

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

УСМАНОВА М.А., ИСРАЙЛОВ Б.А.

**ПЕНСИЯ ТАЪМИНОТИ ВА АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ
ҲИМОЯЛАШ**

Ўқув қўлланма

ТОШКЕНТ- 2013 йил

ТДЮИ Ўқув-услубий кенгашининг 2012 йил 24 мартдаги 8-сонли баённомаси билан
нашрга тавсия этилган

ЎЎК: 331.108.49(075)

Усманова М.А., Исрайлов Б.А.
Пенсия таъминоти ва аҳолини
ижтимоий ҳимоялаш. Ўқув қўлланма.
-Т.: ТДЮИ.2013. -156 б.

**67.405 (5Ў)
У-73**

Такризчилар:

Ўз.Р Миллий университети “Фуқаролик
ҳуқуқи” кафедраси доценти **Ш.А.Исмоилов**
Тошкент шаҳар Сирғали туман Бюджетдан
ташқари Пенсия жамғармаси бўлими бошлиғи
ю.ф.н. Г.М.Муродова.

Мазкур ўқув қўлланмада фуқароларни ижтимоий таъминот олишга бўлган ҳуқуқлари ,давлат пенсия таъминоти олишга оид қонунчилигида назарда тутилган ҳуқуқий воситалар, уларни қўллаш, пенсиянинг ижтимоий таъминот тизимида тутган ўрни, унинг мақсад ва вазифалари, , пенсия турлари, субъектлари уларни тайинлаш ва ҳисоблаш, жамғариб бориладиган пенсия таъминоти ва унинг ўзига хос хусусиятлари, бюджетдан ташқари пенсия ва унинг фаолияти, ижтимоий таъминоти тизимида давлат идоралари ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг фаолияти,ривожланган айрим хорижий мамлакатларнинг ижтимоий таъминотга оид қонунчилиги тахлили ёритилган.

Ўқув қўлланма 5А240102- хўжалик ҳуқуқи; тадбиркорлик ҳуқуқи; хўжалик процесси; меҳнат ҳуқуқи; қишлоқ хўжалик ҳуқуқи мутахассислиги бўйича таълим олувчи магистрантлар ўқув дастурига тўла мос равишда тайёрланган.

Китобдан ҳуқуқшунослик йўналишида таълим олувчи барча талабалар, тадқиқотчилар, амалиётчи мутахассислар, пенсия масалалари билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммаси фойдаланишлари мумкин.

М.А.Усманова, Б.А.Исрайлов

© Тошкент Давлат юридик институти. 2013 й.

МУНДАРИЖА

Кириш.....6-10

1 - мавзу. Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий муҳофаза қонунчилигини такомиллаштиришнинг асосий тенденциялари ва йўллари.

- 1.1. Фуқароларнинг пенсия олиш ҳуқуқи ижтимоий ҳимоя кўриниши сифатида.....
- 1.2. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг предмети, вазифалари.....
- 1.3. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг тамойиллари, манбалари ва тизими 12 бет
- 1.4 “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг бошқа фанлар билан алоқадорлиги.

2-мавзу. Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий муҳофазалашга оид ҳуқуқий муносабатлар.

- 2.1. Пенсияга оид ҳуқуқий муносабат тушунчаси ва уни вужудга келиш асослари.
- 2.2. Пенсияга оид ҳуқуқий муносабатларнинг объектлари ва турлари.

3-мавзу. Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий муҳофазалашга оид ҳуқуқий муносабат субъектлари

- 3.1. Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялашга оид ҳуқуқий муносабатлар субъектлари ва турлари.
- 3.2. Фуқаролар ва оилалар ҳуқуқий муносабат субъектлари сифатида;
- 3.3. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи субъекти сифатида.
- 3.4. Корхона ва ташкилотлар ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи субъекти сифатида

4-мавзу. Давлат ижтимоий суғуртаси ва бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси.

- 4.1. Давлат ижтимоий суғуртаси, унинг мақсад ва вазифалари.
- 4.2. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси, унинг тузилиши, асосий вазифалари ва ваколатлари
- 4.3. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағлари ва уларнинг шакллантирилиши. Ягона ижтимоий тўлов.

5-мавзу. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти ва нодавлат ижтимоий ҳимоясига оид қонунчиликни такомиллаштириш муаммолари.

- 5.1. Жамғариб бориладиган пенсия тушунчаси ва унинг ҳуқуқий асослари.
- 5.2. Жамғариб бориладиган пенсия олишга бўлган ҳуқуқнинг вужудга келиши ва амалга оширилиши. Жамғариб бориладиган пенсия дафтари.

6-мавзу. Ёшга доир пенсиялар тайинлаш асослари ва шартларини такомиллаштириш масалалари.

- 6.1. Ёшга доир пенсиялар тушунчаси, турлари ва тайинланишининг умумий асослари.
- 6.2. Умумий асосларда ёшга доир пенсия тайинлаш.
- 6.3. Имтиёзли шартлардаги ёшга доир пенсия тайинлаш.
- 6.4. Муддатидан олдин ёшга доир пенсия тайинлаш.

7-мавзу. Ногиронлик пенсиялари ва ногиронларни моддий ва ижтимоий муҳофазалашни янада кучайтириш муаммолари.

- 7.1. Ногиронлик пенсиялари – ногиронларни ижтимоий ҳимоялашнинг асосий шакли сифатида.
- 7.2. Умумий асосларда ногиронлик пенсияси тайинлаш.
- 7.3. Меҳнатда майибланиш ёки жароҳат олиш, касб касалликларига чалиниш туфайли ногиронлик пенсияси тайинлаш.
- 7.4. Тўлиқсиз меҳнат стажи билан ногиронлик пенсияси тайинлаш.

8-мавзу. Боқувчисини йўқотган фуқароларни пенсиялар билан таъминлаш, уларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга оид қонунчиликни ислоҳ қилишнинг асосий йўллари.

- 8.1. Боқувчисини йўқотганлик пенсияси тушунчаси ва уни тайинлаш асослари.
- 8.2. Қармоғидаги шахслар тушунчаси ва доираси.
- 8.3. Умумий асосларда боқувчисини йўқотганлик пенсиялари тайинлаш.
- 8.4. Касб касалликлари ёки меҳнат жароҳатлари туфайли вафот этган шахслар қармоғидагиларга пенсия тайинлаш.

9-мавзу. Пенсияларни тайинлаш, ҳисоблаш ва тўлаш соҳасида ислоҳотлар.

- 9.1. Пенсияларни тайинлашнинг умумий тартиби ва асосий қоидалари
- 9.2. Пенсия тайинлашда ўртача ойлик иш ҳақини ҳисоблаб чиқариш тартиби
- 9.3. Пенсияларни ҳисоблаб чиқариш
- 9.4. Пенсияларни тўлашнинг умумий тартиби. ишлаётган пенсионерларга пенсия тўлаш. Пенсиялардан ушлаб қолишни чекланиши.

9.5. Ҳарбий хизматчиларга пенсия тайинлаш ва тўлаш

10-мавзу. Аҳолини ижтимоий муҳофазаланинг бошқа шакллари.

10.1. Аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам турлари сифатида нафақалар, Нафақалар тушунчаси ва унинг асосий ҳуқуқий белгилари, таснифи.

10.2. Давлат ижтимоий суғуртаси нафақалари, уларнинг тавсифи , тайинлаш ва тўлашнинг умумий қоидалари.

10.3. Бюджет ҳисобидан тайинланадиган нафақалар ва бошқа моддий ёрдамлар.

10.4. Фуқароларга бериладиган бошқа турдаги нафақалар

11-мавзу . Халқаро ва хорижий мамлакатлар пенсия ҳуқуқининг умумий тавсифи.

11.1. Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояга оид хорижий мамлакатлар қонунчилиқ тизимларига умумий тавсиф.

11.2. Ривожланган мамлакатларда пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя.

11.3. Ўзбекистон Республикасининг пенсия ислохотларида хорижий давлатлар тажрибасидан фойдаланиш муаммолари

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

К И Р И Ш

Мамлакатимизда барпо қилинаётган янги жамият ўз идеалларидан бири сифатида фуқаролар учун тинч-осойишта ва фаровон ҳаёт қарор топган буюк келажакни тасаввур қилади. Бу жамият моддий-турмуш кўрсаткичлари бўйича ҳам, маънавий-маданий тараққиёт даражасига кўра ҳам, инсонлар учун қулай иқтисодий ва ҳуқуқий макон барпо этилгани жиҳатидан ҳам жаҳондаги энг тараққий топган мамлакатлар даражасидан ортиқ бўлса-бўладики, аммо кам бўлмайди.

Ана шундай олий мақсад ва идиалларимиз томон жадал ривожланиб борар эканмиз, иқтисодий ва ижтимоий ҳаёт тарзимизга бозор муносабатлари билан боғлиқ тамойилларни чуқур сингдириш билан бирга инсон ҳуқуқларини янада кўпроқ кафолатлаш ва ишончли муҳофаза қилиш, ўтиш даврида аҳолининг ижтимоий жиҳатдан заиф ва давлат ҳамда жамият қўллаб-қувватлашига эҳтиёжманд қатламларини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш юзасидан изчил иш олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари чуқур ҳурмат қилинадиган ва олий қадриятлардан бири сифатида эътироф қилинадиган демократик социал давлат сифатида мустақил тараққиётининг дастлабки кунлариданоқ бозор муносабатларига асосланган янги жамият қуришнинг бош тамойилларидан бири сифатида кучли ижтимоий сиёсат юритилишини бутун жаҳонга эълон қилди ҳамда шунга мос келадиган кенг қамровли чора-тадбирларни изчил амалга оширишга киришди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида “Маълумки, Ўзбекистон 1991 йили ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг умрини ўтаб бўлган мустабид, маъмурий-буйруқбозлик, режали-таксимот тизимидан воз кечиб, “ўзбек модели” деб ном олган ўз тараққиёт йўлини танлаб олди.

Биз ишлаб чиққан ва бугунги кунда ҳаётга тадбиқ этаётган ушбу моделнинг маъно-мазмунини – давлат қурилиши ва конституциявий тузумни тубдан ўзгартириш ва янгилаш, иқтисодий мафкурадан ҳоли этиш, унинг сиёсатдан устунлигини таъминлаш, давлатнинг бош ислоҳотчи вазифасини бажариши, яъни ислоҳотлар ташаббускори бўлиши ва уларни мувофиқлаштириб бориши, қонун устуворлигини таъминлаш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, ислоҳотларни босқичма-босқич ва изчил олиб бориш тамойилларига асосланган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислоҳотларни амалга оширишдан иборатдир”¹ деб кўрсатиб ўтди. Шунингдек, мазкур маърузада қайд этилганидек: қарийб йигирма йиллик мустақил тараққиётимиз мобайнида Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши 3,5 баробарни, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда эса 2,5 баробарни, аҳолининг реал даромадлари 3,8 баробарни ташкил этгани эътиборга сазовордир. Айниқса, ижтимоий-гуманитар соҳада эришилган марралар – аҳолининг ижтимоий ҳимоя қилиш учун йўналтирилган давлат харажатларининг 5 баробар кўпайгани, турмуш даражасининг сезиларли равишда яхшиланиши ва бунинг натижасида оналар ўлими 2 баробардан кўпроқ, болалар ўлими 3 баробар камайгани, одамларнинг ўртача умр кўриши 67 ёшдан 73 ёшга, жумладан, аёлларнинг ўртача умр кўриши 75 ёшга етганлиги биз кўзлаган мақсадимиз томон тўғри йўлдан илдам одимлар билан олға бораётганимизни тасдиқлайди. Буларнинг барчаси ҳаётимиз сифат жиҳатдан яхшилана бошлагани, муҳтож аҳоли табақаларини моддий-ижтимоий қўллаб-қувватлаш янги босқичга ўтганидан дарак беради.

Жаҳон миқёсида юз берган ва давом этаётган молиявий-иқтисодий инқироз туфайли барча ресурслардан, шу жумладан молиявий маблағлардан ҳам тежаб-тергаб, ўринли фойдаланиш заруратини олға сурмоқда. Шу сабабли пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя соҳасида ҳам боқимандаликка

¹ Каримов И.А.. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. «Халқ сўзи». 2010 йил 12 ноябрь.

йўл қўймаган ҳолда аниқ мақсадли ва самарали иш олиб борилиши долзарб вазифа сифатида тақоза этилмоқда.

Шу муносабат билан фуқароларни пенсия таъминотини амалга оширувчи давлат органлари тизимида туб ислохотлар амалга оширилди ва бунда молиявий ресурслар аниқ ҳисобга олинадиган, улардан ўринли ва самарали фойдаланиш устидан самарали мониторинг ўрнатиш имконини берадиган янгича таркибий ўзгаришлар содир бўла бошлади².

Юқорида белгиланган стратегик тараққиёт йўлига мос равишда давлатимиз томонидан изчиллик билан аҳолининг ижтимоий заиф ва ҳимояга муҳтож қатламларини ижтимоий-моддий қўллаб-қувватлаш юзасидан комплекс чора тадбирлар амалга ошириб келинмоқда ҳамда бу тадбирлар 1997 йилдан буён ҳар бир келаётган йилни муайян номлар билан номланишида, фуқароларнинг айрим қатламларини қўллаб-қувватлашга йўналтирилган ишларимизда ўз ифодасини топмоқда.

Республикаимиз Президенти И.А. Каримов қайд этиб ўтганидек: “Ҳеч шубҳасиз, мамлакатимизнинг эркин ва озод ҳаёт, демократик давлат, фуқаролик жамияти қуриш йўлида қўяётган қадамлари барчамизни қувонтиради. ... Лекин ҳаммамизга маълум – ҳаёт ҳеч қачон бир жойда тўхтаб турмайди, шиддат билан, тез суръатлар билан ҳамиша олдинга интилади. Кимки ҳаёт тараққиёти суръатлари билан ҳамнафас бўлмаса, унга лоқайд ва беписанд қараса, ҳеч шубҳасиз, тез ўзгараётган тарихнинг бир чеккасида, қоқоқлик ва армонда қолиб кетади. Бу – ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатидир”.³ Мамлакатимизда “Ижтимоий ҳимоя йили” деб эълон

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 19 мартдаги ПФ-3864- сонли “Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони. “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2007 йил, 12-сон, 105-модда. Шунингдек: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 30 декабрдаги ПФ-4161-сонли “Фуқароларнинг пенсия таъминоти тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. “Халқ сўзи”, 2009 йил 31 декабрь

³ Каримов И.А. Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ижтимоий қатлами Ўзбекистон сиёсий майдонида ўз ўрнини эгаллаши лозим. “Ўзбекистон овози”, 2003 йил 9 октябрь.

килинган 2007 йилнинг ўзида аҳолининг муҳтож табақаларини қўллаб-қувватлаш юзасидан кенг қамровли Давлат дастури амалга оширилди⁴.

Аҳолининг реал пул даромадлари бир йилда 27 фоиздан зиёд кўпайди. Статистика идоралари маълумотларига кўра, 2001 йилда меҳнатга лаёқатли аҳолининг ўртача иш ҳақи кун кечириш учун минимум даражада зарур бўлган маблағнинг 99 фоизини ташкил этган бўлса, 2007 йилда бу кўрсаткич 3 баробардан кўпроқ ошди. Таъкидлаш жоизки, бу рақам Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари ўртасида юқори кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.⁵

2009 йилда 940 мингдан зиёд янги иш ўринлари яратилди, уларнинг 500 мингга яқини қишлоқ жойларида ташкил этилди. Аҳолининг реал даромадлари шу йил давомида 26,5 фойизга кўпайди, иш ҳақи, пенсия ва миқдори ўрта ҳисобда 40 фойизга оширилди.

Яна шуни қайд этиб ўтиш лозимки, кучли ижтимоий сиёсат, аҳолининг муҳтож табақаларини манзилли қўллаб-қувватлаш кейинги ўн йиллик тарихий тараққиётимиз марказий йўлини ташкил этиб келмоқда ва ҳар бир келаётган йилни ана шу мақсадга қаратилган муайян номлар билан атаб, шунга мос келувчи тадбирлар мажмуини изчил рўёбга чиқариб келмоқдамиз.

Мамлакатимиз раҳбари ҳақли равишда таъкидлаганидек: “Давлат ўз аҳолисини ижтимоий ҳимоя қилган тақдирдагина инсонпарвар ҳисобланади.

...Кишиларни ижтимоий ҳимоялаш ва уни кафолатлашнинг кучли, таъсирчан механизми бўлгандагина бозор иқтисодиётига собитқадамлик билан ўтишни таъминлаш, таркибий қайта қуришни амалга ошириш, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда ишлаб чиқариш муносабатларини тубдан ислоҳ қилиш мумкин”⁶.

⁴ Қаранг :. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 23 январдаги ПҚ-573-сон қарори билан тасдиқланган "Ижтимоий ҳимоя йили" Давлат дастури. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2007 йил, 4-6-сон, 39-модда.

⁵ Қаранг: «Халқ сўзи». 2008 йил 8 февраль

⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Асарлар тўплами. 1-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 1996. – 119-бет.

“Баркамол авлод йили“ деб эълон қилинган – ушбу 2010 йилда ҳам ёшларимиз ва аҳолининг бошқа муҳтож табақаларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш учун катта ҳажмдаги давлат ва жамият маблағларини сарфлаш белгилаб қўйилгандир⁷.

Ижтимоий ҳимоя давлатимиз ва жамиятимиз тараққиётининг муҳим жиҳати эканлиги ва бу масалага мунтазам эътибор қаратиб келинаётганлиги инсон манфаатларининг устувор аҳамиятга эгаллигини сўзсиз исботлаб турибти. Ана шундай шароитда ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ҳимоянинг ҳуқуқий асосларидан яхши хабардор, бу соҳадаги қонунчилик тизими ҳамда уларни амалга татбиқ этиш юзасидан амалий кўникмаларга эга бўлган, юксак интеллектуал салоҳиятли, юксак ахлоқий ва инсонпарварлик фазилатларига эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш нечоғлик катта аҳамиятга эга эканини ҳеч ким инкор эта олмайди.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фуқароларнинг қариганлари, ногирон бўлиб қолганлари, боқувчисидан жудо бўлиб қолганларида ва қонунларда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий ҳимоя олишга доир конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқарилишига таъллуқли фанлар сирасига кирази ва шу сабабли бу соҳада ишловчи мутахассисларнинг билимли бўлишлари, юқори инсоний фазилатга эгалликлари муҳим аҳамиятга эга. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фани бўлғуси юрист мутахассис кадрларга ҳуқуқий билимлар бериш билан бирга ана шундай юксак инсоний хислатларни сингдиришга ҳам қаратилгандир.

⁷ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 29 февралдаги 805-сонли қарори билан тасдиқланган “Баркамол авлод йили” Давлат дастури. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2010., 10-11 сон, 56- модда.

1 - мавзу. Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий муҳофаза қонунчилигини такомиллаштиришнинг асосий тенденциялари ва йўллари.

1.1. Фуқароларнинг пенсия олиш ҳуқуқи ижтимоий ҳимоя кўриниши сифатида

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 39-моддасида “Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий ҳимоя олиш ҳуқуқига эга” деб эълон қилинган. Ушбу конституциявий ҳуқуқ фуқароларимизнинг энг муҳим ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқларидан бири сифатида давлатимиз томонидан ҳар томонлама қамқоғув қўйилган. Мамлакатимизда 3 млн. 400 мингга яқин фуқаро давлат пенсиялари билан таъминланганлари, миллионлаб оилалар ва бошқа моддий ҳамда ижтимоий ёрдамлар билан қамраб олинганлари, ана шу мақсадлар учун бюджет маблағларидан салмоқли молиявий маблағлар сарф-харажат қилинаётгани, ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ҳимоянинг зарур инфратузилмаси шакллантирилгани ва самарали ишлаб тургани, бу соҳада махсус ваколатли марказий ва маҳаллий давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолият юритаётганлари ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ишларимиз кўлами нақадар кенг эканини аниқ-равшан кўрсатиб турибди.

2010 йилда Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасининг даромадлари 5,326 трлн. сўмни ташкил этган бўлса, шундан 3,322 трлн сўми ягона ижтимоий тўлов ҳисобидан, 975,8 млрд сўм товарлар реализациясидан олинган мажбурий бадаллардан, 532,5 млрд сўм фуқароларнинг мажбурий суғурта бадаллари ҳисобидан ташкил топган.

Шуни қайд этиш жойизки, 2011 йилги давлат бюджети харажатлари таркибида ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий муҳофаза мақсадларига мўлжалланган маблағлар муҳим ўрин тутди.

Ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимоя кўлами мунтазам ортиб бораётган ва шу мақсадлар учун маблағлар ажратилиши кўпаяётган шароитда бу маблағлардан тежаб-тергаб, ўринли фойдаланиш, бу соҳада қонунбузарлик ва талон-тарожликларга йўл қўймаслик, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъмин этилиши фуқароларимизнинг ижтимоий ҳимояга бўлган ҳуқуқлари кафолатларидан саналади.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фан соҳаси сифатида фуқароларни турли шаклларда ижтимоий ҳимоялаш, пенсия таъминотини амалга оширилиши билан машғул бўлган давлат органлари тизими, уларнинг ишлаш режими, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш масалаларини ҳуқуқий тартибга солиш жараёнининг хусусиятлари, бу жараённинг ривожланиш тенденциялари, муаммолари, бу муаммоларни ҳал этилиш масалалари, пенсия таъминоти ва ижтимоий ёрдам шакллари, уларнинг янада такомиллаштирилиши, пенсия таъминотининг амалга оширилиш усулларини ҳаётнинг ўзгарувчан шароитларига мослаштириш каби назарий масалалар ҳамда уларнинг амалиётга татбиқ этиш муаммолари билан шуғулланади.

Аввало, «ижтимоий ҳимоя» ва «ижтимоий таъминот» тушунчалари тўғри англаб олинмоғи лозим.

Ижтимоий ҳимоя деганда асосан давлат йўли билан фуқароларни таъминлаш ва қўллаб-қувватлаш, давлат ижтимоий ҳимоя тизимлари назарда тутилади. Аммо, бугунги кунда ижтимоий ҳимоянинг бошқа кўринишлари ҳам юзага кела бошлади. Хусусан, Ўзбекистонда «Нуроний», «Соғлом авлод учун», «Маҳалла», “Болалар” ва бошқа ижтимоий жамғармаларнинг ташкил этилганлиги, турли корхоналар, ташкилотлар, айрим фуқаролар томонидан хайр-эҳсон тарзида турли ёрдамлар, тадбирлар уюштирилаётганлиги нодавлат ижтимоий ҳимоя тизимларини ҳам аста-секин шакллантириб борилаётганлигидан, аҳолининг ёрдамга муҳтож, заиф қатламларини

ижтимоий ҳимоя қилишда уларнинг ўрни, салмоғи ортиб бораётганлигидан дарак беради.

Буларнинг барчаси «ижтимоий ҳимоя» тушунчаси мазмунан кенгайиб ва бойиб бораётганлигидан, ўзида бозор муносабатларидан келиб чиқувчи хусусиятларни тўлароқ акс эттираётганлигидан нишонадир.

«Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи» тушунчасига келсак, бу тушунча «ижтимоий таъминот» тушунчаси билан бевосита боғлиқ бўлиб, унинг бир қиррасини, яъни ижтимоий ҳимоянинг амалга оширилишига оид ташкилий-ҳуқуқий шаклларни, қонунчилик тизимини, ижтимоий ҳимояни амалга оширувчи давлат органлари, тегишли ҳолларда эса жамоат органлари тизимини ўзида акс эттиради.

1.2. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг предмети, вазифалари.

Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялашни амалга оширилиши соҳасида юз берувчи ижтимоий муносабатлар “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг предмети саналади. Аммо, бунинг учун ушбу ижтимоий муносабатлар ижтимоий ҳимоя соҳасидаги қонунчилик актлари билан тартибга солиниши, яъни қонун ҳужжатларининг «таъсир доираси»га кириши лозим.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фани предмети саналувчи ижтимоий муносабатлар таснифи ва тавсифи, уларнинг юзага келиш, барҳам топиш хусусиятлари, бу муносабат иштирокчилари, уларнинг ҳуқуқий ҳолати, ижтимоий ҳимоялаш соҳасидаги ҳуқуқларини кафолатлаш усуллари ва воситаларига оид масалалар тегишли бобларда атрофлича ёритилиши боис уларга бу ўринда батафсил тўхтаб ўтириш мақсадга мувофиқ эмас. Шундай бўлса-да, фуқароларни пенсиялар, моддий ёрдамлар билан таъминлаш, уларга турли ижтимоий натурал ёрдамлар кўрсатиш, ижтимоий имтиёзлар бериш пайтида ижтимоий ҳимоя олиш ҳуқуқига эга шахслар билан бундай ёрдамни кўрсатиш вазифаси юклатилган давлат ёки

бошқа жамоат органлари ўртасида вужудга келувчи ҳуқуқий муносабатлар; фуқаролар, корхона ва ташкилотлар, Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси ҳуқуқий мақомининг белгиланиши, ижтимоий ҳимоя шаклларининг амалга оширилиш асослари, шартлари, тартибларининг белгиланиши кабилар ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи предмети саналади.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш”фани предмети жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1). Фуқароларни давлат ижтимоий суғурталаш ва шу асосда уларнинг меҳнат фаолиятини ижтимоий ҳимоя олиш ҳуқуқини берадиган меҳнат стажи сифатида тан олиш ва ҳисобга олишга оид муносабатлар;

2). Фуқароларни пенсиялар билан таъминлаш ва пенсия тўлаш билан боғлиқ муносабатлар;

3). Фуқароларни турли нафақалар ва моддий ёрдамлар билан таъминлашга оид муносабатлар;

4). Фуқароларга ижтимоий ёрдам ва хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ бўлган муносабатлар;

5). Фуқароларнинг айрим тоифаларига қўшимча ижтимоий кафолат ва имтиёзлар беришга оид муносабатлар;

6). Давлат бюджетидан ташқари Пенсия жамғармасини шакллантирилиши юзасидан корхона ва ташкилотлар, тадбиркорлик субъектлари билан юз берадиган ҳуқуқий муносабатлар;

7). Нодавлат ижтимоий ҳимоясини амалга ошириш чоғида хомийлар ва ижтимоий ёрдамдан фойдаланувчилар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар;

8). Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқидан фойдаланиш соҳасида юз берувчи низоларга доир, моддий ва ҳуқуқий жавобгарликка тортишга оид муносабатлар ва бошқалар.

Ижтимоий ҳимоя ўз табиатига кўра оммавий ҳуқуқий фанлар оиласига мансубдир ва бу омил унинг ҳуқуқий тартибга солиш усулларини белгиланишида муҳим ўрин тутаяди.

Пенсия таъминоти давлат маблағлари ҳисобидан ва давлатнинг ваколатли органлари томонидан амалга оширилиши туфайли бундай ҳимоя бериш шартлари ва асослари қонун ҳужжатлари билан императив тарзда белгиланган бўлиб, пенсия ёки ижтимоий ёрдам олувчи ва уни берилишини таъминловчи орган келишувига кўра ўзгартирилиши мумкин эмас.

Пенсия ёки ижтимоий ҳимояга оид мажбуриятларни бажарилиши давлат мажбурлови билан кафолатланган ва бу ҳол ижтимоий ҳимоя муносабатларида одатда давлат мажбурий кўрсатмаларидан фойдаланиш усулини англатади. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг предметига кирувчи муносабатларни тартибга солинишида унинг иштирокчиларига берилган ҳуқуқлар ва юклатилган мажбуриятлар аниқ, муайян бўлиб, қонун ҳужжатларида қандай назарда тутилган бўлса, айнан ана шундай тарзда ижро этилиши талаб этилади.

Нодавлат ижтимоий ҳимояси билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиниши чоғида қонун ҳужжатларига биноан хусусий ҳуқуқий усулларга йўл қўйилиши ва бунда унинг шартлари томонлар келишувига кўра белгиланиши, ўзгартирилиши мумкин бўлади (масалан, корхона ўз ҳисобидан қўшимча равишда пенсия билан таъминлаш мажбуриятини олиши, ҳодим эса бунинг эъвазига корхонада муайян муддат давомида узлуксиз меҳнат қилган бўлиши).

Хуллас, “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фани усуллари деганда бу соҳадаги муносабатларни тартибга солиш учун қўлланиладиган махсус ҳуқуқий, иқтисодий ва бошқа воситалар мажмуи назарда тутилади.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фан соҳаси ва қонунчилик тармоғи сифатида ўзига хос вазифаларни бажаради.

Унинг фан соҳаси сифатидаги асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

а). Ижтимоий ҳимояга оид муносабатларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва бозор муносабатлари ривожланиб бораётган шароитда уни

оптималлаштириш йўллари ҳамда воситаларини такомиллаштириш юзасидан илмий - назарий тавсиялар ишлаб чиқиш;

б). Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояга оид қонунчиликни халқаро стандартлар ва илғор мамлакатлар тажрибасидан фойдаланган ҳолда такомиллаштириш юзасидан таклифларни илгари суриш, пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ҳуқуқий ислохотлар концепциясини илгари суриш ва илмий-назарий жиҳатдан асослаш;

в). Ижтимоий ҳимоя ва пенсия таъминотини амалга оширувчи давлат органлари иш фаолиятини, таркибий тузилишини ва самарадорлигини янада оширишга оид назарий ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

г). Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя соҳасида мутахассис кадрлар тайёрлаш, улар малакасини ошириш;

д). Пенсия таъминоти соҳасида чет эл тажрибасини ўрганиш, умумлаштириш ва улардан фойдаланишга доир таклифлар бериш ва ҳоказолар.

Пенсия таъминоти қонунчилик тармоғининг вазифалари фаннинг вазифаларидан фарқ қилади. Жумладан, Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисидаги қонуннинг муқаддимасида қайд этилганидек: “Ушбу Қонун Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг қариганда, меҳнат қобилиятини тўлиқ ёки қисман йўқотганда, боқувчисиз қолганда ижтимоий таъминланишдан иборат конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, давлат пенсияларининг ягона тизимини, уларни тайинлаш, ҳисоблаб чиқариш, қайта ҳисоблаш ва тўлаш тартибини белгилайди”.

Пенсия таъминотига оид қонунчилик тармоғининг вазифалари сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

- 1). Фуқароларнинг пенсия олишга бўлган ҳуқуқларини белгилаш;
- 2). Бу ҳуқуқларни рўёбга чиқарилиш механизмларини кўзда тутиш;

3). Пенсияни олиш шартлари ва асослари нималардан иборат эканини аниқлаш;

4). Пенсия олиш ҳуқуқидан фойдаланиш чоғида камситишларга ва ижтимоий адолатсизликларнинг бошқа ҳар қандай шаклига йўл қўймаслик;

5). Ижтимоий ҳимояни амалга оширилишида қонунийлик тамойили устуворлигига эришиш;

6). Фуқароларнинг, айниқса ижтимоий кўмакка муҳтож шахслар турмуш даражаси етарли даражада бўлишига эришиш;

7). Ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий таъминотни амалга оширувчи давлат ва нодавлат органлари иш фаолияти самарадорлигига ва улар томонидан фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла таъмин этилишига эришиш ва бошқалар.

1.3. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг тизими, тамойиллари

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фан соҳаси сифатида муайян изчилликда ўзаро боғланган ҳуқуқий тушунча ва институтлар тизимидан иборатдир.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг ҳуқуқ институтлари бир-бири билан предмети, мақсади ва вазифалар ҳамда бошқа жиҳатларига кўра яқин бўлган ижтимоий муносабатлар гуруҳини тартибга солади. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” институтлари ушбу фанга оид ижтимоий муносабатларни табақалашган ҳолда ва айни пайтда яхлит ҳуқуқ соҳасига оид предмет сифатида тартибга солиш имконини беради.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фани умумий ва махсус қисмларга бўлиниши мумкин.

Умумий қисмга таълуқли ҳуқуқ институтлари умумий тусдаги тушунчалар, ижтимоий ҳимояга оид ҳар қандай ҳуқуқий муносабатларга

таъбиқ этиладиган ҳуқуқий механизмлар, илмий категориялардан ташкил топади. Жумладан, фаннинг предмети, услублари, ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат тушунчаси, унинг вужудга келишига оид тасаввурлар, ижтимоий ҳимоя ҳуқуқий муносабат объектлари ва субъектлари, ҳуқуқ ва муомала лаёқати, ижтимоий ҳимояни амалга ошириш вазифаси юклатилган давлат органлари, нодавлат тузилмаларининг статуси, пенсия таъминоти муносабатларида муддатлар ва айрим юридик ҳатти – ҳаракатларни амалга оширишнинг умумий тартиблари каби масалалар фаннинг умумий қисмини ташкил қилади.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг махсус қисмида пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоянинг айрим шакллари, уларни амалга оширишнинг махсус тартиб-қоидалари билан боғлиқ тушунчалар ўрганилади. Фаннинг умумий ва махсус қисмлари яхлит бир бутуннинг бўлақларидан иборатдир.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” қонунчилик тармоғи ҳам ўзига хос тизимга эга бўлиб, умуман олганда фаннинг тизими қонунчилик тизимига мос келади.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” қонунчилиги тизимини қуйидагича таснифлаш мумкин:

1. Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояни амалга оширишга доир умумий қоидалар.
2. Ижтимоий ҳимоя органлари мақомини белгиловчи қонун ҳужжатлари;
3. Фуқароларни давлат пенсиялари билан таъминлаш;
4. Фуқароларни нафақалар ва моддий ёрдамлар билан таъминлаш;
5. Фуқароларни ижтимоий ҳимоялаш.
6. Фуқароларнинг айрим тоифаларига бериладиган натурал кўринишдаги ижтимоий ёрдамлар;
7. Фуқароларнинг айрим тоифаларига бериладиган қўшимча кафолат ва имтиёзлар;

8. Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя соҳасидаги низоларни ҳал этиш, ҳуқуқларни ҳимоя қилишга доир қонун ҳужжатлари;

9. Нодавлат пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоясини амалга оширишга қаратилган қонун ҳужжатлари.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг тамойиллари, яъни уни амалга оширилишига оид ғоялар, энг аввало, умумэтироф этган универсал халқаро ҳуқуқий стандартлар саналмиш БМТнинг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси”, “Иқтисодий-ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт”га, бошқа етакчи халқаро ҳуқуқий ҳужжатларга таянади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 1 майдаги “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида”ги Фармонида ⁸ қайд этиб ўтилганидек: “Истиклол йилларида мамлакатимиз инсон ҳуқуқлари бўйича 60 та асосий ҳужжатга қўшилди, БМТ томонидан бу соҳада қабул қилинган олтита асосий халқаро шартнома қатнашчисига айланди.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг қоидалари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, инсоннинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлайдиган миллий қонунчилик меъёрларида ўз ифодасини топган.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 25-моддасида ҳар бир инсон ўзининг ҳамда оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминлаш учун зарур бўлган турмуш даражасига эга бўлиш, жумладан кийим-кечак, озиқ-овқат, тиббий хизмат ва зарур ижтимоий хизматга эга бўлишига ҳамда ишсизлик, касаллик, ногиронлик, бевалик, қарилик ёки унга боғлиқ бўлмаган шароитларга кўра тирикчилик учун маблағ бўлмай қолган бошқа ҳолларда таъминланиш ҳуқуқига эга эканлиги мустаҳкамланган бўлиб, унда ижтимоий ҳимоянинг барча асосий тамойиллари ўз ифодасини топгандир.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Палаталари Ахборотномаси. 2008., 5-сон, 253-модда.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, унинг асосидаги миллий қонунчилик тизимимизга мансуб бўлган қонунларда ва бошқа қонун ҳужжатларида ҳам ижтимоий ҳимоя тамойиллари назарда тутиб қўйилган.

Ижтимоий ҳимояни амалга оширишнинг энг етакчи тамойиллари Республикамиз Президенти И. А. Каримовнинг ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга оширишга, мамлакатимизда бозор иқтисодига асосланган ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти барпо этишга бағишланган илмий-назарий қарашларида баён этилган.

Жумладан, «...демография соҳасидаги реал аҳволни, аҳолининг мавжуд турмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда одамларни ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чоратадбирларни олдиндан амалга ошириш керак. Ижтимоий ҳимоялаш ва кафолатларнинг кучли, таъсирчан механизми мавжуд бўлгандагина ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаб қолган ҳолда бозор иқтисодиёти сари тинимсиз ривожланиб боришни таъминлаш мумкин»лиги ҳақида Республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг ғоялари⁹ мамлакатимизда ижтимоий ҳимоянинг амалга оширилишидаги туб тамойилни ташкил қилди.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг тамойиллари умумҳуқуқий тамойиллардан ҳамда турли шакллардаги ижтимоий ҳимоянинг амалга оширилишига бевосита таълуқли бўлган ўзига хос тамойиллардан иборатдир.

Ижтимоий ҳимоянинг амалга оширилишида қонунийликка амал қилиш, камситишга йўл қўйилмаслик, инсонпарварлик, демократизм каби умумҳуқуқий тамойиллар сўзсиз амал қилади. Бу тамойилларнинг рўёбга чиқарилиши Республикамиз Конституцияси ва бошқа қонунлар билан тўла кафолатланган бўлиб, улардан қандайдир тарзда чекиниш инсон ҳуқуқларини поймол этилиши сифатида баҳоланади ҳамда қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳуқуқий жавобгарликларни келтириб чиқаради.

⁹ Қаранг: Ислон Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., «Ўзбекистон», 1995 йил, 11-бет.

Юқоридагилардан ташқари ижтимоий ҳимоя ҳуқуқининг ўзига хос, махсус тамойиллари ҳам мавжуд бўлиб, бу тамойиллар ижтимоий ҳимоянинг амалга оширилишига, у ёки бу шаклдаги ижтимоий ёрдам хусусиятларига ва бошқаларга тааллуқли бўлади.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқининг махсус тамойиллари жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) **Ижтимоий ҳимоянинг умумийлиги ва кенг қамровли тусга эгаллиги.** Бунда фуқароларни миллати, жинси, ижтимоий мавқеи ва бошқа фарқларидан қатъи назар муайян кўрсаткичлар мавжуд бўлгани тақдирда тенг асосларда ижтимоий ҳимоя олишлари тушунилади. Шунини қайд этиш қийин, бугунги кунда уч ярим миллионга яқин фуқаролар давлат пенсиялари билан, юз минглаб оилалар ҳамда эҳтиёжманд фуқаролар нафақалар ва бошқа моддий ёрдамлар ололмайдилар, ана шу мақсадлар учун давлат бюджетидан улкан молиявий маблағлар сарфланмоқда.

2). **Ижтимоий ҳимоянинг манзилли ва аниқ йўналтирилганлиги ҳамда боқимандаликка йўл қўйилмаслиги.** Ижтимоий ҳимоя чоралари ўзининг саломатлиги аҳволи, ёши, оилавий шароити ёки бошқа объектив сабабларга кўра ўзини ўзи мустақил таъминлашга қодир бўлмаган, давлат ва жамият кўмағига муҳтож бўлган ва муҳтож деб топилган фуқаролар ва оилаларгагина кўрсатилиши мумкин.

Бозор муносабатлари чоғида ўз салоҳият ва имкониятларидан тўлиқ фойдаланмаган ҳолда давлат ёрдамига кўз тикишга йўл қўйиб бўлмайди, Зероки, давлатнинг барча фуқароларни тенг ва ялписига ижтимоий таъминлаш имкони мавжуд эмас. Шу сабабли меҳнатга яроқли фуқаролар энг аввало, ўз куч ва имкониятларига таянмоқлари лозим. Ижтимоий ҳимояни аниқ йўналтирилганлиги ва манзилли тарзда амалга оширилиши қонун ҳужжатлари билан мустаҳкамланган¹⁰.

¹⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 25 январдаги “Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида”ги ПФ – 3017-сонли Фармони. "Ўзбекистон Республикаси қонунлар тўплами" 2002 й. 2-сон

3) **Ижтимоий ҳимоя учун ажратиладиган маблағнинг етарли даражадалиги.** Яъни: пенсиялар ва миқдори белгиланиш пайтида турмуш кечириш учун зарур бўлган энг кам маблағ кўрсаткичи, истеъмол дастурхони таркибига кирувчи энг зарур маҳсулотлар ва хизматлар тўплами учун зарур бўлган маблағнинг энг кам даражаси эътиборга олиниши ушбу тамойил моҳиятини ташкил этади. Пенсияларнинг энг кам миқдорлари ва уларнинг энг кам миқдорлари қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилиши ҳамда ушбу энг кам миқдордан кам бўлишига йўл қўйилмаслиги, вақти-вақти билан қайта кўрилиб, индексация қилиб турилиши орқали мазкур тамойил рўёбга чиқарилади.

Ижтимоий ҳимоянинг етарли даражада бўлиши тамойили БМТнинг 1966 йил 19 декабрдаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 11-моддаси, 1-бандида назарда тутилган: «Ушбу Пактда иштирок этувчи давлатлар ҳар бир киши ўзи ва оиласи учун етарли озиқ-овқат, кийим-кечак ва уй-жой ҳамда турмуш шароити тўхтовсиз яхшиланиб боришини ўз ичига оладиган етарли турмуш даражаси бўлиши ҳуқуқини эътироф этади» деган бош қоидага асосланади.

4) **Ижтимоий ҳимояни амалга оширилишида фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, корхона ва ташкилотлар, жамоат бирлашмаларининг бевосита иштирок этишлари** тамойили. Мамлакатимизда фуқаролик жамияти барпо этилаётганлиги, кучли давлатчиликдан кучли жамиятга томон ривожланиб борилаётганлиги намоён бўлиши кўринишларидан бири – давлатга хос функциялар жамиятга ўткази борилаётганлигида, аввал давлат органлари бажариб келган вазифалар

босқичма-босқич фуқаролар йиғинлари, бошқа жамоат органлари зиммасига юкланаётганлигида кўзга ташланади.

Республикаимиз Президенти И.А.Каримов ўзининг дипломатия корпуси раҳбарлари, халқаро ташкилотлар ва хорижий оммавий ахборот воситалари вакиллари билан 1996 йил 27 декабрда бўлиб ўтган учрашувда сўзлаган нутқида таъкидлаб ўтганидек: «Давлат, жамият ва шахс ўртасидаги муносабатлар демократик тус олмақда. Давлатга қарашли бўлмаган тузилмаларнинг ваколатлари кенгаймоқда. Уларнинг ижтимоий муносабатларни ривожлантиришда, жамиятни бошқаришда тутган ўрни тобора салмоқли ва фаол бўлиб бормоқда»¹¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январдаги «Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди¹².

Бугунги кунда ижтимоий ҳимояни амалга оширилишида корхона ва ташкилотлар, уларнинг меҳнат жамоалари, турли нодавлат-ноҳукумат жамғармалари, хайрия ташкилотлари, тадбиркор фуқаролар ва бошқа шахслар ҳам иштирок этиб келмоқдалар. Бу тенденциянинг тобора кучайиб бориши башорат қилинмоқда. Бинобарин ожизларга раҳм-шафқат қилиш, ёрдам қўлини чўзиш, саҳоватпешалик, бағрикенглик ўзбек халқининг миллий хусусияти бўлиб, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган бебаҳо анъаналаримиздан, қадимий қадриятларимиздан саналади.

Бозор ислоҳотларини изчил амалга ошириш, йирик давлат ижтимоий дастурлари, жумладан, “Соғлом авлод”, “Она ва бола”, “Сиҳат-саломатлик йили”, “Оила йили”, “Ижтимоий ҳимоя йили”, “Ёшлар йили” ва бошқа дастурларни ҳаётга татбиқ этиш орқали мамлакатда инсоннинг, аввало, болалар, аёллар, ёшларнинг ижтимоий, иқтисодий ҳуқуқларини бутун

¹¹ Ислом Каримов. «Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби». 5-китоб, Т., «Ўзбекистон», 1997 йил, 288-бет.

¹² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олдий Мажлисининг Ахборотномас. 1999 йил, 1-сон, 36-модда.

чоралар билан ҳимоя қилиш, уларнинг ҳар томонлама баркамол ривожланиши учун барча зарур шарт-шароитлар яратилди.

5) Мамлакатимизда хилма-хил шаклларда ижтимоий ҳимоянинг амалга оширилиши тамойили. Ижтимоий ҳимояга оид қонунчилик ҳужжатларида ҳимоя ҳар хил шаклларда, хусусан, пенсиялар, бир марталик моддий ёрдамлар, ижтимоий хизматлар кўрсатиш, муайян имтиёзлар ва енгилликлар кўринишида амалга оширилиши назарда тутилган. Келгусида ижтимоий ёрдам кўрсатиш шакллари янада хилма-хиллашуви, шаклан мукамаллашиб бориши кутилмоқда.

Ижтимоий ҳимоянинг қайси шаклда амалга оширилиши масаласи аниқ шарт-шароитлар ҳисобга олингани ҳолда қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади.

Ижтимоий ҳимоянинг асосий шакли пенсиялар ва нафақалар беришдан иборат эканлиги шубҳасиз ҳамда ижтимоий ҳимоянинг ушбу икки шакли етакчи мавқеини сақлаб қолиши аниқ, аммо пенсия ва нафақалар ҳам шаклан такомиллаштириб борилиши табиий ҳолдир.

б) Ижтимоий ҳимояни нодавлат, ҳомийлар маблағлари ҳисобидан амалга оширилишининг давлат томонидан ҳар томонлама рағбатлантирилиши ва қўллаб-қувватланиши тамойили.

Одатда фуқаролар ижтимоий ҳимоя учун олдиндан бадаллар тўламайдилар (қонунда кўзда тутиб қўйилган ҳоллардан, яқка тадбиркор ва деҳқон хўжалиги аъзоси бўлган фуқаролардан ташқари) ва ижтимоий ҳимоя бюджет маблағлари, бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси маблағлари ҳисобидан амалга оширилади. Аммо, келгусида пенсия таъминоти тизимларида ислоҳотлар қилиниши натижасида фуқароларнинг шахсий маблағлари ҳисобига параллел пенсия таъминоти тизимлари ҳам вужудга келтирилиши мумкин. Жаҳоннинг айрим ривожланган мамлакатларида ана шундай нодавлат ижтимоий ҳимоя тизимларининг мавжудлиги ва амал қилиб турганлиги, ҳозирда мустақил бўлган ҳамдўстлик давлатларининг

баъзиларида ҳам шундай нодавлат пенсия таъминоти тизимларини барпо этилаётганлиги бизнинг мамлакатимизда ҳам келгусида ана шундай ўзгаришлар бўлиши мумкинлигини истисно этмайди¹³.

7) Ижтимоий ҳимояни амалга оширилиши устидан давлат ва жамоат назоратининг ўрнатилганлиги тамойили.

Ижтимоий ҳимояга оид маблағларни ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда тўланиши, мақсадга мувофиқ ва тўғри сарфланиши, ижтимоий ҳимояни амалга оширувчи давлат ҳамда жамоат органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг қонунийлиги устидан умумий назоратни Ўзбекистон Республикаси прокуратура органлари амалга оширади.

Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги қонунининг 4-моддасига мувофиқ: «Вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш;

фуқаронинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашга қаратилган қонунлар ижроси устидан назорат қилиш» прокуратура органлари фаолияти йўналишларидан саналади¹⁴.

Прокуратура органлари томонидан амалга ошириладиган назорат шакллари, усуллари ва воситалари юқорида эслатилган «Прокуратура тўғрисида»ги қонунда назарда тутилган.

Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги назорат қилиш функциясини амалга ошириш механизмлари идоравий меъёрий ҳужжатлар билан белгилаб қўйилади.

¹³ Жумладан, кейинги йилларда нодавлат манбаларидан ижтимоий таъминлашга қаратилган бир қатор қонунлар қабул қилинганлиги кўрсатиб ўтилмоғи лозим. Масалан, «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси 02.12.2004 йил 2 декабрдаги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2005 й. 1-сон, 6-модда; «Ҳомийлик тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг 02.05.2007 йил 2 майдаги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007 й. 5-сон, 218-модда

¹⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2001 йил, №20, 139-модда.

Ижтимоий ҳимоянинг тўғри амалга оширилиши устидан таъсирчан ва самарали назорат ўрнатилиши бу соҳада қонунийликни таъминлаш, маблағларни ўз эгаларига етиб боришини таъминлашнинг асосий кафолатларидан саналади.

1.4 “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг бошқа фанлар билан алоқадорлиги.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фан соҳаси сифатида бошқа бир қатор ҳуқуқий ҳамда иқтисодий фанлар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларнинг ютуқларидан фойдаланади ҳамда умумий тушунчаларга эга бўлади.

“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” ҳуқуқи, энг аввало, меҳнат ҳуқуқи фани билан боғлиқдир. Фуқарода ижтимоий таъминот олишга бўлган ҳуқуқ кўпчилик ҳолларда унинг аввалги даврларда меҳнат фаолияти билан шуғулланганлиги фактига асосланади. Ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқининг юзага келишигина эмас, балки унинг миқдори ҳам аввалги меҳнат фаолиятига боғлиқ бўлади. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фани ҳам меҳнат ҳуқуқи фани фойдаланадиган меҳнат стажи, ўртача иш ҳақи миқдори, ишлаб чиқаришда соғлиққа зарар етказилиши, касб касалликлари каби бир қатор умумий тушунчалардан фойдаланади. Пенсия олиш ҳуқуқи ходим меҳнат фаолияти юритган даврда давлат ижтимоий суғуртаси фондига (Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига) бадал тўланганлиги билан боғланган.

Меҳнат ҳуқуқи ва ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи умумий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Масалан, меҳнат қонун ҳужжатлари пенсия таъминоти муносабатларига ва ижтимоий таъминотга оид меъёрий ҳужжатлар меҳнат муносабатларига нисбатан қўлланиладиган ҳоллар тез-тез учраб туради. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 16-боби “Давлат ижтимоий суғуртаси” деб номланади ва унда ижтимоий таъминотнинг асосий шакллари ва бу ҳуқуқдан

фойдаланишнинг умумий шартлари назарда тутилган (МКнинг 282-294-моддалари).

Шу билан бирга, ушбу икки ҳуқуқ соҳаси ўзига хос хусусиятларга ҳам эга бўлиб, бу жиҳатлар уларни алоҳида ҳуқуқий фан эканлигини тавсифлайди. Хусусан, меҳнат ҳуқуқининг предмети ходим ва иш берувчи ўртасидаги меҳнат муносабатлари бўлса, пенсия таъминоти ҳуқуқининг предмети одатда ўтган даврда меҳнат муносабатида бўлган, зарур меҳнат стажига эга бўлган фуқаро билан давлат ёки жамоат пенсия таъминоти органлари ўртасидаги муносабат саналади.

Меҳнат ҳуқуқий муносабатлари ихтиёрийликка, томонлар тенглигига асосланган ҳолда юзага келса, пенсия таъминоти муносабатлари зарур юридик таркиб мавжуд бўлганида пенсия таъминоти органи хоҳишига боғлиқ бўлмаган тарзда юзага келаверади аммо унинг иштирокчилари тенг ҳуқуқли бўлмайди.

Ушбу икки ҳуқуқ соҳаси қўллайдиган усуллар ҳам турличадир. Меҳнат ҳуқуқий муносабатлари ихтиёрийлик ва тенгликка асосланиши туфайли кўпроқ хусусий ҳуқуқий усулларда тартибга солинса, пенсия таъминоти давлат иштирокидаги муносабатлар бўлганлиги туфайли маъмурий-ҳуқуқий усулларда, яъни давлат мажбурловидан фойдаланилгани ҳолда тартибга солинади.

Меҳнат ҳуқуқи ва пенсия таъминоти ҳуқуқи ўз мақсадлари, олдидаги вазифалари, қўллайдиган ҳуқуқий-ташкилий воситалари бошқа кўплаб жиҳатлари билан ҳам ўзаро фарқланадилар ҳамда алоҳида, мустақил фан сифатида намоён бўлади.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи Фуқаролик ҳуқуқи билан кўпгина умумий хусусиятларга эга. Хусусан, ҳуқуқ ва муомала лаёқати, унинг пайдо бўлиши, чекланиши, муомалага лаёқатсиз деб топиш, етказилган зарар ва унинг қопланиши, юридик шахс ва унинг мақоми масалаларида фуқаролик қонунчилиги тушунчаларидан ҳамда қоидаларидан кенг фойдаланилди. Айниқса ҳозирги пайтда пайдо бўлаётган ва кенг тарқала бошлаган хайр-

эхсон қилиш йўли билан ижтимоий ҳимояда иштирок этиш масалалари фуқаролик қонунлари билан тартибга солинади. Турли юридик ва жисмоний шахслар кўрсатадиган инсонпарварлик ёрдамларининг ҳуқуқий асослари фуқаролик қонунчилиги саналади.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи Оила ҳуқуқи билан яқиндан боғлиқ ва ижтимоий ҳимоя ҳуқуқида кенг қўлланиладиган қариндош-уруғлар, ҳомийлик ва васийлик органлари, қарамоғда бўлганлик каби қатор юридик тушунчалар оила қонунчилиги нормалари билан назарда тутилган. Муайян ижтимоий ҳимоя турларидан фуқаро фойдалана олиши учун унинг моддий таъминлашга мажбур бўлган яқин қариндошлари мавжуд бўлмаслиги талаб этилади. Моддий таъминлашга мажбур бўлган яқин қариндошлар тушунчаси ва доираси оила қонунчилиги нормаларига биноан белгиланади.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи Маъмурий ҳуқуқ фани билан ўзаро ўхшаш, чунки ижтимоий ҳимоя соҳасини бошқариш ва ижтимоий ҳимоянинг амалга оширилишида маъмурий ҳуқуқий усуллардан фойдаланилади.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи Молия ҳуқуқи фани билан боғлиқ бўлиб, давлат бюджети харажат қисмига кирувчи фаолиятнинг бир туридан иборат бўлади. Аммо молия ҳуқуқи умуман давлат молиявий фаолиятига тааллуқли бўлса, ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи фақат унинг бир кичик тармоғигагина тааллуқли бўлади.

Аҳолини ижтимоий таъминлаш, нафақа ва компенсациялар беришни ташкил қилиш, мониторингини амалга ошириш, жавобгарлик қўллаш соҳасидаги ваколатларни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси ва унинг жойлардаги таркибий органларига ўтказилиши билан Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқининг Маъмурий ва молия ҳуқуқи соҳалари билан алоқадорлиги яна ҳам кучайтирилди.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи мамлакат миллий бойлиги бир қисмини қайта тақсимланишида қатнашувчи фан соҳаси сифатида фундаментал иқтисодий фанлар – иқтисодиёт назарияси, давлат ва маҳаллий органлар молияси, макро

ва микро иқтисодиёт каби фанлар билан чамбарчас боғлиқдир, ушбу иқтисодий фанлар эришган ютуқлардан, улар ишлаб чиққан назарий ва амалий тушунчалар, воситалардан фойдаланади. Иқтисодиёт назарияси, давлат ва маҳаллий органлар молиясини билиш ижтимоий ҳимоя манбалари моҳиятини чуқур англаб етишга, унинг вазифаларини англаб олишга ёрдам беради.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи иқтисодиёт назарияси, давлат молияси, макро ва микро иқтисодиёт, аҳолишунослик каби иқтисодий фанлар билан ҳам чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларга хос тушунча ва категориялардан фойдаланади.

Жумладан, ишлаб чиқаришни ташкил этилиши, иқтисодий кўрсаткичлар, иш кучи ва ишлаб чиқариш воситаларининг ўзаро муносабати масалалари ижтимоий ҳимоя ҳуқуқининг пайдо бўлиши ва амалга оширилишида муҳим ўрин тутаяди.

Фан ва техника тараққиёти туфайли ижтимоий ҳимояни бошқа ҳуқуқий фанлар билан алоқадорлиги кучайиб боравериши кузатилмоқда.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ :

- 1.Ижтимоий ҳимоя олиш нимани англатади ?
- 2.Ижтимоий сиёсат ва ижтимоий ҳимоя сиёсати тушунчаларининг ўзаро нисбати қандай ?
- 3.Ижтимоий ҳимоя олишга бўлган ҳуқуқ қайси халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган ?
4. “Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” фанининг предмети доирасини белгиланг.
- 5.“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” қайси ҳуқуқий усулларга таяниб иш кўради ?
- 6.Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояга оид тамойилларга умумий тавсиф беринг.
- 7.“Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш” қайси иқтисодий ва ҳуқуқий фанлар билан узвий алоқадор ?
- 8.Бозор муносабатлари шароитида ижтимоий ҳимояни амалга ошириш қандай хусусиятларга эга бўлади .

2-мавзу. Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий муҳофазалашига оид ҳуқуқий муносабатлар.

2.1. Пенсияга оид ҳуқуқий муносабат тушунчаси ва уни вужудга келиш асослари.

«Ҳуқуқий муносабатлар – давлат томонидан ҳимоя қилинадиган, одатда, қонун нормаларининг кишилар хатти-ҳаракатларига таъсири натижасида юзага келадиган ва унинг қатнашчиларида субъектив ҳуқуқлар, юридик мажбуриятлар мавжудлиги билан тавсифланадиган ижтимоий муносабатлардир»¹⁵. Ушбу тариф ҳуқуқий муносабатларга хос бўлган барча асосий хусусиятларни акс эттиради.

Юқоридаги тарифдан ҳуқуқий муносабатларга хос қуйидаги хусусиятларни англаб олиш мумкин:

а) ҳуқуқий муносабат, бу – инсонлар фаолияти, хулқ-атвори, эрки, истаги билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлардир;

б) ҳуқуқий муносабат – юридик ва жисмоний шахсларнинг субъектив ҳуқуқлари ва юридик мажбуриятларини рўёбга чиқариш натижасида юзага келувчи ижтимоий муносабатлардир;

в) ҳуқуқий муносабат – шахслар ўртасидаги иродавий, онгли муносабатдир;

г) ҳуқуқий муносабат – давлат томонидан, қонунлар воситасида муҳофаза қилинадиган муносабатлардир.

Юридик адабиётларда ҳуқуқий муносабатлар турли хусусиятларига кўра гуруҳларга ажратилади. Улар: давлат-ҳуқуқий, фуқаролик-ҳуқуқий, молиявий-ҳуқуқий ва бошқа турларга бўлинади.

Пенсия таъминотида оид муносабатлар ҳам ҳуқуқий муносабатларнинг бир тармоғи бўлиб ҳисобланади. Ижтимоий таъминот муносабатлари моҳият жиҳатдан давлат-ҳуқуқий муносабатлардан иборат бўлиб, бу муносабатларнинг юзага келишида қонун ҳужжатларида назарда тутилган

¹⁵ А. Саидов, У. Тожихонов. «Давлат ва ҳуқуқ назарияси». Т., «Адолат», 2001 йил, 254-бет.

асослар етакчи ўринни эгаллайди, яъни ана шундай асослар мавжуд эмаслиги томонлар эрки-хоҳишидан қатъи назар ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабатлар юзага келишига монелик қилади.

Ижтимоий таъминотга оид ҳуқуқий муносабатлар – фуқароларни пенсиялар, бошқа ижтимоий ёрдамлар билан таъминлаш юзасидан қонун ҳужжатларида назарда тутилган асослар ҳамда тартибларга мувофиқ равишда, тегишли юридик фактлар (муайян ҳолларда эса – юридик таркиб) мавжуд бўлганида ижтимоий ҳимояни амалга оширувчи органлар билан фуқаролар (айрим фуқаро, оила) орасида вужудга келувчи қонунлар билан тартибга солинадиган ҳамда давлат томонидан қўриқланадиган ижтимоий муносабатлардан иборатдир.

Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояга оид муносабатлар юзага келишига зарур юридик фактлар (юридик-фактик асос) мавжуд бўлганида ҳимоя олишга ҳақли бўлган шахснинг уни олишга қаратилган иродавий-онгли ҳаракати, ижтимоий ҳимояни амалга оширувчи орган томонидан эса ушбу ҳимоянинг берилишига қаратилган юридик актни содир этилиши сабаб бўлади.

Пенсия таъминотга оид ҳуқуқий муносабатлар юзага келишига асос бўладиган юридик фактлар – юридик оқибат келтириб чиқаришга лаёқатли бўлган иродавий-онгли ҳаракатлар ҳам, муайян воқеа-ҳодисалар ҳам бўлиши мумкин. Бундай юридик фактлар жумласига:

- а) муайян давр давомида меҳнат муносабатида бўлганлик – меҳнат стажига эгалик факти;
- б) ногирон бўлиб қолганлик факти;
- г) қарамоғида бўлганлик факти;
- д) меҳнатга яроқсизлик факти;
- е) касб касаллигига чалинганлик ёки ишлаб чиқаришда жароҳат олганлик факти ва бошқалар киритилиши мумкин.

Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабатлар ижтимоий жараён, воқеликнинг бир кўриниши сифатида ўз элементлари таркибий қисмларига эга бўлади ва бу элементлар қуйидагилардан иборат бўлади:

1) Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабатнинг объектлари. Х. Т. Одилқориевнинг таъкидлашига кўра: «Ҳуқуқий муносабат таркибий тузилишининг зарурий қисмларидан бири – уларнинг объектидир. «Объект» – лотинча сўз бўлиб, мавзу деган маънони англатади. ҳар қандай ҳуқуқий муносабатнинг замирида ётган ҳаётий ҳодисаларни, нарса ва жараёнларни тартибга солишга қаратилган муайян вазифани ўтайди. Шу боис объектсиз, яъни ҳеч нарсага қаратилмаган, ҳеч нарсага таъсир кўрсатмайдиган ҳуқуқий муносабат бўлмайди»¹⁶.

Ҳуқуқий муносабат объектлари моддий бойликлар, номулкий-шахсий неъматлар, муайян мулкӣ ёки номулкий ҳуқуқлардан иборат бўлиши мумкин.

Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат объекти бўлиб пенсиялар, ва бошқа ижтимоий ёрдамлар, турли имтиёзларга нисбатан фуқароларда бўлган ҳуқуқлар саналади.

Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат таркибининг иккинчи муҳим элементи–бу муносабатнинг субъектлари қатнашчиларидир. Ҳуқуқий муносабатнинг субъектлари сифатида ҳар доим субъектив ҳуқуқлар, юридик мажбуриятларга эга бўлган жисмоний ва юридик шахслар ҳамда давлатнинг ўзи (ўз органлари ва муассасалари орқали) иштирок этади.

Шахс ҳуқуқ субъекти сифатида ҳуқуқий муносабатларда қатнаша олиши унинг ҳуқуқ субъектлилик лаёқатига эга эканлигига боғлиқ бўлади. «Ҳуқуқий субъектлилик - ҳуқуқ субъекти бўла олиш қобилиятидир. Ҳуқуқ нормаси, ҳуқуқий субъектлик ва юридик факт ҳуқуқий муносабатлар вужудга келишининг шарт-шароитлари ҳисобланади»¹⁷.

¹⁶ «Давлат ва ҳуқуқ назарияси». Т., 2000 йил, 303-бет.

¹⁷ Саидов А., Тожихонов У . «Давлат ва ҳуқуқ назарияси». Т., «Адолат», 2001 йил, 264-бет.

Ижтимоий ҳимояга оид муносабатларда муносабат субъекти бўлиб куйидагилар қатнашадилар:

1. Фуқаролар (тегишли ҳолларда чет эл фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар);
2. Юридик шахслар (мулкчилик шакли, хўжалик юритиш усулидан қатъи назар);
3. Юридик шахс мақомига эга бўлмаган яққа тадбиркорлар, деҳқон хўжалигининг аъзолари;
4. Давлат (ўзининг ижтимоий ҳимояни амалга оширувчи, ижтимоий ҳимоя тизимини бошқарувчи органлари, муассасалари орқали);
5. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари;
6. Оила – яхлит, бир бутун ҳолда.

Ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларда қатнашувчи шахсларнинг ҳуқуқ лаёқатлари ва муомала лаёқатлари, ваколатлари, мажбуриятлари ҳамда жавобгарликлари ҳажми фуқаролик қонунларида; қорхоналарнинг Устав ва низомларида ва бошқа қонунчилик актларида белгилаб кўйилади.

Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат мазмуни учинчи элементни ташкил этади ва у муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқлари ҳамда субъектив мажбуриятларидан ташкил топади. Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат мазмуни қонун ҳужжатларига кўра унинг субъектларига берилган ҳуқуқлар ҳамда ваколатлар, юклатилган мажбуриятларга кўра белгиланади.

Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқий муносабатлари қатнашчиларининг ҳуқуқлари ва манфаатлари қонунларга мувофиқ маъмурий усулда (юқори турувчи давлат ёки жамоат органи орқали) ёки суд тартибида ҳимоя қилиниши мумкин.

Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабатлар мақсадга кўра:

- а) ҳуқуқларни амалга оширишга қаратилган;
- б) ҳуқуқларни ҳимоя қилишга қаратилган;
- в) ҳуқуқларни тан олишга – белгилашга қаратилган;
- г) процессуал муносабатларга бўлиниши мумкин;

д) жавобгарликка оид муносабатлар.

Ижтимоий ҳимояни амалга ошириш шаклларига кўра эса бу муносабатларни:

1) Меҳнат стажи ва узоқ йиллик хизмат муддатини белгилашга оид муносабатлар;

2) Пенсия тайинлаш, тўлаш соҳасидаги муносабатлар;

3) тайинлаш ва тўлашга оид муносабатлар;

4) Фуқароларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш соҳасидаги муносабатлар;

5) Ёлғиз фуқароларни қариялар уйи ва ногиронлар уйларига жойлаштириш, у ерда сақлаш-таъминлашга оид муносабатлар;

6) Аҳолининг муайян табақаларига ижтимоий имтиёзлар ва енгилликлар бериш билан боғлиқ муносабатлар;

7) Ижтимоий ҳимоя сифатини, ижтимоий ҳимоя берилишида қонунларга амал қилинишини назорат қилиш билан боғлиқ бўлган муносабатлар ва бошқа муносабатларга бўлиш мумкин.

Ижтимоий ҳимояга оид муносабатларнинг ҳар бир турини ҳуқуқий тартибга солишга оид хусусиятлар тегишли қонун ҳужжатларида назарда тутиб қўйилган.

2.2. Пенсияга оид ҳуқуқий муносабатларнинг объектлари ва турлари.

Давлат йўли билан аҳолини ижтимоий ҳимоялашни амалга оширилиш шаклларида бири бўлиб давлат пенсиялари саналади. Давлат пенсиялари, бу – фуқаронинг аввалги даврлардаги меҳнат ва бошқа ижтимоий аҳамиятга эга фойдали фаолияти ҳисобга олингани ҳолда давлат молиявий жамғармалари ҳисобидан унга бутун умрга ёхуд меҳнат лаёқати тиклангунига қадар тирикчилик ўтказишнинг асосий манбаи сифатида текинга, қонуда назарда

тутилган миқдордан кам бўлмагани ҳолда мунтазам мунтазам амалга ошириладиган пул тўловларидан иборатдир.

Кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини амалга ошираётган давлат сифатида Ўзбекистон Республикаси фуқароларни давлат пенсиялари билан таъминлаш учун катта молиявий ресурсларни сарфламоқда. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг тўртинчи ялпи мажлисида таъкидлаб кўрсатилганидек : бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг 2010 йилдаги даромадлари 5 трлн. 326 млрд. сўмни ташкил этди ва унинг 3,322 трлн. сўми ягона ижтимоий тўлов ҳисобига, 975,8 млрд. сўми реализация қилинган маҳсулот суммаси ҳисобидан мажбурий ажратмаларга, 532,5 млрд сўми фуқароларнинг мажбурий суғурта бадалларига тўғри келди.

Бугун мамлакатимизда 3,4 млн.га яқин пенсионерлар мавжуд бўлиб, уларнинг 26 фойизи, ёки 700 нафарга яқини имтиёзли шартларда пенсия оладилар.

Кейинги йилларда амалга оширилаётган пенсия соҳасидаги ислохотларимизнинг асосий мақсади ва йўналиши – пенсия таъминоти учун ажратилаётган маблағлардан тежамли ва самарали фойдаланишга, асосиз ҳолда берилган имтиёзларга барҳам бериш орқали ижтимоий адолатни қарор топдириш, боқимандаликка барҳам беришга қаратилгандир.

Давлат пенсияларининг қуйидаги турлари мавжуд :

- 1). Ёшга доир пенсиялар;
- 2). Ногиронлик пенсиялари;
- 3). Боқувчисидан жудо бўлганлик пенсияси.

Булардан ташқари, мамлакатимизда 2005 йил 1 январдан бошлаб жамғариб бориладиган пенсия таъминоти йўлга қўйилган бўлиб, унинг манбаи – ходимлар томонидан ўз ойлик маошларидан бир фойиз миқдорида

жамғариб бориладиган пенсия жамғармасига ўтказиб туриладиган мабағлар саналади.

Харбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти ҳам давлат пенсияси шаклларида бўлсада, давлат бюджет маблағлари ҳисобидан алоҳида шартлар ва тартибларда амалга оширилиши туфайли умумий давлат пенсияларидан фарқ қилади.

Биз қуйида давлат пенсияларнинг ҳар бир турига умумий тавсиф беришга ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини тавсифлашга ҳаракат қиламиз.

Кекса ёшдаги фуқароларни ижтимоий таъминлашнинг асосий шаклларида бири – ёшга доир пенсиялар саналади. 2011 йил 1 январь ҳолатига кўра Ўзбекистонда 2,7 млн.дан кўпроқ пенсионер бор ва уларни 2 миллиондан ортиғини ёшга доир пенсия олувчи шахслар ташкил этади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР:

1. Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоясига оид ҳуқуқий муносабатнинг мақсад ва вазифалари қандай ?
2. Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабатларнинг юзага келиш асослари нималардан иборат ?
3. Юридик факт нима ва унинг ижтимоий ҳимоя ҳуқуқидаги ўрни қандай ?
4. Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат объектлари нималардан иборат ?

3-мавзу. Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий муҳофазалашга оид ҳуқуқий муносабат субъектлари

3.1. Пенсия таъминоти ва аҳолини ижтимоий ҳимоялашга оид ҳуқуқий муносабатлар субъектлари ва турлари.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ муносабатлар - давлат бюджети маблағлари ёки бошқа манбалар ҳисобидан фуқароларга натурал ёки қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа шаклда мадад бериш жараёнида вужудга келувчи ҳамда қонунчилик нормалари билан тартибга солинувчи ижтимоий муносабатлардан иборат.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий муносабатлар юзага келиши қўпчилик ҳолларда қонун ҳужжатларида назарда тутилган асос мавжуд бўлиши билан боғлиқ бўлади. Қонунчилик нормасида муайян тоифадаги фуқарога у ёки бу шаклдаги ижтимоий ёрдамнинг кўрсатилиши назарда тутилганлиги бир томондан ёрдам кўрсатилишини талаб қилиш ҳуқуқини, иккинчи томонда эса (давлат органи, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва бошқалар) бундай ижтимоий ёрдам кўрсатилиши юзасидан мажбуриятни пайдо қилади. Субъектив ҳуқуқлардан фойдаланишга қаратилган ҳатти-ҳаракатлар иккинчи томоннинг фаол мажбуриятига мос келади.

Ижтимоий қўллаб-қувватлашга оид ҳуқуқий муносабатларни юз бериши ижтимоий ёрдам олиш ҳуқуқи пайдо бўлишига олиб келадиган юридик фактларга боғлиқ бўлади.

Ижтимоий ёрдам олиш ҳуқуқи пайдо бўлиши учун талаб этиладиган юридик фактлар турли-тумандир ва уларнинг хусусияти ижтимоий ёрдамнинг қайси туридан фойдаланиш ҳақида, ёрдам кимга кўрсатилаётганлигига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Масалан, мурувват уйига жойлаштириш ва давлат таъминотига олиш тарзида ижтимоий ёрдам кўрсатилиши учун бир нечта юридик фактлар мажмуи мавжуд бўлиши

(пенсия ёшига етганлик, моддий жиҳатдан таъминлашга мажбур яқин қариндошларнинг йўқлиги ёки улар моддий ёрдам кўрсатиш имкониятга эга эмаслиги, туман ижтимоий таъминот бўлими йўлланмаси мавжудлиги) талаб қилинади.

Ижтимоий қўллаб-қувватлашда ҳуқуқий муносабатлар объекти масаласида турлича қарашлар мавжуд. Масалан, Д.Қ.Ахмедовнинг фикрича ҳуқуқий муносабат объектининг монистик назариясида унинг объекти битта нарса- инсоннинг ҳатти-ҳаракатлари саналади. Плюралистик назарияга кўра эса ҳуқуқий муносабат объектлари турли-тумандир ва ўз ичига ашёлар, ҳаракатлар, номулкий ҳуқуқларни олади. Бизнинг назаримизда ҳуқуқий муносабатларнинг кўп объектлилиги вазиятни тўлароқ ифодалайди, чунки бунда аниқ предмет ҳақида сўз юритиш мумкин бўлади¹⁸.

Ижтимоий қўллаб-қувватлашга оид ҳуқуқий муносабатларда плюралистик назария тўлароқ ўз ифодасини топади, зероки бундай ёрдам кўрсатиш объекти, яъни ҳуқуқий муносабат мавзуси турли-тумандир ва бир ҳолатда муайян ашёларни ёрдам тариқасида топширишликни назарда тутса, (масалан, ёлғиз ногиронларга энг зарур озиқ-овқат маҳсулотларни бепул бериш), бошқа ҳолда муайян имтиёзлар беришликни (масалан, коммунал хизмат, транспорт хизмати, тиббий хизмат кўрсатиш ва ҳоказо) белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрелда қабул қилган “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-616-сонли Қарори¹⁹ га кўра аҳоли даромадлари ва фаровонлиги даражасини ўстиришнинг ғоят муҳим омили сифатида унинг бандлигини ошириш учун зарур шарт-шароитлар яратиш, меҳнат бозори

¹⁸ Ахмедов Д.Қ. Бозор муносабатлари шароитида давлат ижтимоий ҳимоя сиёсатининг ҳуқуқий жиҳатлари. Т.: ТДЮИ, 2006. 76-бет.

¹⁹ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2007 йил, 15-сон, 156-модда.

инфратузилмасини янада ривожлантириш, одамларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини мустаҳкамлаш, ушбу масалаларни ҳал этишда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органларининг ролини фаоллаштириш ҳамда жавобгарлигини кучайтириш, шунингдек улар фаолиятини ташкил қилишни такомиллаштириш мақсадида ижтимоий ҳимоя органлари тизими ва уларнинг иш фаолияти такомиллаштирилди.

Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоялаш юзасидан ҳуқуқий муносабатларнинг объекти бўлиб фуқароларга бу соҳада берилган ҳуқуқлар ва уларнинг амалга оширилиши жараёнида юз берувчи қонун ҳужжатлари билан тартибга солиниши лозим бўлган ижтимоий муносабатлар саналади.

Ижтимоий ҳимояни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган муносабатларда турли-туман шахслар иштирок этадилар, уларнинг мақсади, иштирок этиш усуллари ва ҳуқуқий мақоми бир – биридан жиддий фарқ қилади.

Ижтимоий ҳимояга оид муносабат иштирокчиларининг бу муносабатлар чоғидаги ўзига хос ўрни ва юридик статусини тўғри белгилаш қонунларни тўғри татбиқ этилишига, ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг олди олинишига ёрдам беради.

Ижтимоий ҳимояга оид муносабатлар оммавий ҳуқуқий муносабат бўлгани туфайли бу муносабатларда ваколатли давлат рҳлрганлари ўзига хос субъект сифатида иштирок этадилар.

Хозир амалда таркиб топган таркибий тузилишга кўра пенсия ва нафақалар тайинлаш ва тўлашга оид муносабатларда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги қошидаги Бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси, ижтимоий ҳимоянинг натурал кўринишлари амалга оширилишида эса Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги ва уларнинг жойлардаги органлари етакчи ўринни эгаллайдилар. Фуқароларга ва оилаларга бевосита ижтимоий ёрдамни

амалга оширилишида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳам юксак маъқега эгадир.

Булардан ташқари, ижтимоий ҳимоя билан боғлиқ муносабатларда таъминот олувчи субъектлар сифатида фуқаролар (айрим фуқаро ёки оила), нодавлат-нотижорат ташкилотлари, корхона ва ташкилотлар ҳам иштирок этишлари мумкин. Қуйида уларнинг ҳар қайсисини алоҳида-алоҳида кўриб чиқамиз.

3.2. Фуқаролар ва оилалар ҳуқуқий муносабат субъектлари сифатида

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ (18-модда) Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий маъқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги чет эл фуқароларининг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ таъминланади.

Ижтимоий ҳимоя соҳасида фуқароларга тенг ҳуқуқ лаёқати берилган бўлиб, ёши, жимоний ва руҳий ҳолатидан қатъий назар тенг ҳуқуқ лаёқатидан фойдаланадилар. Тегишли ҳолларда хомила ҳолида бўлган фуқароларнинг ҳуқуқлари тан олинishi мумкин.(масалан, марҳум боқувчи тириклиги пайтида хомила ҳолида бўлган ва у вафот этганидан сўнг тирик туғилган фарзанди).

Фуқароларнинг ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ҳуқуқлари вояга етганларидан сўнг бевосита ўзлари томонидан амалга оширилади.

Вояга етмаган, руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги туфали, шунингдек, жисмоний нуқсонлар мавжудлиги сабабли ўз ҳуқуқларини бевосита амалга ошира олмайдиган фуқароларнинг ижтимоий ҳимоя олиш ҳуқуқлари уларнинг ҳомийлари, васийлари, қонуний вакиллари томонидан ишончномага асосан амалга оширилади.

Ишончномага, қонунга, суд қарорига ёки вакил қилинган давлат органининг ҳужжатига асосланган ваколат билан бир шахс (вакил) томонидан бошқа шахс (ваколат берувчи) номидан тузилган битим ваколат берувчига нисбатан фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларини бевосита вужудга келтиради, ўзгартиради ва бекор қилади.

Ижтимоий ҳимояга оид муносабатларда ҳам қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибга мувофиқ ишончнома асосида юридик ҳаракатлар содир этилиши мумкин.

Фуқаролар ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ўз ҳуқуқларидан бевосита ўзлари ҳам, шунингдек, ўзлари танлаган вакиллар орқали ҳам фойдаланишлари мумкин. Бундай ҳолларда вакиллик белгиланган тартибда расмийлаштирилган ваколатнома асосида амалга оширилади (оддий ёзма ёки нотариал гувоҳлантирилган шаклдаги ишончнома орқали). Ваколатноманинг шакли, расмийлаштирилиш тартиби ва амал қилиш муддати қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Ижтимоий ҳимоя олиш соҳасида ваколатномалар бериш чекланган муайян ҳоллар мавжуд бўлиши мумкин.

Фуқароларнинг ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ҳуқуқ лаёқатлари ва муомала лаёқатларини қонунга зид равишда чеклаб қўйишга йўл қўйилмайди ва ана шундай ҳаракатга йўл қўйган шахслар (мансабдор ёки оддий фуқаролар қонунга мувофиқ жавобгар қилинадилар.

Муайян ҳолларда ижтимоий ҳимоя олиш субъекти сифатида айрим фуқаро эмас, балки бутун оила ягона шахс сифатида ҳаракат қилиши мумкин ва бундай ҳолларда ижтимоий ҳимоя ёки ижтимоий ёрдам бутун оилага

кўрсатилиши мумкин (мас. боқувчисини йўқотганлик пенсияси бундай пенсия олиш ҳуқуқига эга оила аъзоларига яхлит ҳолда тайинланади ва тўланади, кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам яхлит ҳолда кўрсатилади ва хоказо.

Оиланинг ҳуқуқ субъекти сифатидаги, шу жумладан, ижтимоий ҳимоя олқувчи субъектлар сифатидаги юридик мақоми Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси ва унинг асосида қабул қилинган бошқа конун ҳужжатлари билан белгиланади.

3.3. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи субъекти сифатида.

Мамлакатимизда бозор муносабатлари ривожланиб-чуқурлашиб боргани сари иқтисодий-ижтимоий ислоҳотлар жараёни билан мутаносиб равишда давлат ҳаётида ҳам туб ўзгаришлар амалга ошириб борилмоқда. Бу нарса, энг аввало, давлат фаолиятининг демократлашуви, кучли давлатчиликдан кучли жамиятга ўта борилаётганлиги, давлат органларига хос бўлган бир қатор функцияларни жамоат органларига топширилаётганлигида, нодавлат ташкилотларининг жамиятни идора қилишдаги мавқеи ва ваколати мунтазам равишда кучайиб бораётганлигида яққол кўзга ташланади. «Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, - деган эди Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов—нодавлат ва жамоат ташкилотларининг ривожланган тизими жамиятда манфаатлар уйғунлигини қарор топтириш ва мустаҳкамлашга хизмат қилиши лозим. Бу тизим давлат тузилмалари фаолиятини муайян маънода тўлдириш, уларга нисбатан

маълум бир мувозанатни таъминловчи восита вазифасини бажариши керак»²⁰.

Ижтимоий ҳимоя соҳасида ҳам давлат фаолиятининг йўналишларидан бири сифатида жамият ролини кучайтиришга қаратилган катта ишлар амалга оширила бошланди ва бу тадбирлар ўтган асрнинг тўқсонинчи йиллари ўрталаридан бошлаб авж олдирилган ялписига ижтимоий таъминлашдан аниқ йўналтирилган, аҳолининг ижтимоий заиф, кам таъминланган, бева-бечора қатламларига ёрдам беришга қаратилган ижтимоий ҳимояга ўта борилиши тенденцияси бу масалада нодавлат ташкилотлари, турли ижтимоий жамғармалар аҳамиятини кескин оширишга олиб келди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 10 декабрдаги «Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида»ги Фармони қабул қилиниши билан 1997 йил 1 январдан бошлаб болали оилаларга фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан тайинланиши ва тўланиши тартиби жорий этилди. Кейинчалик фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ролини, айниқса аҳолини ижтимоий ҳимоялашдаги аҳамияти янада ошира борилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январдаги «Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида»ги Фармонига кўра ишламайдиган оналарга боласи икки ёшга етгунига қадар уни парваришlash и, ўзгалар парваришига муҳтож бўлган ёлғиз пенсионерларни асосий озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш вазифалари ҳам фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилди. Уларга ёш оилаларга моддий мадад кўрсатиш вазифаси ҳам топширилди.

1999 йил 14 апрелда Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги қонуни қабул

²⁰ Каримов И. А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т., «Ўзбекистон», 2000 йил, 10-11-бетлар.

қилиниши билан²¹ уларнинг маъқеи янада оширилди. Ушбу қонуннинг 1-моддасига кўра:

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан қафолатланадиган, уларнинг ўз маънафатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек, миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қуйидагилар саналади:

шаҳарча, қишлоқ, овул фуқароларининг, шунингдек, шаҳар, шаҳарча, қишлоқ ва овулдаги маҳалла фуқароларининг йиғини (вакиллар йиғилиши) (бундан буён матнда фуқаролар йиғини деб юритилади);

фуқаролар йиғинининг кенгаши;

фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар;

фуқаролар йиғинининг тафтиш комиссияси;

туман марказидан олисда жойлашган ва бориш қийин бўлган шаҳарчалар, қишлоқлар ва овулларда қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда тузиладиган маъмурий комиссия (бундан буён матнда маъмурий комиссия деб юритилади).

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимида кирмайди.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари юридик шахс ҳуқуқларидан фойдаланади, белгиланган намунадаги муҳрга эга бўлади ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларида рўйхатга олиниши керак.

Фуқаролар йиғини тўғрисидаги намунавий низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Фуқаролар йиғинининг ваколатлари «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тўғрисида»ги қонуннинг 10-моддасида белгиланган ва бу

²¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 йил, 5-сон, 110-модда.

ваколатлар қаторига, шунингдек, шаҳардаги маҳалла фуқаролар йиғини кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам кўрсатиш ва болали муҳтож оилаларга тайинлаш масалаларини ҳал этади, оилаларни давлат томонидан ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадлари учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ажратиладиган маблағлардан ўз ўрнида ва самарали фойдаланишни таъминлайди.

Шаҳарча, қишлоқ ва овулдаги маҳалла фуқаролар йиғинига ҳам ана шундай ваколатлар берилган.

Кейинги пайтларда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ваколатлари тобора кенгайтириб борилмоқда.

3.4. Корхона ва ташкилотлар ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи субъекти сифатида

Мулкчилик шаклидан қатъи назар корхона, муассаса ва ташкилотлар ўз ходимларини ижтимоий таъминлашда иштирок этадилар. Бундай иштирок этиш шакллари қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилган бўлиб, улар қўйидаги икки гуруҳга ажратилиши мумкин:

1) Бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси органларига фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини амалга оширилишида кўмаклашиш;

2) ўз маблағлари ҳисобидан давлат ижтимоий ҳимоя тизимларида қўзда тутилганига қўшимча равишда ижтимоий ёрдам кўрсатиш.

Бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси органларига аҳолини ижтимоий таъминлашда кўмаклашиш турли шаклларда амалга оширилади ва улар:

а) пенсия ёшига етган ва пенсия тайинлашликни сўраб мурожаат қилган ўз ходимларининг, уларнинг оила аъзоларининг ҳужжатларини тайёрлаш ва ижтимоий ҳимоя бўлимига тақдим этиш;

б) муддатидан аввал пенсия тайинланишга кўмаклашиш, бундай пенсияларни ўз маблағлари ҳисобидан қоплаб бориш;

в) ишлаётган пенсионерларга пенсияларни тўлаш;

г) ишлаётган болали аёлларга тайинлаш ва тўлаш кабилардан иборат бўлиши мумкин.

Корхона ва ташкилотлар ходимлар вакиллик органи (касаба уюшмалари) билан келишиб қабул қиладиган ички (локал) меъёрий ҳужжатларда (жамоа шартномаси, жамоа келишуви, бошқа локал ҳужжатлар) ўз ходимларини ҳамда уларнинг оила аъзоларини имтиёзлироқ шартларда, давлат ижтимоий ҳимоя тизимларида кўзда тутилганидан яхшироқ ёки бу тизимларда кўзда тутилмаган ҳимоя турлари билан таъмин этилишини назарда тутишлари мумкин. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 37-моддасига кўра, жамоа шартномасида иш берувчи ва ходимларнинг ўзаро мажбуриятлари кўзда тутилиши мумкин ҳамда унда корхонанинг иқтисодий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда бошқа шартлар, шу жумладан қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган нормалар ва қоидаларда кўрсатилганига қараганда имтиёзлироқ меҳнат шартлари ва ижтимоий-иқтисодий шартлар (қўшимча таътиллар, пенсияга устамалар, муддатидан олдин пенсияга чиқиш ва бошқалар) киритилиши мумкин.

Корхона ва ташкилотлар ногиронлар учун қўшимча иш жойлари яратиш, уларни иш билан таъминлаш орқали ҳамда бошқа қўплаб шаклларда ижтимоий ҳимояни амалга ошириш фаолиятида иштирок этади.

Республикамиз Президенти И.А.Каримов кўрсатиб ўтганидек: «Бозор муносабатларига ўта борилгани сари, меҳнаткашларнинг ўзларига ва хўжалик юритувчи субъектларга кўпроқ иқтисодий эркинликлар берила борилгани сари давлат ижтимоий муҳофазага оид ваколатларни муқобил тузилмаларга топшириши лозим»

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш чоғида давлат, унинг органлари, давлат бюджети маблағлари билан бир қаторда хўжалик юритувчи субъектларининг ушбу соҳадаги фаолиятлари ҳам муҳим ўрин тутди. Зероки, кенг камровли ижтимоий ҳимоя ёрдамга муҳтож ва ночор аҳоли қатламлари турмуш

даражасини яхшилаш, ижтимоий ҳимоялаш чора-тадбирларини кўриш чоғида ана шундай қўллаб-қувватлашнинг барча шакл ҳамда воситаларидан, барча молиявий манбалардан кенг ва самарали фойдаланишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йилдаги “Ҳомийлар ва шифокорлар йили дастури тўғрисида”ги Қарорининг 4-банди, 2-қисмида таъкидлаганидек: “Нодавлат ташкилотлари, биринчи навбатда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини, бизнес, фирмалар, компаниялар, халқаро хайрия тузилмаларининг вакилларини ҳомийлик ишларига кенг жалб этиши ва шу асосида ҳомийликни оммавий ижтимоий ҳаракатга айлантириш, мазкур ҳаракат нафақат ушбу дастур доирасида чекланиб қолмасдан, мамлакат ижтимоий муносабатлар тизимида ўзининг доимий ўрнига эга бўлишини таъминлашга қаратилган барча зарур шарт-шароитлар яратилиши” лозим¹⁵³.

Ўрта ва кичик бизнес субъектларининг даромадлари энг юқори бўлганлари ҳам ўз ҳузурида ижтимоий ҳимояга ихтисослашган фондлар ташкил этишдек қудратга эга бўла олмаслиги маълум. Бинобарин, бундай мажбуриятни фақат улкан (гигант) корхоналаргина ўз зиммасига олиши мумкин.

Бироқ Ўзбекистонда, миллий хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида бундай даражага ўсиб етишган корхоналар деярли йўқ. Ўзбекистонда фаолият юритаётган «Самсунг», «Нестле» ва бошқа шу каби трансмиллий корхоналар, Узбат, Совпластитал каби қўшма корхоналар бундай масъулиятни ўз зиммасига олишлари мумкин. Хорижий давлатлардаги йирик компаниялар, трансмиллий компанияларнинг баъзилари бир эмас, балки бир неча ижтимоий фондлар ташкил этадилар ва уларни таъминлаб турадилар. Масалан, «Женерал моторс», «Форд» корхоналари мана шулар жумласидандир. Одатда улар ташкил этадиган ижтимоий фондлар аҳолининг

¹⁵³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2006й, №2, 17-модда.

турли қатламларини ижтимоий муҳофаза қилишни ўз фаолиятининг бош мақсади деб билдилар. Гап бу ўринда заиф, ожиз ёки кам таъминланган ҳисобланган қатламлар-ногиронлар, етимлар, ёлғиз кексалар ва ш.к.ларни ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилган ижтимоий фондлар тўғрисида бормоқда. Сўнги вақтларда муайян турдаги касалликка чалинган беморларни ижтимоий ҳимоялаш бўйича фондлар ташкил этиш кенг тарқалмоқда. Масалан, СПИД касаллиги беморлари, лейкомия касаллиги беморларини ҳимоя қилиш фондлари ва ҳ.к. Энг асосийси йирик компанияларни ижтимоий фондлар ташкил этиш орқали ижтимоий ҳимоя жараёнида иштирок этишни ўзига хос доимийлик, барқарорлик касб этмоқда. Бироқ бу ўринда йирик компанияларнинг барча хайрия фаолияти ижтимоий ҳимоя мақсади доирасига киравермайди. Хайрия фаолияти тушунчаси ўз мазмунига кўра ижтимоий ҳимоя тушунчасидан кенгроқдир. Баъзи хайрия фаолиятлари ижтимоий ҳимояга йўналтирилмаган бўлиши мумкин. Масалан илмий-тадқиқотлар ўтказишга йўналтирилган, маданий-маърифий тадбирларга йўналтирилган хайрия фаолияти бунга мисол бўла олади. Шунинг унутмаслик керакки, ижтимоий ҳимоя марказида инсон ва унинг манфаатлари ётади, ижтимоий ҳимоя қилинувчи инсон муайян даражада ижтимоий ҳимояга муҳтож қатлам доирасига кириши лозим. Хорижий компанияларнинг хайрия фаолиятини ижтимоий фондлар орқали амалга ошириш тажрибаси айнан ҳозирги кунда мамлакатимизда кенг оммалашиб имкониятлари мавжуд эмас. Бироқ, келгусида бундай имкониятлар вужудга келиши шубҳасиз.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, одамларнинг моддий аҳволини яхшилаш вазифаларини ҳал қилишда давлат манбалари билан бир қаторда меҳнат жамоаларининг, жамоат ташкилотлари ва хайрия ташкилотларининг («Наврўз», «Маҳалла», «Меҳр-мурувват» ва бошқа хайрия жамғармаларининг) маблағлари фаол ишга солинмоғи керак. Ижтимоий

ҳимоялаш давлатнинг ҳам, жамоат ташкилотларининг, турли хайрия жамғармаларининг ҳам асосий вазифаси бўлмоғи лозим»¹⁵⁴.

Ушбу раҳбарий кўрсатмага мувофиқ равишда аҳоли ижтимоий ҳимоясини амалга оширилишида меҳнат жамоалари, корхона, муассаса, ташкилотлар, барча хўжалик юритувчи субъектлар олдида муҳим вазифалар қўйилди.

Аҳолини ижтимоий ҳимоясида барча турдаги (тижоратчи ва нотижорат ташкилотлари) корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ўзларининг мулкчилик шаклларида, ҳамда хўжалик юритиш усулларида қатъий назар кенг иштирок этсаларда, ушбу тадқиқотда уларнинг барчаси ҳақида эмас, балки тадбиркорлик субъекти саналувчи (тижоратчи) юридик шахслар-хўжалик субъектлари томонидан амалга ошириладиган ижтимоий ҳимоя шакл ҳамда усуллари ҳақида фикр юритишга ҳаракат қилинади.

Хўжалик юритувчи субъектлар амалдаги қонунчилик нормаларига мувофиқ ўзлари олган соф даромад (фойда)ни (солиқлар, мажбурий бадаллар ва бошқа тўловлар тўлаб бўлинганидан сўнг қолган даромадни) мустақил тасарруф этадилар. Шу жумладан, ушбу маблағлар ҳисобида ижтимоий ҳимоялаш тадбирлари амалга оширилиши мумкин.. Умуман олганда, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан амалга ошириладиган ижтимоий ҳимоя биз назарда тутаётганимиздан анча кенг ва унинг манбаи нафақат олинган соф фойда (даромад), балки бошқа шаклдаги маблағлардан ҳам иборат бўлиши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан амалга ошириладиган ижтимоий ҳимоя турли хусусиятларига кўра гуруҳланиши-таснифланиши мумкин. Бунда корхонанинг ичида (ўз ходимлари ва уларнинг оила аъзоларини ҳимоялашга қаратилган) ёки ташқарида (бошқа шахсларга нисбатан) амалга ошириладиган ижтимоий ҳимоя ўзаро фарқланмоғи лозим.

¹⁵⁴ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Асарлар тўплами, 1-жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1996 йил, 228-бет.

Амалдаги қонунчилик («Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги, Хўжалик фаолиятининг айрим шаклларига оид бўлган бошқа қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси)¹⁶⁰, Хўжалик субъектларининг таъсис шартномалари, Устав (Низом)лари, ички локал норматив ҳужжатлари (жамоа шартномаси, жамоа келишуви, иш берувчи ва ходимлар вакиллик органи ўртасидаги бошқа келшувлар) корхона ходимлари ҳамда уларнинг оила аъзоларига нисбатан ижтимоий ҳимоялаш чораларини қўллашда хўжалик субъектларига амалда чексиз ҳуқуқлар ва кенг ваколатлар беради.

Замонавий корхоналарда меҳнатга ҳақ тўлашнинг табақалашган тизимидан ташқари, ижтимоий таъминлашнинг хилма-хил усуллари кенг қўлланиб келинади. Улар орасида тиббий хизмат ҳақини ходим учун тўлашдан бошлаб ходимлар фарзандлари таълими учун ҳақ тўлашгача бўлган ижтимоий ҳимоя чоралари мавжуд»¹⁶¹.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 4-моддаси, 2-қисмига кўра: «қонунлардагига нисбатан қўшимча меҳнат ҳуқуқлари ва кафолатлари бошқа норматив ҳужжатлар (жамоа келишувлари, жамоа шартномалари, бошқа локал ҳужжатлар), шунингдек ходим ва иш берувчи ўртасида тузиладиган меҳнат шартномалари билан белгиланиши мумкин».

Меҳнат кодексининг 33-моддасида жамоа шартномаси мазмуни белгиланган ва ушбу мазмунни ташкил этувчи кўпгина қоидалар ходимларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишга бевосита ёки билвосита қаратилгандир.

Жумладан, Меҳнат кодексининг жамоа шартномаси мазмунига оид нормаларида ижтимоий ҳимояга тааллуқли бўлган ҳамда ходимлар ва иш берувчи мажбуриятларидан иборат бўлган қуйидаги қоидалар назарда тутилган: нархларнинг ўзгариб бориши, инфляция даражаси, жамоа

¹⁶⁰ Қаранг :Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, -Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси нашриёт уйи. 2004.

¹⁶¹ Қаранг: Раҳмонкулов Х.Р. ва бошқалар. Законодательные основы рынка. -Т.: ИПК «Шарқ». 1996 г., С.361.

шартномаси билан белгиланган кўрсаткичларнинг бажарилишига қараб меҳнатга ҳақ тўлашни тартибга солиш механизмлари;

1) корхона ва идораларга қарашли турар жойни хусусийлаштириш вақтида ходимлар ҳуқуқларига риоя қилиш;

2) ишни таълим билан қўшиб олиб боровчи ходимлар учун имтиёзлар;

3) ихтиёрий ва мажбурий тарздаги тиббий ҳамда ижтимоий суғурта ва бошқалар.

Мулкчилик шаклидан қатъий назар корхона, муассаса, ташкилотлар ўз ходимлари, улар оила аъзоларини ижтимоий таъминлашда фаол қатнашадилар ва қатнашиш шакллари қуйидагилардан иборат:

а) пенсия жамғармасига мунтазам равишда белгиланган ижтимоий суғурта бадалларини тўлиқ ва ўз вақтида ўтказиб туриш;

б) меҳнатда майиб бўлиб қолган, касб касалига дучор бўлиб қолган ходимларини ўз маблағлари ҳисобидан пенсиялар билан таъминлаш;

в) Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодиса, касб касалликлари туфайли вафот этган ходимлар қарамоғида бўлган оила аъзоларига ўз ҳисобидан пенсия тўлаш, бошқа моддий ёрдамлар кўрсатиш;

г) ижтимоий суғурта нафақаларини ўз ходимларига тўланишини ташкил этиш;

д) меъёрий ҳужжатлардагидан имтиёзлироқ ва қўшимча ижтимоий таъминот беришни кўзда тутиб таъминотни амалга ошириш;

е) ўз ташаббуси билан қўшимча ижтимоий ёрдамлар ташкил этиш (фахрийлар, нафақахўрлар, уларнинг оила аъзоларига);

ж) ўз ходимларини пенсияга чиқишларида кўмаклашиш, зарур ҳужжатларни расмийлаштириш ва бошқалар.

Фикримизча қонунчиликдаги ушбу прогрессив нормаларни амалда тўла рўёбга чиқарилишига оид самарали механизмлар етарли даражада яратилган эмас.

Тадбиркорликнинг айрим кўринишларини тартибга солувчи қонунлар ва қонун ҳужжатларида корхоналарнинг ижтимоий таъминотни амалга оширишда иштирок этишлари белгилаб қўйилган бўлиб, унинг турли шакллари қайд этилган¹⁶². Шу ўринда қонун ҳужжатларига тўхталиб ўтсак. 1995 йил 21 декабрда қабул қилиниб, 1996 йил 1 апрелдан эътиборан амалга киритилган Меҳнат кодексига¹⁶³ ҳам аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш кўрсатилган. Хусусан, 16-моддага биноан, ходимнинг асосий меҳнат ҳуқуқлари кўрсатилган бўлиб, ушбу модданинг 2-қисми 7-бандида, ҳар бир ходим қариганда, меҳнат қобилиятини йўқотганда, боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эгадир, деб кўрсатилган.

Ушбу кодекснинг 68-моддасида аҳолининг айрим тоифалари учун ишга жойлашишдаги қўшимча кафолатлар берилган.

Меҳнат кодексининг 14-бобида (224-258-моддалар) айрим тоифадаги ходимларга бериладиган қўшимча кафолат ва имтиёзлар белгилаб берилган. Бунга аёлларга ва оилавий вазифаларни бажариш билан машғул шахсларга бериладиган қўшимча кафолатлар, ёшлар учун қўшимча кафолатлар, ишни таълим билан бирга қўшиб олиб бораётган шахслар учун имтиёзлар киради. Бу ҳам аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг маълум чораларидан биридир. Бу талабларни корхоналар, хўжалик юритувчи субъектлар амалга оширадилар ва бу борада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилинишини таъминлайдилар¹⁶⁴.

¹⁶² Қаранг: Ижтимоий таъминот ҳуқуқи.-Т.: «Молия», 2001. 33-34-бетлар.

¹⁶³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1996 йил, 1-сонга илова. -Т.: Адолат. 1999 йил.

¹⁶⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси, -Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси нашриёт уйи. 2004.

2004 йил 26 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуннинг 16-моддасида фермер хўжалигининг мажбуриятлари кўрсатилган. Ушбу модданинг 1-қисмининг 8-бандида фермер хўжалигининг барча аъзолари ҳамда меҳнат шартномаси асосида ишлаётган шахслар учун қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Пенсия жамғармасига мажбурий бадаллар тўлаш мажбурияти кўрсатилган¹⁶⁶.

1998 йил 30 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонуннинг 14-моддасида қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат ижтимоий суғуртасидан ўтказилиш ва ижтимоий таъминлаш, шунингдек товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш учун дехқон хўжалигида сарфланган иш вақти Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Пенсия жамғармасига бадаллар тўлаб берилган тақдирда меҳнат стажига киритилиши ҳуқуқига эга, деган қоида берилган¹⁶⁷.

1998 йил 1 майда (янги таҳрирда) қабул қилинган «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуннинг ўзи моҳиятан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чора-тадбирларидан бири сифатида эканлигини кўриш мумкин.

Ушбу қонуннинг 2-моддасида аҳолини иш билан таъминлаш кўрсатилган. 7-моддасида аҳолининг айрим тоифаларини ишга жойлаштиришдаги қўшимча кафолатлар назарда тутилган¹⁶⁸.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 23 август куни қабул қилинган 938-сонли «Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоялашни кучайтиришга оид чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонида кам таъминланган оилаларга ижтимоий ёрдам бериш тардбилари ва уларни

¹⁶⁶ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 40-41-сон, 433-модда.

¹⁶⁷ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиснинг Ахборотномаси. 1998 йил №5-6 88- модда.

¹⁶⁸ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонуни. / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1998 й. 5-6-сон, 97-модда

амалга ошириш чоралари кўрсатилган. Шунингдек, 1994 йил 16 июндаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ 871-сонли «Болали оилаларга давлат ижтимоий ёрдами тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармонида бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда болали оилаларга давлат йўли билан мадад беришни кучайтириш чора тадбирлари берилган¹⁷².

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишдаги яна бир қадам, бу 1999 йил 14 апрел куни қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Хотин-қизларга қўшимча имтиёзлар тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши ва унда хотин-қизлар ижтимоий ҳимоясини янада кучайтирилишидир¹⁷³.

1999 йил 14 апрел куни қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги қонунининг 2-моддасида нодавлат нотижорат ташкилоти тушунчаси» берилган. Ушбу модданинг 2-қисмида нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларни, бошқа демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади, деб кўрсатилган. 11-моддада жамоат бирлашмаси, 12-ижтимоий фонд, 13-муассаса тушунчалари берилган.

Шундан ҳам бу нодавлат нотижорат ташкилотлари аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда иштирокини кўриш мумкин¹⁷⁴.

Хуллас, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда хўжалик юритувчи субъектларининг роли ва аҳамияти каттадир. Биз юқорида уларнинг қандай амалга оширилиши, хўжалик субъектларини аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда қандай чораларни кўриши, шуларга тўхталиб ўтдик. Шунингдек, давлат хўжалик юритувчи субъектлардан солиқлар ундириб олиб, уларнинг

¹⁷² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва қарорлари. 2-3 китоб.-Т.: «Ўзбекистон», 1995й. 182 б.

¹⁷³ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Хотин-қизларга қўшимча имтиёзлар тўғрисидаги қонуни.-Т.:Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1999 й. №5 112-модда.

¹⁷⁴ Қаранг:Ўзбекистон Республикасининг Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисидаги қонуни.-Т.: Адолат. Ўзбекистоннинг янги қонунлари, 21-сон.

қайта тақсимлаб, керакли соҳалар учун ишлатади. Бу давлатнинг асосий соҳаларига қайта тақсимланади, яъни, муҳофаа, хавфсизлик ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳаларига қайта тақсимланади, хўш, давлат хўжалик субъектларидан солиқ йиғиб олиб аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга сарфланди.

Шундай қилиб, биз хўжалик субъектларини аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда иштирокини 2 хил шаклда кўришимиз мумкин.

1. Хўжалик субъектларини ўз ходимларини ижтимоий ҳимоя қилишларини;

2. Хўжалик субъектлари солиқ тўлаб, бошқа аҳоли қатламларини ҳам ижтимоий ҳимоя қилишда иштирокларини кўришимиз мумкин.

Касаба уюшмалари ва уларнинг органлари ҳам аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда иштирок этадилар.

Ўзбекистон Республикасининг «Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги 1992 йил 2 июлдаги қонуннинг 10-моддасида касаба уюшмаларининг барча бўғинларига меҳнаткашларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш ва ижтимоий таъминотни амалга оширишда фаол қатнашиш ваколати берилган ва вазифаси юклатилган¹⁷⁶.

Касаба уюшмаларининг республика ва ҳудудий бирлашмалари ўз ваколатлари доирасида меҳнаткашларни ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан ҳимоя қилиш тадбирларини ишлаб чиқишда, турмуш даражасининг асосий мезонларини, нарх-наво индекси ўзгаришига қараб товон тўлаш миқдорини аниқлашга қараб товон тўлаш миқдорини аниқлашда қатнашадилар, қонунда белгилаб қўйилган кун кечиктиришнинг энг паст даражасига ҳам пенсиялар,

¹⁷⁶ Қаранг: «Ижтимоий таъминот ҳуқуқи». Ўқув қўлланма -Т.: «Молия», 2001 йил.

стипендиялар ва нафақалар миқдорига риоя этилишини назорат қиладилар, деб кўрсатилган.

Шунингдек, ушбу қонун ва бошқа қонун ҳужжатларида касаба уюшмаларининг фуқароларни ижтимоий таъминлашда, ижтимоий ҳимоя қилишда иштирок этиш шакл ва усуллари белгилаб қўйилган.

3.7. Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат иштирокчилари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усуллари. Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабатларда муддатлар ва уларни қўллаш.

Ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ҳимояга оид муносабат иштирокчилари ҳуқуқ ва манфаатларини ноқонуний тажовузлар ва ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш бу ҳуқуқлар рўёбга чиқарилиши кафолатларидан бўлиб саналади.

Бундай ҳимояга барча иштирокчилар муҳтож саналади. Энг аввало қонунларга риоя қилиш устидан назорат қилиш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, айбдорларни тегишли жавобгарликка тортиш йўли билан давлат ва жамият манфаатлари муҳофаза этилади. Давлат ўзининг ижтимоий муҳофазалашга қаратилган ижтимоий сиёсатини рўёбга чиқариш учун зарур молиявий маблағларни йўналтиради ва улардан мақсадга мувофиқ ва самарали фойдаланишни ташкил қилади.

Давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, молиявий назорат олиб бориш ваколати берилган идоралари фаолияти туфайли ўз ҳуқуқларини ҳимоя этилиши таъминлайди.

Ижтимоий ҳимоя муносабатларида иштирок этувчи фуқаролар манфаатларини самарали ҳимоя қилиниши уларнинг конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш мақсадини кўзлайди.

Ўзининг ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ҳуқуқларини фуқаро ваколатли давлат органларига, жамоат бирлашмаларига мурожаат қилиш йўли билан ҳимоя этилишини талаб қилиши мумк.

Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқлар маъмурий-ҳуқуқий усулда ва суд тартибида ҳимоя этилиши мумкин. Бундай муносабатларда далаат молиявий маблағларидан ўринли фойдаланиш, уларни мақсадсиз ва нотўри фойдаланилишига йўл қўймаслик мақсади устувор бўлгани туфайли бузилган ҳуқуқларни маъмурий тартибда, яъни, Бюджетдан ташқари пенсия фонди масъул ходими ёки давлат органлари устидан юқори турувчи мансабдор шахс ёхуд органга шикоят аризаси билан мурожаат қилиш йўли билан ҳимоя этилиши назарда тутилган.

Шикоят бериш тартиби ва уни кўриб чиқиш муддатлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади²².

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ (44-модда) “Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади”.

Ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқлари бузилган деб ҳисобловчи фуқаролар ҳам ўз ҳуқуқларини ҳимоя этилиши юзасидан шикоят-ариза ёки даъво аризаси билан судга мурожаат қилишлари мумкин. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонуни 48-моддасига кўра: “Пенсия тайинлаш тўғрисидаги қарор устидан шикоят туман (шаҳар) судига берилиши мумкин”. Судга мурожаат қилиш тартиблари ва муддатлари Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларида назарда тутилган.

²² Қаранг: “Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1995 й. 9-сон, 183-модда

Айрим ҳолларда қабул қилинган қарор устидан шикоят қилиш ҳуқуқи назарда тутилмайди ва бундай ҳоллар қарор ваколатли коллегиял орган томонидан қабул қилиниши билан боғлиқ бўлади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 августдаги 434-сонли қарори билан тасдиқланган “Кам таъминланган оилаларни ҳисобга олиш, уларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида НИЗОМ” нинг 18-бандига кўра “Моддий ёрдам тайинлаш рад эитлган тақдирда йиғилиш баёнида унинг асосланган сабаблари қайд этилади ва бу ҳақда фуқаролар йиғини (йиғилиш) ёки комиссия йиғилиши қарори устидан шикоят қилишга йўл қўйилмайди”²³.

Ҳарбий хизматчиларга пенсиялар тайинлашда давлат ижтимоий ҳимоя органлари билан бир қаторда ҳарбий органлар ҳам иштирок этишлари назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуни 5-моддасига кўра: «Ҳарбий хизматчиларни, шунингдек, ички ишлар органларининг бошлиқлар ва оддий ходимлар таркибидан бўлган шахсларни ҳамда уларнинг оила аъзоларини пенсия билан таъминлаш шартлари, нормалари ва тартиблари Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан белгиланади». Ҳарбий хизматчиларга, шунингдек, умумий асосларда фуқаролик пенсияси олишни танлаш ҳуқуқи ҳам берилган.

«Ҳарбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти тўғрисида»ги 1990 йил 28 апрелдаги собиқ СССР қонунига кўра (1991 йил 1 январдан амалга киритилган) муддатли ҳарбий хизматчи ва уларнинг оила аъзолари ўзлари яшаб турган туман (шаҳар) ижтимоий ҳимоя бўлимларига пенсия сўраб мурожаат қиладилар. Офицерлар, прапоршчиклар, мичманлар, муддатидан ташқари ҳарбий хизматчилар, Ички ишлар, Миллий хавфсизлик хизмати, чегара қўшинлари давлат қўмитаси, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги ҳарбий хизматчилари тегишли вазирлик ёки давлат комитетининг пенсия

²³ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қоролари тўплами. 1994., 8-сон, 40-модда.

бўлимларига мурожаат қилишлари лозимлиги белгиланган. «ҳарбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 52-моддасига кўра офицерлар, прапоршчиклар, мичманлар, муддатидан ташқари ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчиларга пенсия тайинлаш органи Мудофаа вазирлиги ёки бошқа вазирлик ва давлат қўмитаси пенсия бўлимлари ҳисобланадилар.

Ушбу қонун асосида ҳарбий хизматчи хизматни ўтайдиган тегишли вазирликлар (Мудофаа, Ички ишлар, Миллий хавфсизлик хизмати, Фавқулодда вазиятлар вазирликлари), давлат қўмиталари (Давлат божхона хизмати, Миллий хавфсизлик хизмати) томонидан ўз идоралари ходимларига пенсиялар тайинлаш ва тўлаш масалаларини белгилаб берувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинади ва шу асосда ушбу идоралар ҳарбий хизматчиларига пенсиялар тайинланади ҳамда тўланади²⁴.

Ҳарбий органларнинг пенсия таъминоти бўлимларининг юридик мақоми, ваколатлари ва иш олиб бориш тартиби тегишли идоравий норматив ҳужжатларга биноан белгилаб қўйилади.

Мулкчилик шаклидан қатъи назар корхона, муассаса ва ташкилотлар ўз ходимларини ижтимоий таъминлашда иштирок этадилар. Бундай иштирок этиш шакллари қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилган бўлиб, улар қуйидаги икки гуруҳга ажратилиши мумкин:

1) Бюджетдан ташқари пенсияжамғармаси органларига фуқароларнинг ижтимоий таъминотини амалга оширилишида кўмаклашиш;

2) ўз маблағлари ҳисобидан давлат ижтимоий ҳимоя тизимларида кўзда тутилганига қўшимча равишда ижтимоий ёрдам кўрсатиш.

Бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси органларига аҳолини ижтимоий таъминлашда кўмаклашиш турли шаклларда амалга оширилади ва улар:

²⁴ Қаранг: 1991 йил 3 январдаги «Ўзбекистон Республикаси Ички қўшинлар қарбий қизматчиларини ҳамда ички ишлар органлари бошлиқлари ва оддий ходимларини уларнинг оила аъзоларини пенсия билан таъминлаш ишларини ташкил этиш тўғрисида»ги Йўриқнома. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1999 йил 21 декабрда рўйқатга олинган «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги пенсионерларига пенсия тўлашнинг вақтинчалик тартиби».

а) пенсия ёшига етган ва пенсия тайинлашликни сўраб мурожаат қилган ўз ходимларининг, уларнинг оила аъзоларининг ҳужжатларини тайёрлаш ва ижтимоий ҳимоя бўлимига тақдим этиш;

б) муддатидан аввал пенсия тайинланишга кўмаклашиш, бундай пенсияларни ўз маблағлари ҳисобидан қоплаб бориш;

в) ишлаётган пенсионерларга пенсияларни тўлаш;

г) ишлаётган болали аёлларга тайинлаш ва тўлаш кабилардан иборат бўлиши мумкин.

Корхона ва ташкилотлар ходимлар вакиллик органи (касаба уюшмалари) билан келишиб қабул қиладиган ички (локал) меъёрий ҳужжатларда (жамоа шартномаси, жамоа келишуви, бошқа локал ҳужжатлар) ўз ходимларини ҳамда уларнинг оила аъзоларини имтиёзлироқ шартларда, давлат ижтимоий ҳимоя тизимларида кўзда тутилганидан яхшироқ ёки бу тизимларда кўзда тутилмаган ҳимоя турлари билан таъмин этилишини назарда тутишлари мумкин. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 37-моддасига кўра, жамоа шартномасида иш берувчи ва ходимларнинг ўзаро мажбуриятлари кўзда тутилиши мумкин ҳамда унда корхонанинг иқтисодий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда бошқа шартлар, шу жумладан қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган нормалар ва қоидаларда кўрсатилганига қараганда имтиёзлироқ меҳнат шартлари ва ижтимоий-иқтисодий шартлар (қўшимча таътиллар, пенсияга устамалар, муддатидан олдин пенсияга чиқиш ва бошқалар) киритилиши мумкин.

Корхона ва ташкилотлар ногиронлар учун қўшимча иш жойлари яратиш, уларни иш билан таъминлаш орқали ҳамда бошқа кўплаб шаклларда ижтимоий ҳимояни амалга ошириш фаолиятида иштирок этади.

Ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимояга оид муносабат иштирокчилари ҳуқуқ ва манфаатларини ноқонуний тажовузлар ва ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш бу ҳуқуқлар рўёбга чиқарилиши кафолатларидан бўлиб саналади.

Бундай ҳимояга барча иштирокчилар муҳтож саналади. Энг аввало қонунларга риоя қилиш устидан назорат қилиш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, айбдорларни тегишли жавобгарликка тортиш йўли билан давлат ва жамият манфаатлари муҳофаза этилади. Давлат ўзининг ижтимоий муҳофазалашга қаратилган ижтимоий сиёсатини рўёбга чиқариш учун зарур молиявий маблағларни йўналтиради ва улардан мақсадга мувофиқ ва самарали фойдаланишни ташкил қилади.

Давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, молиявий назорат олиб бориш ваколати берилган идоралари фаолияти туфайли ўз ҳуқуқларини ҳимоя этилиши таъминлайди.

Ижтимоий ҳимоя муносабатларида иштирок этувчи фуқаролар манфаатларини самарали ҳимоя қилиниши уларнинг конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш мақсадини кўзлайди.

Ўзининг ижтимоий ҳимоя соҳасидаги ҳуқуқларини фуқаро ваколатли давлат органларига, жамоат бирлашмаларига мурожаат қилиш йўли билан ҳимоя этилишини талаб қилиши мумк.

Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқлар маъмурий-ҳуқуқий усулда ва суд тартибида ҳимоя этилиши мумкин. Бундай муносабатларда далаат молиявий маблағларидан ўринли фойдаланиш, уларни мақсадсиз ва нотўри фойдаланилишига йўл қўймаслик мақсади устувор бўлгани туфайли бузилган ҳуқуқларни маъмурий тартибда, яъни, Бюджетдан ташқари пенсия фонди масъул ҳодими ёки давлат органлари устидан юқори турувчи мансабдор шахс ёхуд органга шикоят аризаси билан мурожаат қилиш йўли билан ҳимоя этилиши назарда тутилган.

Шикоят бериш тартиби ва уни кўриб чиқиш муддатлари қонун ҳужжатларир билан белгиланади²⁵.

²⁵ Қаранг: “Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1995 й. 9-сон, 183-модда

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ (44-модда) “Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади”.

Ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқлари бузилган деб ҳисобловчи фуқаролар ҳам ўз ҳуқуқларини ҳимоя этилиши юзасидан шикоят-ариза ёки даъво аризаси билан судга мурожаат қилишлари мумкин. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонуни 48-моддасига кўра: “Пенсия тайинлаш тўғрисидаги қарор устидан шикоят туман (шаҳар) судига берилиши мумкин”. Судга мурожаат қилиш тартиблари ва муддатлари Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларида назарда тутилган.

Айрим ҳолларда қабул қилинган қарор устидан шикоят қилиш ҳуқуқи назарда тутилмайди ва бундай ҳоллар қарор ваколатли коллегиял орган томонидан қабул қилиниши билан боғлиқ бўлади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 августдаги 434-сонли қарори билан тасдиқланган “Кам таъминланган оилаларни ҳисобга олиш, уларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида НИЗОМ” нинг 18-бандига кўра “Моддий ёрдам тайинлаш рад эитлган тақдирда йиғилиш баёнида унинг асосланган сабаблари қайд этилади ва бу ҳақда фуқаролар йиғини (йиғилиш) ёки комиссия йиғилиши қарори устидан шикоят қилишга йўл қўйилмайди”²⁶.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР:

1. Ижтимоий ҳимояга оид ҳуқуқий муносабат субъектлари кимлар бўлиши мумкин ?
2. Фуқаролар ва оиланинг ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи субъектчилиги қандай ўзига хос жиҳатлар билан тавсифланади ?
3. Маҳалланинг ижтимоий ҳимоя маскани сифатидаги фаолияти ҳақида нималар дейиш мумкин?
4. Корхона ва ташкилотлар ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи субъекти сифатида ижтимоий ҳимояни қандай усулларда амалга оширади?

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами. 1994., 8-сон, 40-модда.

4-мавзу. Давлат ижтимоий суғуртаси ва бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси.

4.1. Давлат ижтимоий суғуртаси, унинг мақсад ва вазифалари.

Давлат йўли билан аҳолини ижтимоий таъминотини амалга оширилиш шаклларида бири бўлиб давлат пенсиялари саналади. Давлат пенсиялари, бу – фуқаронинг аввалги даврлардаги меҳнат ва бошқа ижтимоий аҳамиятга эга фойдали фаолияти ҳисобга олингани ҳолда давлат молиявий жамғармалари ҳисобидан унга бутун умрга ёхуд меҳнат лаёқати тиклангунига қадар тирикчилик ўтказишнинг асосий манбаи сифатида текинга, қонуда назарда тутилган миқдордан кам бўлмагани ҳолда мунтазам мунтазам амалга ошириладиган пул тўловларидан иборатдир.

Кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини амалга ошираётган давлат сифатида Ўзбекистон Республикаси фуқароларни давлат пенсиялари билан таъминлаш учун катта молиявий ресурсларни сарфламоқда. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг тўртинчи ялпи мажлисида таъкидлаб кўрсатилганидек : бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг 2010 йилдаги даромадлари 5 трлн. 326 млрд. сўми ташкил этди ва унинг 3,322 трлн сўми ягона ижтимоий тўлов ҳисобига, 975,8 млрд. сўми реализация қилинган маҳсулот суммаси ҳисобидан мажбурий ажратмаларга, 532,5 млрд сўми фуқароларнинг мажбурий суғурта бадалларига тўғри келди.

Бугун мамлакатимизда 3,4 млн. Нафарга яқин пенсионерлар мавжуд бўлиб, уларнинг 26 фойизи, ёки 700 нафарга яқини имтиёзли шартларда пенсия оладилар.

Кейинги йилларда амалга оширилаётган пенсия соҳасидаги ислохотларимизнинг асосий мақсади ва йўналиши – пенсия таъминоти учун ажратилаётган маблағлардан тежамли ва самарали фойдаланишга, ассиз ҳолда берилган имтиёزلарга барҳам бериш орқали ижтимоий адолатни қарор топдириш, боқимандаликка барҳам беришга қаратилгандир.

Давлат пенсияларининг қуйидаги турлари мавжуд :

- 1). Ёшга доир пенсиялар;
- 2). Ногиронлик пенсиялари;
- 3). Боқувчисидан жудо бўлганлик пенсияси.

Булардан ташқари, мамлакатимизда 2005 йил 1 январдан бошлаб жамғариб бориладиган пенсия таъминоти йўлга қўйилган бўлиб, унинг манбаи – ходимлар томонидан ўз ойлик маошларидан бир фойз миқдоридан жамғариб бориладиган пенсия жамғармасига ўтказиб туриладиган мабағлар саналади.

Харбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти ҳам давлат пенсия таъминоти шаклларида бўлсада, давлат бюджет маблағлари ҳисобидан алоҳида шартлар ва тартибларда амалга оширилиши тўғрисида умумий давлат пенсиячларидан фарқ қилади.

Биз қуйида давлат пенсияларнинг ҳар бир турига умумий тавсиф беришга ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини тавсифлашга ҳаракат қиламиз.

Кекса ёшдаги фуқароларни ижтимоий таъминлашнинг асосий шаклларида бири – ёшга доир пенсиялар саналади. 2011 йил 1 январь ҳатига кўра Ўзбекистонда 2,7 млн.дан кўпроқ пенсионер бор ва уларни 2 миллиондан ортиғини ёшга доир пенсия олувчи шахслар ташкил этади.

4.2. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси, унинг тузилиши, асосий вазифалари ва ваколатлари

Аҳолини пенсия таъминоти соҳасида малга ошириладиган ҳуқуқий ва ташкилий ислоҳотлар пенсия таъминоти тизимларини яна ҳам такомиллаштириш, пенсионерлар ҳуқуқлари

кафолатларини кучайтиришга қаратилганлиги билан диққатга сазовордир.

Бу соҳада 2005 йилдан буён аялга ошириб келинаётган янгилаш ва ўзгартиришларнинг моҳияти айнан маблағлардан манзилли ва ўринли фойдаланиш, пенсия таъминоти тизими самарадорлигини оширишга қаратилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 30 декабрдаги ПФ-4161 сонли “Фуқароларнинг пенсия таъминоти тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони²⁷ қабул қилиниши пенсия ислохотлари янги босқичга кирганини кўрсатди ва ушбу Фармонган кўра аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда аниқ йўналтирилган ва табақалашган ёндашувни янада кучайтириш, кам таъминланган оилаларни зарур моддий ёрдам кўрсатиш орқали қўллаб-қувватлашни таъминлаш, ижтимоий хизмат кўрсатиш тизими ходимлари меҳнатини рағбатлантириш ва ҳақ тўлаш механизмини такомиллаштириш, шунингдек, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларининг вилоятлар, шаҳарлар ва туманларда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси

²⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2010 ., - сон, -модда.

бўлинмаларини ташкил этиш тўғрисидаги таклифига кўра ижтимоий тамилот, пенсиялар, шунингдек, ижтимоий, компенсация ва бошқа тўловларни тайинлаш, молиялаштириш, уларнинг тўланишини ҳисобга олиш ва мониторингини юритиш 2010 йилнинг 1 январидан бошлаб Пенсия жамғармасининг тегишли ҳудудий бўлинмалари томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси зиммасига қўшимча равишда қуйидаги асосий вазифалар ва функциялар юклансин:

- фуқароларнинг давлат пенсия таъминотини ташкил қилиш, фуқароларга пенсиялар, ижтимоий , компенсация ва бошқа тўловларни тайинлаш, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда пенсиялар ҳамда бошқа тўловларнинг миқдорлари қайта ҳисоблаб чиқилишини таъминлаш;

- пенсиялар ҳамда бошқа тўловларни тўлиқ ҳажмда молиялаштириш ва тўланишини ташкил қилиш, улар бўйича ҳисоб ва ҳисоботни юритиш;

- пенсиялар тайинланиши ва қайта ҳисоблаб чиқилишини тизимли асосда доимий таҳлил қилиш ва мониторингини олиб бориш, фуқароларнинг пенсия таъминотига йўналтириладиган маблағлардан қатъиян мақсадли фойдаланилишини таъминлаш;

- меҳнат майиблиги ёки касб касаллиги оқибатидаги ногиронлик бўйича тайинланган пенсияларни тўлашга маблағларни

даъволар бўйича айбдор юридик ва жисмоний шахслардан белгиланган тартибда ундириб олишни ташкил қилиш;

- тиббий-меҳнат экспертизаси хизмати фаолиятини ташкил этиш.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 19 февралдаги 30-сон Қарори билан тасиқланган “Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси тўғрисида НИЗОМ”га асосан амалга оширади²⁸.

Жамғарманинг пенсиялар, нафақалар, компенсация тўловлари ва бошқа тўловларни тайинлаш, тўлаш, молиялаштириш, молиявий ресурсларни жамлаш, белгиланган мақсадларга йўналтириш, мониторингини амалга ошириш, шунингдек, тиббий-меҳнат экспертиза хизматини ташкил этиш юзасидан асосий вазифалари, функция ва ваколатлари ушбу Низомга биноан белгилангандир.

Жамғарма ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосари-Молия вазирига ҳамда жамғарма кузатув кенгаши раисига бўй сунгани ҳолда бошқа джавлат органлари ва ташкилотлари билан ўзаро алоқада иш юритади.

Жамғарма таркибиг:

Унинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридаги бошқармалари;

²⁸ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2010 йил, -сон,

Туман (шахар) бўлимлари);

Республика тиббий-ижтимоий экспертиза инспекцияси;

Тиббий меҳнат экчпертиза хизматининг Бош, туман, туманлараро, шахар, ихтисослашган ҳизматлари киради.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси (кейинги ўринларда Жамғарма деб аталади) ижтимоий ҳимоя тизимида давлат кафолатларини амалга оширишга йўналтириладиган мақсадли молиявий ресурсларни жамлайди.

Мажбурий ажратмалар, бадаллар ва бошқа тўловларнинг йиғилишини таъминлаш, шунингдек ушбу маблағларнинг Жамғармага тўлиқ тушишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Жамғарма юридик шахс ҳисобланади, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида мустақил балансга, ҳисоб рақамларига, шу жумладан хорижий валютадаги ҳисоб рақамларига, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган гербли муҳрга эга бўлади.

Мажбурий ажратмалар, бадаллар ва бошқа тўловлардан тушган маблағларни жамлаш йўли билан ижтимоий ҳимоя тизимида давлат кафолатларини амалга ошириш, шунингдек маблағларнинг пенсиялар, ва компенсацияларни тўлашга мақсадли ва самарали

сарфланиши устидан назоратни кучайтириш Жамғарма фаолиятининг мақсади ҳисобланади.

Қуйидагилар Жамғарманинг асосий вазифалари ҳисобланади:

фуқароларнинг ижтимоий ҳимояга ва ижтимоий суғуртага бўлган давлат томонидан кафолатланган ҳуқуқларини амалга ошириш;

республикада пенсия таъминотини янада такомиллаштириш;

мажбурий ажратмалар, бадаллар ва бошқа тўловларни Жамғарманинг бюджетдан ташқари махсус ҳисоб рақамида марказлаштирилган тартибда жамлаш;

пенсиялар, ва компенсацияларни тўлашга харажатларни молиялаштириш;

Жамғарма маблғларининг мақсадли ва самарали сарфланиши устидан назоратни таъминлаш;

Жамғарма маблағларини кўпайтиришни ташкил этиш;

давлат ижтимоий суғуртаси соҳасида халқаро алоқаларни амалга ошириш, чет эл тажрибасини ўрганиш ва ундан фойдаланиш.

Таркиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган Жамғармани Кузатув кенгаши Жамғармани бошқаришнинг юқори органи ҳисобланади.

Жамғармани Кузатув кенгаши мажлислари ҳар ярим йилда камида бир марта ўтказилади.

Жамғарманинг Ижро этувчи директори Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тайинланади ва вазир ўринбосарига тенглаштирилади.

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг Ижро этувчи директори, зарурат бўлганда, Ижро этувчи дирекция тузилмасига ходимларнинг умумий сони доирасида ўзгартиришлар киритиш ҳуқуқига эга.

4.3. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағлари ва уларнинг шакллантирилиши. Ягона ижтимоий тўлов.

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг йиллик даромадлари ва харажатларининг молиявий кўрсаткичлари ҳар йили қайта кўриб чиқилади ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг Макроиқтисодий кўрсаткичлар истикболлари ва Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг келгуси йил учун асосий параметрлари тўғрисидаги Қарори билан белгиланади²⁹.

Жамғарма даромадлари қуйидаги манбалар ҳисобига шакллантирилади:

²⁹ Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 24 декабрдаги “Макроиқтисодий кўрсаткичлар истикболлари ва 2011 йил учун Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети асосий параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-1449-сонли Қарори.

мулкчилик шаклларида қатъи назар, юридик шахсларнинг меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан ягона ижтимоий тўлов тушумларининг белгиланган миқдори;

алоҳида юридик шахсларнинг ижтимоий суғурта бадаллари;

юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг ижтимоий суғурта бадаллари;

фуқароларнинг иш ҳақидан суғурта бадаллари;

қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи чиқариб ташланган ҳолда корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг товарлар сотиш (ишлар, хизматлар кўрсатиш) ҳажмидан ажратмалари, шунингдек коммунал хўжалик тизими корхоналари учун фаолият хусусиятига кўра иссиқлик энергияси, сув ва табиий газнинг харид қиймати ҳажмлари чиқариб ташланган ҳолда. Бунда узоқ муддатли активлар ва ўзи фойдаланадиган бошқа мол-мулкни сотиш мажбурий маблағ ажратиш объектига киритилмайди.

Жамғарма маблағлари қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа мажбурий ва ихтиёрий тўловлар, регресс тартибида қайтариб олинган маблағлар ҳисобидан ҳам шаклланади.

Ягона ижтимоий тўлов Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасини шакллантиришнинг асосий манбаи саналади.

Ягона ижтимоий тўловни тўловчилар қуйидагилардир:

- юридик шахслар – Ўзбекистон Республикаси резидентлари;

- Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса, чет эллик юридик шахсларнинг ваколатхоналари ва филиаллари орқали амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси норезидентлари.

Жисмоний шахслар – Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшовчи ва ишловчи фуқаролиги бўлмаган шахслар фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари (бундан буён матнда суғурта бадаллари деб юритилади) тўловчилардир.

Суғурта бадалларини ҳисоблаш ва ушлаб қолиш мажбурияти, шунингдек уларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши учун жавобгарлик иш берувчи зиммасига юклатилади

иш ҳақи тарзидаги даромадлар ягона ижтимоий тўловнинг ва суғурта бадалларининг солиқ солиш объектидир.

Ягона ижтимоий тўлов ва суғурта бадаллари қуйидаги тўловларга нисбатан ҳисобланмайди:

1) компенсация тўловлари;

2) ходимга ҳисобланадиган ва унинг розилиги билан тегишли бюджет ёки хайрия жамғармаларга (шанбаликлар, якшанбаликлар ва шу кабилар учун) ўтказиладиган иш ҳақи тарзидаги даромадлар;

3) ходимнинг муҳим санаси, узоқ йиллик хизмати, жамоат фаолиятида эришган ютуқлари муносабати билан унга бериладиган рағбатлантириш тарзидаги тўловлар;

4) ходимга табиий офат, бошқа фавқулодда ҳолатлар муносабати билан тўланадиган тўловлар;

5) ёш мутахассисларга олий ўқув юртини тамомлаганларидан сўнг таътил вақти учун юридик шахслар ҳисобидан тўланадиган

Ягона ижтимоий тўлов ва суғурта бадаллари ҳар ойда солиқ солинадиган базадан ҳамда белгиланган ставкалардан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Ягона ижтимоий тўлов юридик шахсларнинг маблағлари ҳисобидан тўланади, суғурта бадаллари эса ходимларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинади ва солиқ агентлари томонидан ўтказилади.

Ягона ижтимоий тўловнинг ҳисоб-китоби солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига солиқ тўловчи томонидан ортиб борувчи якун билан:

Суғурта бадалларининг ҳисоб-китоби рўйхатдан ўтказилган жойдаги давлат солиқ хизмати органларига солиқ тўловчи томонидан ортиб борувчи якун билан йилнинг ҳар чорагида ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай тақдим этилади.

Якка тартибдаги тадбиркорлар ҳамда юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда тузилган деҳқон хўжалиklarининг аъзолари суғурта бадаллари миқдорини ойига энг кам иш ҳақидан кам бўлмаган миқдорда, қорамолларни етиштириш билан шуғулланувчи деҳқон хўжалиklarининг аъзолари эса ойига энг кам

иш ҳақининг 50 фоизидан кам бўлмаган миқдорда белгилайди. Деҳқон хўжаликларининг аъзолари суғурта бадалларини ихтиёрий равишда тўлайди.

Тўлов қуйидаги муддатларда амалга оширилади:

ягона ижтимоий тўлов – ҳар ойда, кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай;

суғурта бадаллари – иш ҳақиға пул маблағлари олиш учун банкка ҳужжатларни тақдим этиш билан бир вақтда.

Юридик шахслар – Ўзбекистон Республикасининг резидентлари бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларни ҳам тўлайдилар.

Нотижорат ташкилотлар, бундан уларнинг тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишдан олган даромадлари мустасно;

ягона солиқ тўловини тўловчи юридик шахслар бундай тўловни тўовчилар саналмайдилар.

Ягона ижтимоий тўлов ва Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларнинг ставкалар ҳар йили келгуси йил учун макроиқтисодий кўрсаткичлар ва Давлат бюджети параметрлари тасдиқланиши чоғида белгилаб берилади. Жумладан, 2011 йил учун ягона ижтимоий тўлов ставкаси иш ҳақи фондининг 25 фойизи,

шундан 24,8 фойизи Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига тўланиши назарда тутилган³⁰

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига белгиланган бадаллар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш юзасидан юридик ва жисмоний шахслар зиммасига юклатилган молиявий мажбуриятлар қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган муддатларда, тартибларда ва тўла ҳажмда бажарилиши шарт бўлиб, бу мажбуриятни айбли равишда бажарилмаслиги ёки ҳар қандай шаклда уни бажаришдан бўйин товлаш қонун бузаолик ҳатти-ҳаракати сифатида баҳоланади.

Жамғармага бадаллар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш юзасидан мажбуриятлар бажарилмагани тақдирда корзона ва ташкилотларга нисбатан молиявий санкциялар (иқтисодий жазо чоралари), уларнинг раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахсларига, шунингдек, яқка тадбиркорлик билан машғул бўлган шахсларга молиявий таъсир чоралари ҳада ҳуқуқий таъсир кўрсатишнинг қонунда назарда тутилган бошқа чоралари кўрилиши кўзда тутилган. Чунки, Жамғарма даромадларининг тегишли параметрлар доирасида ўз вақтида ва тўла ҳажмда шакллантирилиши аҳолининг эътиёжманд табақаларини ижтимоий ҳимоялаш, пенсия ва нафақаларнинг ўз вақтида тўланиши, бошқа ижтимоий муҳофаза давлат тадбирларининг амалга оширилиши учун зарурдир.

Хозирги молия қонунчилиги тизими бу соҳадаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, бундай қонунбузарликларга йўл қўйилгани ҳолда эса айбдорларни аниқлаш, жазонинг муқаррарлигини таъминлашга қаратилган муҳофаза механизмларини назарда тутати. Шунингдек, молия, маъмурий, жиноят ҳуқуқи нормалари билан ҳам Пенсия жамғармаси молиявий манфаатлари муҳофаза этилиши назарда тутилган.

³⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 24 декабрдаги тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилга Асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида” ПҚ - 1449-сонли Қарори.

Хуқуқий жавобгарлик - шахс томонидан айбли равишда (қасд ёки эҳтиётсизлик, ҳаракат ёхуд ҳаракатсизлик оқибатида) содир этган ҳуқуққа хилоф, ижтимоий хавфли, зарали ҳатти – ҳаракати учун давлат мажбурлови чораларини қўлланилишидан иборат. Бундай давлат мажбурлови жиноятчиликни олдини олиш, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни жазолаш, бузилган ҳуқуқларни қайта тиклаш, давлат, жамият ва айрим фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган ҳуқуқлари ва манфаатларини муҳофаза этишдан иборат.

Молиявий жавобгарлик икки асосий функцияни бажаради. Улар :

-жазолаш функцияси. Яъни молия соҳасидаги ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаган тўловчига давлат молиявий манфаатларини муҳофаза қилиш йўлида ҳуқуқий зўрлик чораларини қўллаш;

- молия қонгунчилиги талаблари бузилиши (тегишли ягона ижтимоий тўлов бадал суммасини ёки мажбурий тўловни) оқибатида давлат хазинасига (Пенсия жамғармаси бюджетига) етказилган молиявий зарар ўрнини қоплаш, давлатнинг бузилган молиявий ҳуқуқларини тиклаш кабилардан иборат.

Иш ҳақи тарзидаги даромадлар ягона ижтимоий тўловнинг ва суғурта бадалларининг солиқ солиш объекти саналади. Солиқ тўловчилар бўлиб юридик шахслар - Ўзбекистон Республикаси резидентлари ва норезидентлари ҳамда жисмоний шахслар ҳисобланадилар.

Суғурта бадалларини ҳисоблаш ва ушлаб қолиш мажбурияти, шунингдек уларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши учун жавобгарлик иш берувчи зиммасига юклатилади

Ягона ижтимоий тўлов ва суғурта бадаллари ҳар ойда солиқ солинадиган базадан ҳамда белгиланган ставкалардан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Ягона ижтимоий тўлов юридик шахсларнинг маблағлари ҳисобидан тўланади, суғурта бадаллари эса ходимларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинади ва солиқ агентлари томонидан ўтказилади.

Ягона ижтимоий тўловнинг ҳисоб-китоби солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига солиқ тўловчи томонидан ортиб борувчи яқун билан:

микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан - йилнинг ҳар чорагида ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил яқунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатда;

микрофирмалар ва кичик корхоналар жумласига кирмайдиган солиқ тўловчилар томонидан - ҳар ойда ҳисобот давридан кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай, йил яқунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатда тақдим этилади.

Суғурта бадалларининг ҳисоб-китоби солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига солиқ тўловчи томонидан ортиб борувчи яқун билан йилнинг ҳар чорагида ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил яқунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатда тақдим этилади

Солиқ кодексида солиқ мажбуриятларини бузганлик учун санкциялар назарда тутилган бўлиб, улар солиқ тўловчи юридик ва жисмоний шахсларга нисбатан қўлланилади. Жумладан, Солиқ кодексининг 115-моддасига кўра: “Солиқ тўловчи - жисмоний шахсга ёки солиқ тўловчининг мансабдор шахсига нисбатан маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил ичида такроран содир этилган солиқ ҳисоботини ўз вақтида тақдим этмаганлик ёки камерал назорат натижалари бўйича аниқланган тафвутлар асосларини ёхуд аниқлаштирилган солиқ ҳисоботини белгиланган муддатда тақдим этмаганлик - муддати ўтказиб юборилган ҳар бир кун учун бир фоиз миқдорида, бироқ белгиланган тўлов муддатида тўланиши лозим бўлган

тўлов миқдоридан тегишли ҳисобот даври учун илгари ҳисобланган тўловлар чегириб ташланган сумманинг ўн фоизидан кўп бўлмаган миқдорда жарима солишга сабаб бўлади”.

Мазкур кодекснинг 116-моддасида эса “Бухгалтерия ҳисобининг йўқлиги ёки бухгалтерия ҳисобини белгиланган тартибни бузган ҳолда юритганлик, ҳисобланиши лозим бўлган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар суммасини аниқлаб бўлмаслигига олиб келганда -юридик шахс - солиқ тўловчига нисбатан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг миқдорини аниқлаш имконияти бўлмаган даврда товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан тушган тушум миқдорининг бир фоизи миқдорида, бироқ энг кам иш ҳақининг эллик баравари миқдоридан кўп бўлмаган миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Солиқ кодексининг 120-моддаси солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш муддатларини бузганлик учун солиқ тўловчи молиявий жавобгарлиги кўзда тутари ва тўловнинг белгиланган муддатидан кейинги кундан эътиборан муддати ўтказиб юборилган ҳар бир кун учун 0,05 фоиз миқдорида пеня ҳисоблашга сабаб бўлади. Бунда бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ортиқча тўланган суммага тенг бўлган қарз суммасига пеня ҳисобланмайди. Пеня миқдори тегишли солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарз суммасидан ошиб кетиши мумкин эмас. Пеня ундирилиши солиқ тўловчини солиқ мажбуриятларини бажаришдан озод қилмайди.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ³¹ молиявий қонун ҳужжатларини, шу жумладан Пенсия жамғармасига бадал ва бошқа мажбурий тўловлар тўлаш қоидаларини бузганлик учун мансабдор шахслар жавобгарлиги кўзда тутиган.

Мазкун кодексда бу соҳада қуйидаги ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар учун маъмурий жавобгарликлар кўзда тутилган:

1). Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун (Кодекснинг 174-моддаси);

2). Солиқ солиш объектлари ҳисоб-китобини юритмаганлик ёки касса операциси қоидаларни бузганлик, шунингдек, тўлов интизомини бузганлик (175-модда);

3). Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларини юритиш тартибини бузганлик (175-1-модда);

4). Бюджет интизомини бузганлик (175-2-модда);

5). Солиқ тўловчининг идентификация номерини юритиш тартибини бузиш (175-3-модда);

6). Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисидаги қонунчилик талабларини бузиш (179-2-модда);

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига³² молия, шу жумладан, Пенсия жамғармаси олдидаги молиявий мажбуриятларни оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда бузганлик учун жиноий жавобгарликлар кўзда тутилган.

Жумладан, Жиноят кодексининг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун (184-модда); Бюджет интизомини бузганлик учун (184-1-модда) жиноий жавобгарликлар назарда тутилган.

Солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар тўлашга оид қонунчиликни бузган мансабдор шахслар ва бошқа фуқаролар фуқаролитк қонунчилиги талабларига мувофиқ ўзлари етказган мулкый зарар ўрнини қоплашлари зарур бўлади.

Пенсия жамғармасыга бадаллар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш коидаларига риоя этиш устидан назорат олиб бориш ваколати давлат солиқ идораларига, Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасыга (Тафтиш ва назорат бошқармасыга, бошқа ваколатли шахсларга) ва бошқа органларга юклатилгандир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР:

1. Давлат ижтимоий суғуртасининг ижтимоий ҳимояни амалга оширишда тутган ўрни.
2. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг ҳуқуқий мақоми қандай ?
3. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасы, унинг тузилиши, асосий вазифалари ва ваколатлари нималарда намоён бўлади.
4. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасы маблағлари ва уларнинг шакллантирилиши.
5. Ягона ижтимоий тўлов.

5-мавзу. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти ва нодавлат ижтимоий ҳимоясига оид қонунчиликни такомиллаштириш муаммолари.

5.1. Жамғариб бориладиган пенсия тушунчаси ва унинг ҳуқуқий асослари.

Фуқаролик жамияти барпо этилар экан, давлат функциялари босқичма-босқич нодавлат тузилмаларига, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига ўтказила борилиши тараққиётимизнинг узвий бўлаги, зарурий босқичи сифатида тасаввур қилиниши лозим.

Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо қилиниш вазифаси илгари сурилар экан, унинг бош мақсади - тараққий топган давлат, ўз кўрсаткичлари бўйича ривожланган мамлакатлардан қолишмайдиган жамият куриш, фуқароларимиз учун юксак турмуш шароитларини таъминлаш, ҳар бир инсонга ўз ақлий ва жисмоний салоҳиятини тўла юзага чиқариши

имкониятини яратишдан иборат эканлиги аниқ – равшан белгилаб қўйилгандир.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидлаганидек: “Ҳамма нарса инсон учун, унинг келажаги учун” деган эзгу тамойилни тўлиқ амалга ошириш биз учун доим энг муҳим устувор вазифа бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади.

Бизнинг иқтисодиёт, сиёсат, давлат- ҳуқуқ ва суд соҳасида амалга оширилаётган барча ўзгариш ва ислоҳотларимиз пировард натижада ягона мақсадга – халқимиз учун муносиб турмуш шароити яратиш, одамларнинг даромади ва фаровонлигини изчил ошириб бориш, ҳар бир инсонга ўзининг интеллектуал, касб ва маънавий салоҳиятини рўёбга чиқариши учун зарур имкониятлар яратиб беришга қаратилиши даркор”.³³

Ижтимоий ҳимоялаш соҳасидаги давлат функциялари босқичма-босқич жамият зиммасига ўтказилиши жараёнларининг жадаллашганлиги, бунда маҳалла комитетлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари аҳамияти ортиб бораётганлиги ижтимоий ёрдам кўрсатиш усуллари янада такомиллаштириш, янги ҳуқуқий воситалардан кенгроқ фойдаланишликни тақазо қилмоқда.

Нодавлат тузилмалар, жамоат бирлашмалари, хорижий хайрия ташкилотлари ва айрим хусусий фуқаролар томонидан пул ёки натурал шаклда хайри- эҳсон ёрдами кўрсатилиши билан боғлиқ бўлган муносабатлар ҳам ижтимоий ёрдам кўрсатиш фаолияти билан боғлиқ равишда турли органлар, ташкилотлар, шахслар ўртасидаги низолар ҳал этилиши билан боғлиқ бўлган муносабатлар, ижтимоий ҳимоя олувчилар билан ёрдам

³³ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Т. Ўзбекистон. 2007. , 46 б.

кўрсатувчи органлар ўртасидаги низолар, қонун бузилиши ҳолларини бартараф этиш билан боғлиқ муносабатларни ҳам ушбу муносабатлар каторига киритилиши мақсадга мувофиқ.

Бозор муносабатларига ўтишнинг дастлабки йилларида бутун аҳоли қатламларини ижтимоий ҳимоялаш йўли тutilди. Бунда нархлар ошишини компенсациялаш, энг муҳим озиқ-овқат товарлари нархини энг паст даражада ушлаб туриш, талонлар воситасида тарқатиш каби йўллардан фойдаланилди. Кўрилган чора-тадбирлар натижасида бозор шароитлари талабларига мослашмаган, боқимандалик кайфиятларидан халос бўлиб улгурмаган аҳолини қашшоқлашиб кетишининг олди олинди, мамлакатда тинчлик – осойишталик ва барқарорлик таъминланди.

Бугунги кунда амалга ошириб келинаётган суд-ҳуқуқ ва қонунчилик соҳасидаги ислохотларимизда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва ижтимоий таъминлаш юзасидан туб ўзгаришлар қилиниши долзарб бўлиб турган вазифалар жабҳасига киради. Бунда аҳолининг муҳтож табақалари ижтимоий ҳимоясида, эҳтиёжманд шахслар ва оилаларни моддий-ижтимоий қўллаб – қувватлаш ишларида нодавлат тузилмаларини, уларнинг молиявий маблағларини фаол жалб этиш, муҳтожларни ижтимоий ҳимоялаш нафақат давлат, балки бутун жамият олдида турган долзарб вазифа эканлиги чуқур англолмоғи лозим. Шунга кўра ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ҳимоя жараёнида нодавлат субъектлари иштироки даражаси, уларнинг бу соҳадаги ҳуқуқий мақом, бундай ҳайрли ишларда қатнашганлари учун давлат ва жмият томониан амалга оширилавадиган рағбатлантириш тадбирлари, нодавлат маблағларини ва нодавлат субъектларини ҳокимият органлари ёки уларнинг мансабдор шахслари томонидан мажбурлаш йўли билан ноқонуний ижтимоий ҳимоялаш ишларига жалб этганлик учун жавобгарлик чоралари билан боғлиқ норма ва қоидалар ишлаб чиқилиши, мавжудлари эса замон талабларига мос равишда такомиллаштирилиши керак.

Нодавлат ижтимоий ҳимояси ва ижтимоий таъминоти шакллари ривожлантирилишида бундай ҳайрли ишда иштирок этувчи шахслар доирасини, улар иштироки усуллари ва ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг аниқ ҳуқуқий механизмларни барпо қилиниши айниқса муҳим аҳамиятга эгадир.

4. Нодавлат ижтимоий ҳимояси тараққий топдирилишида жаҳонг тажрибаси ва илғор мамлакатларнинг бу соҳада эришган ютуқлари эътиборга олингани ҳолда пенсияларнинг ва моддий – ижтимоий таъминлашнинг нодавлат шакллари кенг жорий қилиниши, бу соҳадаги ҳуқуқий база ткамиллаштирилиши ва узлуксиз ривожлантирилиши лозим.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, одамларнинг моддий аҳолини яхшилаш вазифаларини ҳал қилишда давлат манбалари билан бир қаторда меҳнат жамоаларининг, жамоат ташкилотлари ва хайрия бошқа хайрия жамғармаларининг маблағлари фаол ишга солиноғи ташкилотларининг («Наврўз», «Маҳалла», «Меҳр-шафқат» ҳамда керак. Ижтимоий ҳимоялаш давлатнинг ҳам, жамоат ташкилотларининг, турли хайрия жамғармаларининг ҳам асосий вазифаси бўлмоғи лозим.³⁴

5.2. Жамғариб бориладиган пенсия олишга бўлган ҳуқуқнинг вужудга келиши ва амалга оширилиши. Жамғариб бориладиган пенсия дафтарчаси.

Мамлакатимизда пенсия қонуқчилиги ислоҳ қилиш ва янги пенсия турларини жорий қилишг мақсадида 2005 йил 1 январдан бошлаб жамғариб бориладиган пенсия таъминоти шакли жорий қилинди³⁵.

Қонунга кўра Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ва

³⁴ Қаранг: Қаримов И.А. «Биздан озод ва обод ватан қолсин». Т., «Ўзбекистон». 1994 йил, 54-бет.

³⁵ Қаранг : "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2004 йил, 51-сон, 512-модда.

фуқаролиги бўлмаган шахслар жамғариб бориладиган пенсия таъминоти олиш ҳуқуқига эга ва давлат жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этувчи фуқароларга шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларида жамғарилган маблағлари сақланиши ҳамда тўланишини кафолатлайди.

Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти билан боғлиқ бўлган муносабатларда пенсия тўловларини олувчи фуқаролар (ҳисоб рақами эгаси ёки унинг ворислари, қонуний вакиллари ва бошқалар), бадал тўланишини амалга оширувчи корхона ва ташкилотлар, Халқ банки муассасалари иштирок этадилар. Уларнинг ҳар бирининг ҳуқуқий мақоми қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилади.

Иш берувчиларнинг, шунингдек меҳнат фаолиятини меҳнат шартномаси асосида амалга оширувчи фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия тизимида иштирок этиши, агар қонун ҳужжатларида бошқача қоидалар назарда тутилмаган бўлса, мажбурийдир.

Якка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги деҳқон хўжаликларининг аъзолари, шунингдек бошқа фуқаролар жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрийлик асосида иштирок этадилар.

Жамғариб бориладиган пенсия тизимида мажбурий тартибда иштирок этувчи фуқароларни ҳисобга олиш иш берувчининг талабномасига мувофиқ мазкур фуқароларнинг асосий иш жойидаги Халқ банки филиалида амалга оширилади.

Жамғариб бориладиган пенсия тизимида ихтиёрийлик асосида иштирок этувчи фуқароларни ҳисобга олиш уларнинг аризасига мувофиқ мазкур фуқароларнинг яшаш жойидаги Халқ банки филиалида амалга оширилади.

Жамғариб бориладиган пенсия тизимида ҳисобга олиш қуйидагиларни ўз ичига олади:

шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари очиш;

жамғариб бориладиган пенсия дафтарчасини бериш.

Халқ банки жамғариб бориладиган пенсия тизимида фуқароларнинг шахсий ҳисобини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган тартибда юритади.

Жамғариб бориладиган пенсия тизимида фуқароларнинг шахсий ҳисобини юритишга доир ҳамда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига тааллуқли маълумотлар Халқ банкининг ягона маълумотлар электрон базасида шакллантирилади ва сақланади.

Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчилар шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағидан тўловларни белгиланган тартибда олиш;

шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағидаги жамғармаларининг ҳолати тўғрисида, шунингдек шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағидаги маблағларга ҳисоблаб чиқарилган фоизлар ҳақида ахборот олиш;

шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағидаги жамғармаларини қонун ҳужжатларига мувофиқ васият қилиб қолдириш ҳуқуқига эгадирлар.

Жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчи Халқ банкининг мазкур тўловчи олдидаги мажбуриятларини бажаришига таъсир қилувчи ўзгаришлар тўғрисида Халқ банки филиалига хабар қилиши шарт.

Қонун ҳужжатларига мувофиқ, жамғариб бориладиган пенсия тўловларини олувчи бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши ва унинг зиммасида бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

Жамғариб бориладиган пенсия бадалларини киритувчилар Халқ банки филиалига жамғариб бориладиган пенсия тизимида ҳисобга олиш учун зарур маълумотларни тақдим этишлари ҳамда фуқароларнинг шахсига оид маълумотлар билан боғлиқ барча ўзгаришлар (меҳнат шартномаси тузилганлиги ёки бекор қилинганлиги, паспортдаги маълумотлар ҳамда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларини юритиш учун зарур бошқа маълумотлар ўзгарганлиги) тўғрисида хабар қилишлари шарт.

Иш берувчилар шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига бадалларни ўз вақтида киритишлари ҳамда фуқароларга ҳисоблаб чиқарилган ва киритилган жамғариб бориладиган пенсия бадаллари тўғрисидаги маълумотларни уларнинг талабига мувофиқ беришлари шарт.

Халқ банки:

жамғариб бориладиган пенсия бадалларини киритувчилардан шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари очиш ва уларни юритиш учун зарур маълумотларни олиш;

жамғариб бориладиган пенсия тизимининг маблағларини инвестициялашдан олинган даромаддан маржа олиш ҳуқуқига эга. Маржа миқдори Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланади.

Халқ банки:

қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари очиши ва юритиши;

шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига киритилаётган бадаллар ва ҳисоблаб чиқарилган фоизларни шахслар бўйича ҳисобга олиб бориши;

жамғариб бориладиган пенсия бадалларининг ҳамда шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларга ҳисоблаб чиқарилган фоизларнинг ўз вақтида ва тўла ҳажмда ўтказилишини таъминлаши;

жамғариб бориладиган пенсия тўловларининг миқдори ўз вақтида ва тўғри тайинланишини, шунингдек улар бундай тўловларни олувчиларга тўлиқ берилишини таъминлаши;

жамғариб бориладиган пенсия тизимининг маблағларини молиявий воситаларга жойлаштириш ҳамда бундай маблағлардан инвестиция ва кредит ресурслари сифатида фойдаланиш йўли билан шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағларнинг сақланишини, кўпайтирилишини ва пул қадрсизланишидан ҳимоя қилинишини таъминлаши;

шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақлари ҳолати тўғрисида фуқароларни ҳар йили, шунингдек уларнинг мурожаатига асосан хабардор қилиши;

шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига алоқадор ҳужжатлар ҳамда ёзувларнинг сақланишини таъминлаши шарт.

Қонун ҳужжатларига мувофиқ, Халқ банки бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши ва унинг зиммасида бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Нодавлат пенсия таъминоти нима ва у давлат пенсия таъминотидан қайси жиҳатлари билан фарқ қилади ?
2. Нодавлат пенсия тизимининг ривожланиш стикболлари ҳақида нималарни биласиз ?
3. Жамғариб бориладиган пенсия таъминоти муносабатларининг субъектлари кимлар ?
4. Жамғариб бориладиган пенсия бадаллари нима ва у ким томонидан тўланади ?
5. Жамғариб бориладиган пенсия маблағлари қаерда сақланади ва ким томонидан ҳисоб-китоб қилиб борилади ?
6. Жамғариб бориладиган пенсия дафтарчаси ким томонидан очилади ?
7. Жамғариб бориладиган пенсия жамғармасидан маблағни олиш асослари ва тартиби қандай ?
8. Ўзбекистон Республикасининг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти маблағларини сақлаш, ҳисобини олиб бориш ва тўлаш юзасидан ваколатлари қандай ?
9. Жамғариб бориладиган пенсия маблағларини пенсионерлар ёки уларнинг ворислари томонидан тасарруф қилиниш тартиби қандай ?

6-мавзу. Ёшга доир пенсиялар тайинлаш асослари ва шартларини такомиллаштириш масалалари.

6.1. Ёшга доир пенсиялар тушунчаси, турлари ва тайинланишининг умумий асослари.

«Ёшга доир пенсия» тушунчаси қонунчилигимизда нисбатан янги бўлиб, даставвал Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларни давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги 1993 йил 3 сентябрда қабул қилинган қонунида муомалага киритилди. Қарилик ва ёшга доир пенсия тайинлаш ёши тушунчалари ўртасида жиддий тафовут бор бўлиб, ёшга доир пенсия тайинланганлиги ҳар доим ҳам фуқаронинг қари эканлигини англатавермайди ва қонунчиликда 50 ёш, 45 ёш ва ҳатто 40 ёшдан пенсияга чиқиш мумкинлиги назарда тутилади. Ваҳоланки 40 ёшли, 50 ёшли ва ҳатто 60 ёшли шахсни қария деб аташ кўпчилик ҳолларда ғайри оддий туюлади.

Турмуш кечириш даражасининг яхшиланиб бориши, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар сифатининг ортиши туфайли ўртача умр кечириш ёшининг узайиши, кексалик чегараси янада кенгайиши кузатилади.

Агар 1991 йилда оналар ўлими билан боғлиқ кўрсаткич ҳар 100 минг нафар аёлга нисбатан 65 тани ташкил қилган бўлса, бугунги кунда бу кўрсаткич 24 тага тушди, гўдақлар ўлими 1000 нафар чақалоққа 35 тага тўғри келган бўлса, бугунги кунда 14 тага тушди. Ўтган давр давомида юртимизда аҳолининг ўртача умр кўриш даражаси мунтазам ортиб бормоқда. Агар 1990 йилда ўртача умр кўриш 67 ёшни ташкил қилган бўлса, 2006 йилга келиб бу кўрсаткич 72,5 ёшни, жумладан, эркаклар ўртасида -66 ёшдан 70 ёшга, аёллар ўртасида эса 70 ёшдан 74,6 ёшга кўпайди.

Ёшга доир пенсия фуқаронинг меҳнат қобилияти йўқолиши ёки пасайиши билан боғланмаган бўлиб, муайян ёшга етиши ва қонунда назарда тутилган ҳажмдаги иш стажи мавжудлиги асосида бутун умрга тайин этиладиган давлат таъминоти турларидан бири ҳисобланади ҳамда бунда фуқаронинг меҳнатга лаёқатсиз бўлиб қолган бўлиши лозимлиги талаб

этилмайди.. Ёшга доир пенсия аслида фуқаронинг ўтган даврлардаги меҳнат фаолияти, жамият бойликлари кўпайишига кўшган шахсий ҳиссаси учун жамият унга берадиган моддий ҳимоя, мамлакат миллий даромадининг тақсимланишидан иборатдир.

Ҳозирги пайтда амалда бўлган «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги ҳамда «Ҳарбий хизматчиларни пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунларга мувофиқ ёшга доир пенсияларнинг қуйидаги турлари назарда тутилган:

- 1) Умумий асослардаги ёшга доир пенсия;
- 2) Имтиёзли шартлар билан тайинланадиган ёшга доир пенсия;
- 3) Тўлиқсиз иш стажи билан тайинланадиган ёшга доир пенсия;
- 4) Муддатидан олдин тайинланадиган ёшга доир пенсия;
- 5) харбий хизматчиларнинг узоқ йиллик хизмат учун пенсиялари.

Ушбу пенсиялар умумий моҳияти билан бир қаторда бирмунча ўзига хос жиҳатларга ҳам эга бўлиб, пенсияга оид қонунчилик амалиётда қўлланилаётганида улар эътиборга олинмоғи лозим бўлади.

6.2. Умумий асосларда ёшга доир пенсия тайинлаш.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 39-моддасига кўра ҳар ким қариганда ижтимоий ҳимоя олиш ҳуқуқига эга.

«Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунининг 1-моддасида эса «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ушбу қонунда назарда тутилган тартибда давлат томонидан пенсия билан таъминланиш ҳуқуқига эгадирлар, деб кўрсатилган.

Республика ҳудудидан ташқарида яшаб турган Ўзбекистон Республикасининг фуқароларини, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида домий истиқомат қилувчи чет эл фуқаролари ва фуқаролиги йўқ

шахсларни пенсия билан таъминлаш давлатлар аро битимлар (шартномалар) асосида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида доимий яшаб турган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар, башарти давлатлар аро битимлар (шартномалар)да ўзгача қоидалар назарда тутилмаган бўлса, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари билан тенг равишда пенсия олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Етарли иш стажига эга бўлмаган фуқаролар ва уларнинг оилалари қонунга биноан давлат пенсиялари олиш ҳуқуқига эга эмаслар. Уларнинг ижтимоий таъминланиш тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаб қўяди.

Демак, корхона ва ташкилотларда ёлланиб (меҳнат шартномаси тузиб) ишлаган ёки бўлмаса бошқача тарзда ижтимоий фойдали фаолият (жамоа хўжалиги, ширкат хўжалиги, фермер-деҳқон хўжалиги, кооперативлар аъзоси сифатида, якка тартибдаги тадбиркор сифатида, эркин ижодкор тарзида ва ҳоказо) билан шуғулланган шахслар, башарти улар учун иш берувчилар томонидан (кооперативлар, якка тартибдаги тадбиркорларнинг ўзлари томонидан) Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига давлат ижтимоий суғурта бадаллари тўлаб келинган бўлса; ёшга доир пенсия олишга ҳақли бўладилар. Башарти иш берувчининг айби билан (бўйин товлаши ёки тўловга қобилиятсизлиги сабабли) суғурта бадаллари тўланмаган бўлса-да, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 283-моддасида ходимларнинг ёшга доир пенсияларни ва бошқа пенсияларни олиш ҳуқуқлари кафолатланавериши кўрсатиб қўйилган.

Фаолиятнинг муайян турлари билан машғул бўлган шахслар (масалан, ҳарбий хизматчилар, ички ишлар органи ходимлари, бошқа баъзи давлат хизматчилари) улар учун бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари тўланган тўланмаганлигидан қатъи назар умумий асосларда ёшга доир пенсия олиш ҳуқуқига эга эканликлари белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон ҳудудидан ташқарида яшаётган фуқаролар пенсия таъминоти масалалари умумий қоидага кўра улар яшаётган мамлакатнинг миллий қонунчилиги билан тартибга солинади.

Фуқароларни пенсия таъминоти соҳасида икки томонлама ва кўп томонлама давлатлараро ёки ҳукуматлараро халқаро шартномалар тузилиши йўли билан ўзаро ҳамкорлик амалга оширилади, ушбу асосда бир давлат фуқароларини бошқа бир давлатда ижтимоий ҳимоялаш, шу жумладан ёшга доир пенсиялар билан таъминлаш амалга оширилади. Бугунги кунда ана шундай ўзаро ёрдам кўрсатиш масаласи юзасидан Ўзбекистон Республикасининг бир қатор давлатлар билан икки томонлама ва кўп томонлама аҳдлашувлари мавжуд бўлиб, амал қилиб келмоқда³⁶.

Фуқароларда пенсия олиш ҳуқуқи пайдо бўлганида (муайян ёшга етган ва иш стажига эга бўлганда) истаган пайтда пенсия тайинланишини сўраб муурожаат қилиш ҳуқуқи берилган ёки бу ҳуқуқдан воз кечганлари ҳолда ўзлари хоҳлаган вақтгача меҳнат фаолиятларини давом эттиришлари мумкин.

Фуқаро қонунга кўра бир неча пенсия турини олишга айна пайтда ҳақли бўлиб қолгани тақдирда (масалан, ногиронлик пенсияси ёки узоқ йиллик хизмат пенсиясини олиб келган шахс қариллик пенсияси олиш ёшига етса) бу пенсиялардан фақат биттасини олишга ҳақли бўлади ва пенсия турини танлаш ҳуқуқи фуқарога берилган.

«Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 7-моддасига кўра ёшга доир пенсия олиш ҳуқуқига:

эркаклар – 60 ёшга тўлганда ва иш стажлари камида 25 йил бўлган тақдирда;

аёллар – 55 ёшга тўлганда ва иш стажлари камида 20 йил бўлган тақдирда эга бўладилар.

Ёшга доир пенсия тайинлаш пайтида Ўзбекистон Республикаси «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунининг 37-

³⁶ Қаранг: Мустақил давлатлар камдўстлиги аъзоси бўлган мамлакатлар ўртасида 1992 йил 13 январдаги қукуматлараро битим ва бошқалар.

моддасида санаб кўрсатилган барча фаолият турлари меҳнат стажига кўшиб ҳисобланади. Аммо бунда ҳақиқий ишлаган даврга кўра ҳисобланадиган меҳнат стажи билан шартли равишда эътиборга олинadиган меҳнат стажи (болалар парвариши билан машғул бўлган давр, амалда ишламаган бўлсада, конун ҳужжатларига кўра иш стажига кўшиб ҳисобланадиган бошқа даврлар) ўртасидаги ўзаро нисбат назарда тутиб қўйилган.

Хуллас, фуқароларга умумий асосларда ёшга доир пенсия тайинланишининг асосий шартлари ва бундай ҳуқуқ юзага келишига сабаб бўладиган юридик факт бўлиб қуйидагилар саналишири мумкин :

- а) фуқаронинг белгиланган ёшга етганлиги;
- б) муайян ҳажмдаги иш стажига эга эканлик;
- в) фуқарони ёшга доир пенсия тайинлашликни сўраб ариза билан мурожаат қилиши .

6.3. Имтиёзли шартларда ёшга доир пенсия тайинлаш асослари

Қонун ҳужжатларида фуқароларга уларнинг касби, меҳнат шaroитларининг хусусиятлари ва бошқа омиллар эътиборга олингани ҳолда одатдагидан афзалроқ шартларда ёшга доир пенсия тайинлаш назарда тутилган. Имтиёзли шартларда ёшга доир пенсия тайинланиши аслида шахс ноқулай, зарарли ёки руҳий-физиологик жиҳатдан танг шaroитларда ишлаганлиги, шу орқали ўз соғлиғи ва ҳаётини хавф остида қолдиргани ҳолда жамиятга кўпроқ фойда келтирувчи фаолият тури билан шуғулланганлиги учун жамият томонидан товон тўланишидан иборатдир.

Бунда фуқаро ёшга доир пенсияга чиқиш пайтида қуйидаги имтиёзларни кўлга киритиши мумкин:

- 1) пенсияга чиқиш учун белгиланган ёшнинг одатдагидан камроқ белгиланганлиги;
- 2) талаб этиладиганидан камроқ меҳнат стажига эга бўлган ҳолларда ҳам пенсия тайинланиши;

- 3) пенсия миқдорини ҳисоблаш пайтида афзаллик берилиши;
- 4) пенсионер ишни давом эттиргани тақдирда ҳам афзаллик берилиши ва бошқалар.

Имтиёзли шартларда ёшга доир пенсия тайинлашнинг умумий асослари «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 9-моддасида назарда тутилган бўлиб, унга кўра:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлайдиган рўйхатларга ³⁷ мувофиқ фуқароларнинг айрим тоифалари имтиёзли шартларда пенсия олиш ҳуқуқига эга.

Жумладан, “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонунни 10-моддасига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 12 майдаги 250-сонли қарори билан тасдиқланган имтиёзли шартларда пенсияга чиқиш ҳуқуқини берувчи ишлаб чиқаришлар, муассасалар, ишлар, касблар, лавозимлар ва кўрсаткичларнинг 1-сонли рўйхатига. кўра ёшидан қатъи назар қуйидагилар имтиёзли пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар:

а) қон саноатидаги етакчи касб эгалари бўлган ходимлар-башарти, улар ана шу ишларда камида 20 йил ишлаган бўлсалар (1-сонли рўйхат, I қисм);

б) бевосита ер ости ва очик қон ишларида (шу жумладан, қон-қутқарув қисмларининг шахсий таркиби) кўмир, маъданлар ва бошқа фойдали қазилмаларни қазиб олишда, шахталар ва қонлар қурилишида тўлиқ иш қуни давомида банд бўлган ходимлар-башарти, улар ана шу ишларда камида 25 йил ишлаган бўлсалар (1-сонли рўйхат, II қисм);

³⁷ Қаранг : Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 12 майдаги 250-сон қарори билан тасдиқланган “Имтиёзли шартларда пенсияга чиқиш ҳуқуқини берувчи ишлаб чиқаришлар, муассасалар, ишлар, касблар, лавозимлар ва кўрсаткичларнинг рўйхати”. Ўзбекистон Республикаси Хукумати қарорлари тўплами. 1994., 5-сон, 27-модда. (Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 1 мартдаги 103-сонли ва 2001 йил 6 апрелдаги 162-сонли қарорлари билан ўзгартиришлар киритилган)

в) учувчилар, улар хизмат қилган корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг идоравий бўйсунувидан қатъи назар, белгиланган хизмат муддатини ана шу лавозимларда эркаклар камида 25 йил ва аёллар камида 20 йил адо этганлари тақдирда (1-сонли рўйхат, III қисм).

Юқорида қайд этиб ўтилган ходимлар саломатлигига (касаллигига) кўра учуш ишларидан бўшатиш тақдирда, белгиланган хизмат муддатини-эркаклар камида 20 йил ва аёллар камида 15 йил адо этган бўлсалар;

г) театрлар ва бошқа театр-томоша корхоналари артистларининг айрим тоифалари:

ижодий иш стажи камида 20 йил бўлганда (1-сонли рўйхат, IV қисм);

ижодий иш стажи камида 25 йил бўлганда (1-сонли рўйхат, V қисм);

ижодий иш стажи камида 30 йил бўлганда (1-сонли рўйхат, VI қисм);

д) спортчиларнинг айрим тоифалари-иш стажи камида 20 йил бўлганда (1-сонли рўйхат, VII қисм).

“Фуқароларнинг давлат пенсия таминоти тўғрисида”ги қонунни 11-моддасига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 12 майдаги 250-сонли қарори билан тасдиқланган имтиёзли шартларда пенсияга чиқиш ҳуқуқини берувчи ишлаб чиқаришлар, муассасалар, ишлар, касблар, лавозимлар ва кўрсаткичларнинг 2-сонли рўйхатига кўра :

Охириги иш жойидан қатъи назар, қуйидагилар белгиланган ёшни 10 йилга қисқартирилган ҳолда пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар:

а) ер ости ишларида, меҳнат шароити ўта зарарли ва ўта оғир ишларда тўлиқ иш куни давомида банд бўлган ходимлар (2-сонли рўйхат, I қисм):

эркаклар-иш стажи камида 20 йил бўлиб, бундан камида 10 йили кўрсатиб ўтилган ишларга тўғри келган тақдирда;

аёллар-иш стажи камида 15 йил бўлиб, бундан камида 7 йилу 6 ойи кўрсатиб ўтилган ишларга тўғри келган тақдирда.

Ер ости ишларидаги меҳнат стажи эркакларда 10 йилдан кам ва аёлларда 7 йилу 6 ойдан кам бўлган ҳолларда ходимларга бу ишлардаги ҳар бир тўлиқ йил учун ушбу Қонуннинг 7-моддасида назарда тутилган пенсия ёши 1 йилга қисқартирилади.

“Фуқароларнинг давлат пенсия таминоти тўғрисида”ги қонунни 12-моддасига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 12 майдаги 250-сонли қарори билан тасдиқланган имтиёзли шартларда пенсияга чиқиш ҳуқуқини берувчи ишлаб чиқаришлар, муассасалар, ишлар, касблар, лавозимлар ва кўрсаткичларнинг 3-сонли рўйхатига кўра :

Охириги иш жойидан қатъи назар, қуйидагилар 5 йилга қисқартирилган ҳолда пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар:

а) уруш ногиронлари ва уларга тенглаштирилган шахслар;

б) меҳнат шароити зарарли ва оғир ишларда тўлиқ иш куни давомида банд бўлган ходимлар (3-сонли рўйхат, I қисм):

эркаклар-иш стажи камида 25 йил бўлиб, бундан камида 12 йилу 6 ойи кўрсатиб ўтилган ишларга тўғри келган тақдирда;

аёллар-иш стажи камида 20 йил бўлиб, бундан камида 10 йили кўрсатиб ўтилган ишларга тўғри келган тақдирда. Меҳнат шароити зарарли ва оғир ишларда-эркаклар камида 6 йилу 3 ой, аёллар камида 5 йил-ишлаган ходимларга пенсия ушбу Қонуннинг 7-моддасида назарда тутилган пенсия ёши эркакларнинг бундай ишдаги ҳар 2 йилу 6 ойи учун ва аёлларнинг бундай ишдаги ҳар 2 йили учун 1 йилга қисқартирилган ҳолда тайинланади;

в) қишлоқ хўжалиги ходимларининг айрим тоифалари (3-сонли рўйхат, II қисм):

эркаклар-умумий иш стажи камида 25 йил бўлиб, бундан камида 20 йили кўрсатиб ўтилган ишларга тўғри келган тақдирда;

аёллар-умумий иш стажи камида 20 йил бўлиб, бундан камида 15 йили кўрсатиб ўтилган ишларга тўғри келган тақдирда;

г) тракторчи-машинист, тракторлар ва экскаваторлар негизида йиғилган курилиш, йўлсозлик ва юк ортиш-тушириш машиналарининг машинисти бўлиб ишлаган аёллар-умумий иш стажи камида 20 йил бўлиб, бундан камида 15 йили кўрсатиб ўтилган ишларга тўғри келган тақдирда (3-сонли рўйхат, III қисм);

е) тўқимачилик ишлаб чиқариши дастгоҳлари ва машиналарида ишлаган аёллар-кўрсатиб ўтилган ишдаги стажи камида 20 йил бўлган тақдирда (3-сонли рўйхат, V қисм);

ж) шаҳар йўловчилар ташиш транспорти ҳайдовчилари (3-сонли рўйхат, VI қисм):

эркаклар-камида 25 йил иш стажига эга бўлиб, бундан камида 20 йили кўрсатиб ўтилган ишга тўғри келган тақдирда;

аёллар-камида 20 йил иш стажига эга бўлиб, бундан камида 15 йили кўрсатиб ўтилган ишга тўғри келган тақдирда;

з) беш ва ундан ортиқ фарзанд туққан ва уларни саккиз ёшгача тарбиялаган аёллар ҳамда болаликдан ногирон фарзандларнинг оналари уларни шу ёшгача тарбиялаган бўлсалар-болани парваришlash учун кетган вақтни қўшиб ҳисоблаганда (37- модданинг "д" ва "ж" бандлари) иш стажи камида 20 йил бўлса ёки болани парваришlash учун кетган вақт қўшилмаганда иш стажи камида 15 йил бўлган тақдирда.

Башарти, аёл ўғай ўғил ва ўғай қизни улар 8 ёшга тўлгунча камида 5 йил тарбиялаган бўлса, пенсия тайинлашда улар ҳақиқий фарзандлар билан тенг равишда ҳисобга олинадилар;

и) экология фалокати минтақасида ишлаган фуқаролар:

эркаклар-умумий иш стажи камида 25 йил бўлиб, бундан камида 20 йили кўрсатиб ўтилган минтақага тўғри келган тақдирда;

аёллар-умумий иш стажи 20 йил бўлиб, бундан камида 15 йили кўрсатиб ўтилган минтақага тўғри келган тақдирда;

к) Ихтисослаштирилган ўрта махсус таълим муассасаларининг ўқитувчилари -махсус иш стажи камида 25 йил бўлган тақдирда (3-сонли рўйхат, VII қисм);

л) Махсус даволаш муассасаларининг шифокорлари ва бошқа тиббий ходимлар-махсус иш стажи қишлоқ жойда камида 25 йил ва шаҳарларда камида 30 йил бўлган тақдирда (3-сонли рўйхат, VIII қисм);

м) ижтимоий ҳимоя тизимининг қариялар, ногиронлар ва ёлғиз фуқароларга хизмат кўрсатишда бевосита банд бўлган ходимлари (3-сонли рўйхат, IX қисм):

эркаклар-махсус иш стажи камида 25 йил бўлган тақдирда; аёллар-махсус иш стажи камида 20 йил бўлган тақдирда.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат вазирлиги ва аҳолини Ижтимоий таъминот вазирликларининг 1994 йил 26 июндаги қарори билан «Ёшга доир имтиёзли шартларда пенсия олиш ҳуқуқини берадиган ишлаб чиқаришлар, муассасалар, ишлар, касблар, лавозимлар ва кўрсаткичларнинг 1, 2 ва 3-рўйхатларини қўллаш тартиби тўғрисидаги тушунтириш тасдиқланган

бўлиб ³⁸, унда рўйхатлардаги имтиёзларни турли шароитларда татбиқ этишнинг алоҳида жиҳатлари ҳамда ўзига хос қоидалари белгилаб берилган.

Ушбу ҳужжатга кўра шахснинг асосиз катағон қилинган, нотўғри ишдан бўшатирилганлиги туфайли мажбуран ишламай юрган вақтлар, икки ёшгача боласи бор аёлнинг бошқа енгилроқ ишга ўтказилган вақти ва қонун ҳужжатларида назарда тутиб қўйилган бошқа даврлар шартли равишда имтиёз берадиган ишларда ишлаган вақтларга тенглаштирилади ҳамда тегишли имтиёзнинг тўла ҳажмда берилишига сабаб бўлади.

“Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонунни 12-1-моддасига кўра мазкур Қонуннинг 37-моддаси "а", "б", "в" ва "г" бандларида (фаолият тури, мулк ва хўжалик юритиш шаклларида қатъи назар, ходим давлат томонидан ижтимоий суғурталанган ҳолда бажарган ҳар қандай иш, агар у Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари тўлаган бўлса;

ҳарбий хизмат ва партизан отрядлари ҳамда қўшилмаларида бўлиш, давлат хавфсизлиги органларида ва ички ишлар органларида хизмат қилиш;

идоравий бўйсунувидан қатъи назар, ҳарбийлаштирилган соқчиликдаги, махсус алоқа органлари ва тоғ-кон-қутқарув қисмларидаги хизмат;

якка тартибдаги меҳнат фаолияти, шу жумладан якка (гуруҳли) ижара шароитидаги ёки шахсий ёрдамчи, деҳқон (фермер) хўжалигидаги фаолият даврлари) Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари тўланган тақдирда назарда тутилган камида йигирма йиллик иш стажи бўлган аёллар эллик тўрт ёшга тўлганда пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Ижодий фаолият билан машғул ходимларнинг иш стажини, башарти улар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари тўлаган бўлсалар, ижодий

³⁸ Қаранг: «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунига шарҳлар. Т., 1996 йил, 20-бет.

уюшмаларнинг бошқарувлари ана шу муаллифнинг асари эълон қилинган ёки биринчи марта жамоат олдида ижро ёки намоёиш этилган кундан эътиборан белгилайдилар;

- ҳарбий хизмат ва партизан отрядлари ҳамда қўшилмаларида бўлиш, давлат хавфсизлиги органларида ва ички ишлар органларида хизмат қилиш;

- идоравий бўйсунувидан қатъи назар, ҳарбийлаштирилган соқчиликдаги, махсус алоқа органлари ва тоғ-кон-қутқарув қисмларидаги хизмат;

- яқка тартибдаги меҳнат фаолияти, шу жумладан яқка (гуруҳли) ижара шароитидаги ёки шахсий ёрдамчи, деҳқон (фермер) хўжалигидаги фаолият-Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари тўланган тақдирда. Бундай имтиёз берилишида меҳнат стажининг бошқа турлари (Мас.бола парваришлар вақти, ногирон ёки кекса ёшдаги оила аъзосига қараб турган вақт ва бошқалар) ҳисобга олинмайди.

Ўзбекистон республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонунни 13-моддасида лилипутлар ва паканаларга имтиёзли ёшга доир пенсия назарда тилган. Унга кўра:

гипофизар миттилик касалига чалинганлар (лилипутлар) ва гавда тузилишида мутаносиблик бузилган паканалар белгиланган ёшни 15 йилга қисқартирилган ҳолда пенсия олиш ҳуқуқига башарти эркаклар-иш стажи камида 20 йил бўлганда ва аёллар-иш стажи камида 15 йил бўлганда ушбу асос билан ёшга доир пенсияга чиқиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Пенсияга чиқиш ёшига етган фуқаро белгилаб кўйилганидан (эркаклар – камида 25 йил, аёллар – камида 20 йил) кам, аммо, камида 5 йил меҳнат стажига эга бўлганларии тақдирда ҳам (масалан 5 йил ёки 10 йиллик иш

стажи билан) пенсия тайинлашларини сўраб мурожаат қилишга ҳақли бўлади.

Бундай ҳолда фуқарога мавжуд меҳнат стажига мутаносиб равишда ва тўлиқ пенсиянинг тақдим этилган мавжуд меҳнат стажига мос келувчи ҳажмда тўлиқ бўлмаган ёшга доир пенсия тайинланиши мумкин. Бундай пенсияни ҳисоблаб чиқариш қоидалари, пенсиянинг энг кам миқдори ва бошқа масалалар амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ тарзда ҳисобланади.

Иш стажига тўлиқ бўлмаган чоғдаги пенсиялар (8 - модда) бор стажга мутаносиб миқдорда тайинланади.

Иш стажига тўлиқ бўлмаган чоғдаги пенсиялар:

ёшга доир пенсиялар учун-энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизидан кам бўлмаслиги лозим.

Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида, аспирантурада, докторантурада ва клиник ординатурада кундузги ўқиш, шу жумладан чет элда ўқиш даври, онанинг гўдаклик ёшида парваришлаган вақти, (Иш берувчининг болани парваришлаш таътили берилганлиги ҳақидаги буйруғи нусхаси илова қилиниши шарти билан, лекин кўпи билан ҳаммасини жамлаганда 3 йил доирасида), офицерлар таркибидан бўлган шахсларнинг, прапоршчикларнинг, мичманларнинг ва муддатдан ташқари хизмат ҳарбий хизматчиларининг хотинлари, уларни ишга жойлаштириш имконияти бўлмаган жойларда эрлари билан яшаган вақт, (лекин 10 йилдан ошмаган давр), Ўзбекистон Республикаси муассасалари ва халқаро ташкилотлар ходимлари хотинларининг чет элда бўлган вақти (лекин 10 йилдан ошмаган давр).

6.4 Ёшга доир пенсияларни муддатидан олдин тайинлаш

Меҳнат шартномасининг иш берувчи ташаббусига кўра ва ходимга боғлиқ бўлмаган ҳамда у айбдор бўлмаган тарзда бекор бўлиши чоғида қонун

ишдан бўшатишга ходимга қўшимча кафолат ва имтиёзлар беради. Муддатидан аввал пенсияга чиқариш ана шундай имтиёзлардан саналади. “Фуқароларни давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонунни 14-моддасига қўра: технологиядаги, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишдаги ўзгаришлар, ходимлар сони (штати) ёки иш хусусиятининг ўзгаришига олиб келган ишлар ҳажмининг қисқарганлиги ёхуд корхонанинг тугатилганлиги муносабати билан ишдан озод этилган ва ишсиз деб эътироф этилган шахслар:

эркаклар-58 ёшга тўлганда ва иш стажи камида 25 йил бўлган тақдирда;

аёллар-53 ёшга тўлганда ва иш стажи камида 20 йил бўлган тақдирда пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар. Ўзбекистон Республикаси

Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 7 январда 588-сон билан давлат рўйхатига олинган “Алоҳида асосларга қўра меҳнат шартномаси бекор қилинганда ишдан бўшатишга ходимларга муддатидан олдин пенсия тайинлаш тартиби тўғрисидаги ЙЎРИҚНОМА”га қўра³⁹ Муддатидан олдин ёшга доир пенсия технологиядаги, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишдаги ўзгаришлар, ходимлар сони (штати) ёки иш хусусиятининг ўзгаришига олиб келган ишлар ҳажмининг қисқарганлиги, ёхуд корхонанинг тугатилганлиги муносабати билан ишдан озод этилган ва туман (шаҳар) Бандликка қўмаклашувчи маркази (бундан кейинги ўринларда Бандликка қўмаклашувчи марказ деб юритилади) томонидан белгиланган тартибда ишсиз деб эътироф этилган, пенсия таъминоти тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ пенсияга чиқиш учун талаб этиладиган умумий меҳнат стажига эга бўлган шахсларга муддатидан олдин (қонун ҳужжатларида белгиланган умумий асосларга қўра пенсия тайинлаш муддатидан икки йил олдин) пенсия тайинланади.

³⁹ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2008 йил, 50-сон, 498-модда.

Пенсия ёши арафасидаги фуқароларга муддатидан олдин пенсия:

эркакларда иш стажи камида 25 йил;

аёлларда иш стажи камида 20 йил бўлган тақдирда тайинланади.

Ишдан озод этилган шахслар меҳнат шартномаси бекор қилинган кундан сўнг ўн кун ичида ўзларининг яшаш жойидаги Бандликка кўмаклашиш марказига иш қидирувчи шахс сифатида мурожаат қилсалар, Бандликка кўмаклашиш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш маркази ходимлари бундай шахсларга уч ой муддат ичида, агарда улар ўн календарь кундан кейин мурожаат қилсалар ўн кун муддат ичида мақбул келадиган ишни топишда ёрдам беришлари керак.

Бандликка кўмаклашиш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш маркази ишсиз деб эътироф этилган ва муддатидан олдин ёшга доир пенсияга чиқиш ҳуқуқига эга бўлган фуқароларга белгиланган шаклда тақдимнома тайёрлайди ва 5 кун муддат ичида тегишли туман (шаҳар) Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасининг туман бўлимига топширади ва ижтимоий ҳимоя бўлими томонидан муддатидан олдин ёшга доир пенсия тайинлашга асос бўлиб ҳисобланади ва Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасининг туман бўлими томонидан муддатидан олдин пенсия тайинланиши учун асос бўлади.

Муддатидан олдин тайинланган пенсияларни тўлаш бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ажратиладиган Иш билан таъминлашга кўмаклашувчи давлат жамғармаси маблағлари ҳисобидан амалга оширилади. Пенсияни олаётган фуқаролар умумий асосларда пенсия олиш ёшига (эркаклар 60 ёшга, аёллар 55 ёшга) етгунга қадар ишга кирган ҳолларда муддатидан олдин пенсия тўлаш тўхтатилади.

Меҳнат шартномаси бошқа сабабларга кўра бекор қилинса, муддатидан олдин пенсия қайта тайинланмайди ва аввал тайинланган пенсия тўлови ҳам тикланмайди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ёшга доир пенсия тайинлашнинг умумий шартлари қандай ?
2. Ёшга доир пенсия тайинлаш чоғида ҳисобга олинмайдиган ва ҳисобга олинмайдиган меҳнат стажига ҳақида сўзлаб беринг.
3. Умумий асослардаги ёшга доир пенсия деганда қандай пенсия назарда тутилади ?
4. Имтиёзли шартларда ёшга доир пенсия тайинлаш қачон амалга оширилади ?
5. Имтиёзли шартларда ёшга доир пенсия тайинлаш чоғида 1-сонли Рўйхатнинг аҳамияти қандай ?
6. Имтиёзли шартларда ёшга доир пенсия тайинлашга асос бўладиган ишлар, касблар, вазифалар, лавозимлар ва кўрсаткичларнинг 1, 2, 3 – сонли Рўйхатлари қачон ва ким томонидан тасдиқланган ?
7. Тўлиқсиз меҳнат стажига билан ёшга доир пенсия тайинлаш шартлари ҳақида сўзлаб беринг.
8. Ёшга доир пенсия тайинлаш пайтида қайси даврлар меҳнат стажига сифатида эътиборга олинмайди ?

7-мавзу. Ногиронлик пенсиялари ва ногиронларни моддий ва ижтимоий муҳофазалашни янада кучайтириш муаммолари.

7.1. Ногиронлик пенсиялари – ногиронларни ижтимоий ҳимоялашнинг асосий шакли сифатида.

Ногиронлик пенсиялари тайинлаш пайтида қонунчилик ва ижтимоий адолатни таъминлаш шартларидан бири – ўз вақтида, тўғри, ҳолисона ёндашган ҳолда ногиронлик юз берганлиги фактининг белгиланишидир.

Ногиронлик пенсиялари тайинлаш учун ногиронликни, унинг сабаблари, юз берган муддатини белгилаш ваколати тиббий меҳнат экспертизаси комиссияси (ТМЭК)га берилган.

“Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари тўғрисида НИЗОМ”га кўра уларга шахсни ногирон деб эътироф этиш ваколати берилган.

Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари фаолияти ҳудудий принцип бўйича амалга оширилади.

Тиббий-меҳнат эксперт комиссияларининг хулосалари коллегиял, ТМЭК аъзоларининг мутлақ кўпчилик овоз бериши асосида қабул қилинади ҳамда унинг тавсиялари иш берувчилар, даволаш-профилактика, тиббий-

ижтимоий, спорт муассасалари ва бошқа ташкилотлар учун мажбурий ҳисобланади.

Қуйидагилар ТМЭКнинг асосий вазифалари ҳисобланади:

даволаш-профилактика муассасалари томонидан тақдим этилган тиббий хужжатлар ва фуқароларни кўриқдан ўтказиш натижалари асосида ҳаёт фаолиятининг чекланганлигини экспертиза қилиш, ногиронлик гуруҳини, сабабларини, унинг бошланган вақтини ва ногиронлик муддатларини белгилаш;

ногиронлар учун ижтимоий муҳофаза чора-тадбирларини белгилаш;

ногиронларни реабилитация қилишнинг яқка тартибдаги дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни бажаришга кўмаклашиш ҳамда ногироннинг ҳаёт фаолиятини ёки организми функцияларини тўлиқ ёки қисман тиклаш, ногиронлик гуруҳини пасайтириш ёки барқарорлаштириш асосида ушбу тадбирларнинг самарадорлигини баҳолаш;

ногиронликнинг ҳолатини, ўзгаришини ва унга сабаб бўлган омилларни таҳлил қилиш, ногиронликнинг олдини олиш, ногиронларни тиббий-меҳнат экспертиза, реабилитация, ижтимоий муҳофаза қилиш соҳасида комплекс дастурларни ишлаб чиқишда қатнашиш.

Фуқароларни тиббий текширишдан ўтказиш қуйидаги мақсадларда амалга оширилади :

меҳнатга лаёқатлилиқнинг ҳолатини, ногиронлик гуруҳи, сабаблари, бошланиш вақти ва муддатларини аниқлаш;

меҳнат мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ ҳолда майиб бўлган ёки соғлиғи бошқача шикастланган ишловчиларнинг меҳнатга лаёқати йўқолганлиги даражасини ва уларнинг ёрдамнинг қўшимча турларига муҳтожлигини аниқлаш;

ногиронларнинг соғлиғининг ҳолати ва меҳнат лаёқатини ҳисобга олган ҳолда уларни тиббий ва ижтимоий-меҳнат жиҳатидан реабилитация қилиш чораларини белгилаш;

ногиронларни ишга жойлаштириш юзасидан тавсиялар бериш .

Фуқароларни тиббий текширишдан ўтказиш ТМЭКда бепул амалга оширилади.

ТМЭК Ўзбекистон Республикаси ҳудудида доимий яшайдиган, 16 ёшдаги ва ундан катта ёшдаги ушбу ТМЭКга биркитилган ДПМнинг йўлланмасига эга бўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини, фуқаролиги бўлмаган шахсларни ва хорижий фуқароларни тиббий текшириш учун қабул қилади.

Туман (шаҳар) ижтимоий ҳимоя бўлимларининг йўлланмаси бўйича тиббий текшириш мақсадлари кўрсатилган ҳолда ТМЭК 16 ёшдан кичик шахсларни ҳам тиббий текшириш учун қабул қилиши мумкин.

Айнан бир касаллик билан боғлиқ ҳолатда вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик бошланган кундан бошлаб узлуксиз муддат бирваракайига 4 ойдан ортиқни ташкил этадиган узоқ муддат касал бўлган шахслар (сил касаллигига чалинган беморлардан ташқари);

вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик даври айнан бир касалликка чалинганда танаффуслар билан 6 ой мобайнида, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик бошланган кундан бошлаб 12 ой мобайнида давом этган шахслар (сил касаллигига чалинган беморлардан ташқари);

вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик даври касаллик аниқланган кундан бошлаб камида 10 ойни ташкил этадиган касаллик биринчи марта аниқланган силга чалинган беморлар, шунингдек асосий касаллик кучайганда - вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик бошланган кундан бошлаб камида 6 ой силга қарши

муассасаларда ҳисобда турган сил касалига чалинган беморлар тиббий текшириш учун қабул қилинадилар.

Тиббий текшириш ТМЭК мажлисида тўлиқ таркибда ўтказилади.

Тиббий текширишдан ўтказиш шахсни тиббий кўрикдан ўтказиш ва касаллик тарихини, амбулатория картасини, шунингдек бемор улар асосида тиббий текширишга йўналтирилган бошқа ҳужжатларни ўрганиш йўли билан амалга оширилади.

Тиббий текшириш маълумотлари ва ТМЭК қарори ўша кунни тўлдириладиган, ТМЭК раиси ва аъзолари томонидан имзоланадиган ва муҳр билан тасдиқланадиган тиббий текшириш далолатномасига ва ТМЭК мажлиси баённомасига киритилади.

ТМЭК тиббий текшириши далолатномасидан кўчирма "Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида назарда тутилган пенсияларга устамаларни ҳисоблаб чиқишда ногиронлик бўйича пенсия тайинлаш, шунингдек зарур ҳолларда боқувчисини йўқотганлик учун пенсия тайинлаш учун асос ҳисобланади

ТМЭК тиббий текшириш натижалари бўйича ногиронлик гуруҳини, сабаблари ва муддатларини белгилаш тўғрисида;

кўшимча равишда текшириш ва клиник ташхисни аниқлаштириш учун ДПМга юбориш тўғрисида;

тиббий текширишдан ўтаётган тўлиқ даволаниши зарурлиги муносабати билан вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасини узайтириш тўғрисида;

протез-ортопедия буюмлари, ногиронлик аравачалари ва реабилитациянинг бошқа техник воситалари билан таъминлашга эҳтиёж тўғрисида;

меҳнат қилиш билан боғлиқ тавсия, ногироннинг ўқиш ёки қайта ўқишга эҳтиёжи тўғрисида;

ўзганинг парваришига муҳтожлик тўғрисида хулосаларни чиқариши мумкин:

Тиббий текширишдан ўтувчини ногирон деб эътироф этиш учун:

организм функциялари барқарор бузилган ҳолда соғлиқнинг бузилиши;

ҳаёт фаолиятининг чекланиши (шахс томонидан ўзига ўзи хизмат кўрсатиш, мустақил ҳаракатланиш, мўлжал олиш, муомала қилиш, ўз хулқ-атворини назорат қилиш, ўқиш ёки меҳнат фаолияти билан шуғулланиш лаёқати ёки имконининг тўлиқ ёки қисман йўқотилиши) асос ҳисобланади

Қуйидагилар ногиронликнинг сабаблари ҳисобланади:

умумий касаллик;

меҳнатда майиб бўлиш;

касб касаллиги;

болалиқдан ногиронлик;

Чернобиль АЭСидаги авария туфайли келиб чиққан майиблик ёки касаллик;

фронтда бўлиш билан боғлиқ касаллик;

ҳарбий хизмат мажбуриятларини бажаришда дучор бўлинган касаллик;

ҳарбий хизматни ўташ даврида дучор бўлинган касаллик;

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида хизмат қилиш билан боғлиқ бўлмаган касаллик;

Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилишда дучор бўлинган майиб бўлиш (яраланиш, жароҳат олиш, контузия);

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида хизмат қилиш билан боғлиқ бўлмаган майиб бўлиш (яраланиш, жароҳат олиш, контузия);

ҳарбий хизмат вазифаларини бажаришда майиб бўлиш (яраланиш, жароҳат олиш, контузия);

ҳарбий хизмат мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ бўлмаган бахтсиз ҳодиса оқибатида дучор бўлинган майиб бўлиш (яраланиш, жароҳат олиш, контузия);

фуқаролик бурчини бажариш билан боғлиқ ҳолда дучор бўлинган контузия, майиб бўлиш.

Организм функциялари бузилишининг асосий турлари ногиронлик белгилаш мезонлари бўлиб хизмат қилади.

Организм органлари ва тизимлари нобарқарор, тикланадиган морфологик ўзгарганда ва функциялари бузилганда даволаш самарадорлиги ва реабилитация тадбирларини ўтказиш, соғлиқнинг ҳолати ва ижтимоий мослашиш даражасини кузатиш мақсадида бир ёки икки йилда бир марта ногиронлар қайта тиббий текширишдан ўтказилади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 8 августдаги 175-сон қарорига кўра“ тиббий текширишдан қайта ўтказиш муддати кўрсатилмасдан ногиронлик гуруҳи белгиланадиган касалликлар РЎЙХАТИ” тасдиқланган бўлиб, бу Рўйхатга:

I. Ички органлар касалликлари ;

II. Асаб-психик касалликлар;

III. Жарроҳлик касалликлари ҳамда анатомик нуқсонлар ва деформациялар;

IV. Қулоқ, томоқ ва бурун касалликлари;

V. Кўз шикастланиши ва касалликлари киритилган.

Шунингдек, мазкур Рўйхатга ногиронлик гуруҳи муддатсиз белгиланадиган ҳоллар ҳам илова қилинган ва қуйидаги ҳолларда ногиронлик муддатсиз белгиланади:

60 ёшдан катта ногирон эркакларга ва 55 ёшдан катта ногирон аёлларга.

Кейинги 5 йил ва ундан ортиқ йил мобайнида ногиронликнинг I ёки II гуруҳи белгиланган, 5 йил мобайнида ДПМда тўлиқ диспансер кўригидан ўтган, реабилитация дастурлари бажарилган, шунингдек реабилитациянинг барча турлари истиқболсиз бўлган, тиклаб бўлмайдиган анатомик-функционал бузилишлар ёки зўраювчи касалликларга дучор бўлган ногиронларга.

Охириги 7 йил мобайнида ногиронлик гуруҳи ўзгармаган III гуруҳ ногиронларига.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 1 июлдаги 195-сонли Қарори билан “ Меҳнатда майиб бўлган ёки касб касаллигига чалинган шахсларнинг касбий меҳнат лаёқати йўқотилиши градусини аниқлаш тартиби тўғрисида НИЗОМ” ; Ногиронлик меҳнатда майиб бўлиш оқибатида келиб чиққан деб ҳисобланадиган ногиронлик сабаблари РЎЙХАТИ; Касб касалликлари РЎЙХАТИ; Ногиронликка сабаб бўлувчи касалликлар рўйхати ва мазкур касалликлар юз берганида ногиронликни белгилаш Мезонлари ва бошва меъёрий ҳужжатлар тасдиқланган⁴⁰.

7.2. Ногиронлик пенсияси тайинлаш асослари ва шартлари

Ногиронлик пенсияларига чиқиш ҳуқуқига икки хил сабабга кўра ногирон бўлиб қолган ва белгиланган тартибда ногирон эканлиги тасдиқланган фуқаролар эга бўладилар.

⁴⁰ "Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатлари тўплами", 2011 йил, 27-сон, 283-модда

Булар: биринчидан, меҳнатда майибланиш ёки касб касаллигига чалиниш, ушбу сабабларга тенглаштирилган ҳолдаги (уруш ногиронлари, ҳарбий хизмат бурчини бажариш пайтида юз берган ва бошқа сабабларга кўра содир бўлган ногиронликлар бўлса; иккинчидан, турмушда олинган жароҳатлар (маиший сабабларга кўра майибланиш) ёки умумий касалликлар (иш билан боғлиқ бўлмаган) оқибатидаги ногиронликлардан иборатдир.

Ишлаб чиқаришдаги жароҳатланиш ёки касб касалликлари туфайли ногиронлик юз берганида ногирон шахснинг меҳнат стажи ва унинг миқдоридан қатъи назар пенсия тўлиқ миқдорда тайинланаверади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 1 июлдаги 195-сонли “Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан фуқароларни тиббий кўрикдан ўтказиш тартибини янада такомиллаштиришга, ногиронликни ва касбий меҳнатга лаёқат йўқотилиши даражасини аниқлашга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорида ногиронлик меҳнатда майибланиш оқибатида келиб чиққан деб ҳисобланадиган ногиронлик сабаблари рўйхати кўзда тутилган.

Агар ногиронлик келтириб чиқарувчи жароҳатланиш, захарланиш, иссиқ уриши, куйиш, совуқ уриши, чўкиш ёки авариялар туфайли саломатликнинг бошқача шикастланиши қуйидаги ҳолларда содир бўлса (электр токи ёки яшин уриши, шунингдек, табиий офатлар ғайриқонуний хатти-ҳаракатлардан ташқари), ногиронлик меҳнатда майибланиш туфайли содир бўлган деб ҳисобланади:

а) меҳнат вазифаларини бажаришда (шу жумладан, хизмат сафари вақтида), шунингдек, корхона ёки ташкилот манфаатлари йўлида ҳатто махсус топшириқсиз бирон иш бажарганда;

б) корхона, ташкилот ҳудудида ёки бошқа иш жойида иш вақти давомида (белгиланган танаффус вақти ҳам шунга киради), шунингдек, иш бошланиши ёки тугаши олдидан ишлаб чиқариш қуролларини, кийим-бош ва бошқаларни тартибга келтириш учун зарур бўлган вақт давомида;

в) иш вақти давомида (белгиланган танаффуслар ҳам шунга киради) корхона, ташкилот ёки бошқа иш жойи яқинида, агар у ерларда бўлиш ички меҳнат тартиби қоидаларига зид бўлмаса;

г) ишга бораётганда ёки ишдан қайтаётганда;

д) вахтали шаҳарча ҳудудида вахта-экспедиция усули билан ва табиий офат вақтида сменали дам олишда бўлган ходим билан юз берганда;

е) давлат ёки жамоат вазифаларини бажаришда, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланган тартибда рўйхатга олинган жамоат ташкилотларининг топшириқларини (гарчи бу топшириқлар асосий иш билан боғлиқ бўлмаса ҳам) бажаришда;

ж) инсон ҳаётини сақлаб қолиш, Ўзбекистон Республикаси давлат ва жамоат мулкани, фуқаролар мулкани, ҳуқуқ-тартиботни қўриқлаш бўйича Ўзбекистон Республикаси фуқароси бурчини бажариш вақтида;

з) иш куни давомида маъмуриятнинг (бўлим, бўлинма, цех, участка раҳбарларининг ва шу кабиларнинг) ходимнинг вазифасига кирмайдиган топшириқларини бажариш вақтида;

и) донорлик вазифасини бажариш муносабати билан.

Ногиронликнинг юз бериш сабаблари ишлаб чиқаришда юз берган воқеа-ҳодисалар билан қай даражада боғлиқлигини аниқлаш пайтида юқорида келтирилган рўйхатдан ташқари, Вазирликлар Маҳкамасининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 11 февралдаги 60-сонли қарори билан “Ходимларга уларнинг меҳнат вазифаларини бажариш билан боғлиқ ҳолда жароҳатланиши, касб касалликларига чалиниши ёки саломатликнинг бошқа хил шикастланиши туфайли етказилган зарарни тўлаш Қоидалари”⁴¹ ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг 1997 йил 6 июндаги қарори билан тасдиқланган «Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисаларни ва ходимлар саломатлигининг бошқа хил

⁴¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами, 2005 йил, 2-сон, 7-модда.

зарарланишини текшириш ва ҳисобга олиш тўғрисида»ги низом талабларига⁴² амал қилинмоғи лозим бўлади.

Ногиронлик касб касаллиги оқибатида юз берган деб ҳисобланиши учун ходимга ишлаб чиқаришнинг зарарли таъсир кўрсатувчи омиллари (шовқин, радиация, химиявий, физик, биологик ва бошқа таъсирлар) оқибатида касаллик келиб чиққан, вақт ўтиши билан кучайган бўлиши лозим. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 1 июлдаги 195-сонли “Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан фуқароларни тиббий кўрикдан ўтказиш тартибини янада такомиллаштиришга, ногиронликни ва касбий меҳнатга лаёқат йўқотилиши даражасини аниқлашга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорининг 2-иловасида касб касалликлари рўйхати келтирилган⁴³.

Пенсия таъминоти соҳасида уруш ногиронлари ва уларга тенглаштирилган шахслар ҳам ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар ёки касб касаллиги юз бериши оқибатида ногирон бўлган шахслар билан тенг ҳуқуқларга эгадирлар.

Уруш ногиронлари тушунчаси тарифи ва уруш ногиронларига тенглаштирилган шахслар доираси қонун ҳужжатларида баён этилган⁴⁴.

Ватан уруши ва бошқа урушларда ҳаракатдаги армия таркибида ҳарбий хизматни ўтаган, Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилишда яраланган, контузия бўлиб қолган, майибланиш ёки касалланиш натижасида ногирон бўлиб қолган ҳарбий хизматлар уруш ногиронлари ҳисобланадилар.

Уруш ногирони саналмасалар-да, аммо ногирон бўлиб қолиш ҳолатлари ва сабабларига кўра уларга тенглаштирилган шахсларнинг рўйхати таркибига 9 та сабабга кўра ногирон бўлиб қолган ҳарбийлар ва ҳарбий хизматчи саналмайдиган бошқа шахслар киритилган.

⁴² Қаранг: Ўша манбаа, 1997 йил, 6-сон, 21-модда.

⁴³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011 йил. 27-сон, 283-модда.

⁴⁴ Қаранг: Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 8 сентябрдаги 252-сонли қарорининг 1-2 иловалари. Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011 йил. 37-сон, 377-модда..

Давлат ва жамоат вазифаларини, маҳаллий ҳокимият органларининг касбий ёки жамоат ташкилотларининг махсус топшириқларини бажаришда бу топшириқлар асосий иш билан боғлиқ ёки боғлиқ эмаслигидан қатъи назар меҳнатда майибланиш ҳисобланади.

Суд жараёнида халқ маслаҳатчиси, эксперт ёки гувоҳ бўлиб иштирок этиш, касаба уюшмаси конференциясида қатнашиш, махсус топшириқларни бажариш, аҳоли рўйхатини ўтказишга ёрдам бериш ва ҳоказолар давлат ёки жамоат топшириқларини бажаришга мисол бўлади.

Республика фуқароси бурчини бажаришда, инсон ҳаётини сақлаб қолишда, давлат ва жамоат мулкани, фуқаролар мулкани асрашда, ҳуқуқ-тартиботни ҳимоя қилишда содир бўлган ногиронлик меҳнатда майибланиш ҳисобланади.

Республика фуқароси бурчини бажаришда, инсон ҳаётини сақлаб қолишда, табиий офатлар оқибатларини тугатишда, мулкни қўриқлашда, қонунбузарларни ушлашга ёрдам кўрсатишда қатнашиши тушунилади.

Ходимнинг донорлик вазифасини бажариши натижасида юзага келган ногиронлиги меҳнатда майибланишдан бошланган ҳисобланади.

Сафарда бахтсиз ҳодиса натижасида юзага келган ногиронлик, агар бахтсиз ҳодиса меҳнат вазифасини бажариш даврида ёки сафарга жўнатилган ерга бораётган вақтда ёки қайтиб келаётганда, шунингдек, сафар вақтида хизмат қатновларида юз берган бўлса, меҳнатда майибланиш ҳисобланади⁴⁵.

«Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 16-моддасига кўра «Соғлиғи ёки меҳнат қобилиятини йўқотганлик даражасига қараб, ногиронликнинг уч гуруҳи аниқланади.

Ногиронлик сабаблари ва гуруҳлари, шунингдек, ногиронлик бошланган вақт ва ногиронликнинг қанча муддатга белгиланиши Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлайдиган Низом асосида ишловчи тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари (ТМЭК) томонидан аниқланади».

⁴⁵ Қаранг: «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига шарҳлар». Т., 1996 йил, 90-бет.

Тиббий меҳнат эксперт комиссиялари ногиронлик гуруҳини белгилаш пайтида объектив мезонларга асосланади ва I гуруҳ ногирони деб топиш учун тана функцияси жиддий бузилган ва бемор ўзига ўзи хизмат қила олмаслиги, бошқа шахсларнинг доимий парвариши ва кўмагига муҳтож бўлиши лозим бўлади.

Шахс II гуруҳ ногирони деб эътироф этилиш учун киши организми, унинг аъзолари функцияси бирмунча бузилган бўлиши, меҳнат қилиш қобилияти барқарор тарзда доимийга ёки узоқ муддатга йўқолган, жиддий равишда пасайган бўлиши лозим. II гуруҳ ногирони деб топилган шахслар махсус яратилган меҳнат шароитида меҳнат қилишлари мумкин бўлади.

Турмушдаги жароҳатланиш (маиший майибланиш) ёки умумий касаллик туфайли ногиронлик юз берганида ногиронлик пенсияси муайян шартлар мавжуд бўлгани ҳолда тайинланиши мумкин.

Бундай шартлардан энг биринчиси – ногирон шахс ёшига мутаносиб равишдаги меҳнат стажига эга бўлиши лозимлигидир.

«Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 17-моддасига мувофиқ:

Меҳнатда майибланганда ёки касб касаллигига учраганда бериладиган ногиронлик пенсиялари иш стажидан қатъи назар тайинланади.

Умумий касаллик туфайли бериладиган ногиронлик пенсиялари ногиронлик бошланган пайтга қадар қуйидагича иш стажига эга бўлган тақдирда тайинланади:

Ёши	Иш стажи (йил ҳисобида)
23 ёшга қадар	2
23 ёшдан 26 ёшга қадар	3
26 ёшдан 31 ёшга қадар	5
31 ёшдан 36 ёшга қадар	7
36 ёшдан 41 ёшга қадар	9
41 ёшдан 46 ёшгача	11
46 ёшдан 51 ёшгача	14
51 ёшдан 56 ёшгача	17
56 ёш ва ундан ошганда	20

20 ёшга тўлгунга қадар умумий касаллик туфайли иш даврида ёки ишлаш тўхтатилгандан кейин ногирон бўлиб қолган шахсларга пенсиялар иш стажидан қатъи назар тайинланади.

Меҳнатда майибланганда ёки касб касаллигига учраганда бериладиган ногиронлик пенсиясидан умумий касаллик туфайли бериладиган ногиронлик пенсиясига ўтказилганда зарур стаж ногиронлик дастлаб белгиланган вақтдаги ёшга қараб аниқланади.

20 ёшга киргунга қадар ногирон бўлиб қолган фуқароларга умумий касаллик туфайли ногирон бўлиб қолганларида ногиронлик пенсияси тайинланиши пайтида меҳнат стажи талаб этилмайди. Бироқ бу шахслар ишга кирганларидан кейин ёки муайян муддат ишлаб, сўнгра ишдан бўшагач, ногирон бўлиб қолган бўлсаларгина ногиронлик пенсияси тайин этилиши мумкин.

Умумий касаллик (маиший жароҳатланиш) туфайли ногирон бўлиб қолган ва ёшига мос равишда талаб қилинадиган иш стажига тўлиқ эга бўлмаган фуқароларга (масалан, 25 ёшда ногирон бўлиб қолган шахс 3 йиллик меҳнат стажи ўрнига бор-йўғи 1 йиллик стажга эга бўлса) ногиронлик пенсияси уларнинг мавжуд меҳнат стажига мутаносиб равишда тайинланади.

Бунда ногиронлик пенсияси фақат I ва II гуруҳ ногирони деб топилган шахсларгагина тайинланади.

Иш стажи тўлиқ бўлмаганда ногиронлик пенсияси тўланиши чоғида ҳар қандай меҳнат стажи ҳам (болаларни парваришlash даври, ўқиш даври ва ҳоказо) қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳисобга олинаверади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. *Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш деганда нималар назарда тутилади ?*
2. *Ўзбекистон Республикасининг “Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонуни ҳақида сўзлаб беринг.*
3. *Ногиронлик гуруҳлари нима ?*
4. *Ногиронлик сабаблари ҳақида гапириб беринг.*
5. *Ногиронлик қайси орган томонидан белгиланади ?*
6. *Тиббий меҳнат экспертлар комиссияси ва унинг ҳуқуқий мақоми ҳақида гапириб беринг.*
7. *Умумий касалликлар (турмушдаги маиший жароҳатлар) туфайли ногрон бўлиб қолганда пенсия тайинлаш шартлари қандай ?*
8. *Меҳнат жароҳати ёки касб касаллигидан ногирон бўлганда пенсия тайинлаш қандай хусусиятларга эга ?*

9. Тўлиқсиз меҳнат стажига билан ногиронлик пенсияси тайинласа бўладими ?
10. Ногиронлик қайси ҳолларда умрбодга белгиланади ?
11. Ногирон қайта кўриқдан ўтишига келмаса нима юз беради ?

7.3. Меҳнатда майибланиш ёки жароҳат олиш, касб касалликларига чалиниш туфайли ногиронлик пенсияси тайинлаш.

Мамлакатимизда изчил амалга ошириб келинаётган кучли ижтимоий муофазалаш сиёсатида ногиронлар ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, улар учун қўшимча кафолат ва имтиёзлар беришга қаратилган тадбирлар етакчи ўринда туради ҳамда ижтимоий ҳимоя учун ажратилаётган молиявий маблағларнинг катта қисми ногиронлар учун қулай ҳаёт ва меҳнат шаройитлари яратиш, уларни ижтимоий реабилитация қилиш мақсадларига йўналтирилади.

Ногиронларга нисбатан юритилаётган ижтимоий ҳимоя сиёсатимиз мазмун-моҳияти бу соҳадаги қонунчилигимизда, унинг ҳуқуқий базасини тубдан янгилашга қаратилган ишларимизда ўз ифодасини топмоқда. Жумладан, 2008 йил 11 июлда “Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунни янги таҳрирда қабул қилиниши⁴⁶, ногиронлар ҳуқуқларини янада кучлироқ муҳофаза этишга қаратилган янги қонун ҳужжатларини қабул қилиниши, ногиронларни моддий-ижтимоий ва ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш юзасидан Давлат дастури ва бошқа тадбирлари қабул қилиниб, амалга ошириб келинаётгани фикримизнинг далили бўла олади.

“Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуннинг 5-моддасига кўра: “Давлат ногиронлар турмуш фаолиятининг чекланганлигини баҳолаш асосида уларнинг ижтимоий ёрдам ҳамда ҳимоя чора-тадбирларига бўлган эҳтиёжлари ҳисобга олиниши таъминланишини, ногиронларни реабилитация қилиш ва ижтимоий ҳимоя қилишнинг қонун ҳужжатларида назарда тутилган турларидаги дастурлар амалга оширилишини,

⁴⁶ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2008 й. 7-сон, 353-модда

ногиронларнинг жамият билан уйғунлашиши учун шароитлар яратилишини, ногиронларни камситишнинг барча шаклларида ҳимоя қилишни таъминлаш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўрилишини кафолатлайди”.

Давлатимизнинг ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасидаги сиёсати қуйидаги асосий йўналишларда амалга оширилади:

ногиронларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;

ногиронларнинг камситилишига йўл қўймаслик;

ногиронларнинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоя қилиш;

ногиронларнинг ҳуқуқлари ва улар учун имкониятлар тенглигини таъминлаш;

ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш;

ногирон болаларнинг мактабгача ва мактабдан ташқари таълимини, ногиронларнинг касб тайёргарлигини, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим олишини таъминлаш;

давлат органлари ҳамда улар мансабдор шахсларининг ногиронлар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш борасидаги фаолиятининг ошкоралигини ҳамда очиқ-ойдинлигини таъминлаш;

ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш.

ногирон деганда жисмоний, ақлий, руҳий ёки сенсор (сезги) нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланган, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ногирон деб топилган ҳамда ижтимоий ёрдамга ва ҳимояга муҳтож шахс назарда тутилади.

- жисмоний, ақлий, руҳий ёки сенсор (сезги) нуқсонлари борлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ногирон деб топилган ҳамда ижтимоий ёрдамга ва ҳимояга муҳтож ўн саккиз ёшгача бўлган шахслар ногирон болалар саналадилар.

ногиронларга турмуш фаолияти чекланганлигини бартараф этиши, қоплаши (компенсация қилиши) учун шарт-шароитларни таъминловчи ҳамда уларга жамият ҳаётида бошқа фуқаролар билан тенг иштирок этиш имкониятларини яратишга қаратилган, давлат томонидан кафолатланган иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий чора-тадбирлар тазими ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирларини ташкил қилади.

Муайян шахс организмнинг барча тизимларини комплекс текшириш асосида унинг соғлиғини йўқотганлик даражасини, организми функциялари турғун бузилиши оқибатида турмуш фаолиятининг чекланганлик даражасини, ногиронлик гуруҳини, ногиронликнинг юз берганлиги сабаблари ҳамда вақтини аниқлаш, шунингдек шахс учун соғлиғининг ҳолатига кўра амалга ошириши мумкин бўлган меҳнат фаолияти турлари ва меҳнат шароитлари, ўзгаларнинг парваришига, санаторий-курортда даволанишнинг тегишли турларига ҳамда ижтимоий ҳимояга бўлган эҳтиёжлари ҳақида тавсиялар тайёрлаш тиббий-ижтимоий экспертиза қилиш орқали аниқланади.;

Шахснинг ўзига ўзи хизмат қилиш, ҳаракатланиш, йўлни топа олиш, мулоқот қилиш, ўз хатти-ҳаракатини назорат этиш, шунингдек ўқиш ва меҳнат фаолияти билан шуғулланиш қобилиятини ёки имкониятини тўла ёхуд қисман йўқотганлиги турмуш фаолияти чекланганлигини аниқлатади..

Шахсни, шу жумладан ўн олти ёшдан катта фуқароларни ногирон деб топиш тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан, ўн олти ёшгача

бўлган болаларни ногирон деб топиш эса, тиббий-маслаҳат комиссиялари томонидан амалга оширилади.

Ногиронларга кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам қуйидагиларни ўз ичига олади:

пул тўловлари (пенсиялар, , бир йўла бериладиган тўловлар);

техника воситалари ёки бошқа воситалар, шу жумладан автомобиллар, ўриндикли аравачалар, протез-ортопедия буюмлари, махсус ҳарфли матбаа нашрлари, овоз кучайтиргич аппаратлар ва сигнализаторлар билан таъминлаш;

тиббий, касбий, ижтимоий реабилитация қилиш ва маиший хизматлар кўрсатиш;

транспорт хизматлари кўрсатиш;

дори воситалари билан таъминлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон қарорига⁴⁷ мувофиқ ҳамда ногиронларни ижтимоий муҳофаза қилиш тизимини янада ривожлантириш, тиббий-ижтимоий ва реабилитация хизматлари кўрсатиш самарадорлигини ошириш, тиббий-меҳнат экспертиза хизмати бошқариш тузилмасини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2008 йил 8 августда "Тиббий-меҳнат экспертиза хизмати бошқариш тузилмасини ва фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги 175-сонли қарорини қабул қилди⁴⁸ ва мазкур қарор билан зарур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тасдиқланди: Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

⁴⁷ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2007 йил, 15-сон, 156-модда.

⁴⁸ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2008 йил, 33-сон, 314-модда.

Маҳкамасининг 2011 йил 1 июлдаги 195-сонли “Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан фуқароларни тиббий кўриқдан ўтказиш тартибини янада такомиллаштиришга, ногиронликни ва касбий меҳнатга лаёқат йўқотилиши даражасини аниқлашга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори ҳам бу соҳада муҳим ўрин тутди⁴⁹.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. *Ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш деганда нималар назарда тутилади ?*
2. *Ногиронлик гуруҳлари нима ?*
3. *Ногиронлик сабаблари ҳақида гапириб беринг?.*
4. *Ногиронлик қайси орган томонидан белгиланади ?*
5. *Тиббий меҳнат экспертлар комиссияси ва унинг ҳуқуқий мақоми ҳақида гапириб беринг.*
6. *Умумий касалликлар (турмушдаги маиший жароҳатлар) туфайли ногрон бўлиб қолганда пенсия тайинлаш шартлари қандай ?*
7. *Меҳнат жароҳати ёки касб каслигидан ногирон бўлганда пенсия тайинлаш қандай хусусиятларга эга ?*
8. *Ўзликсиз меҳнат стажи билан ногиронлик пенсияси тайинласа бўладими ?*
9. *Ногиронлик қайси ҳолларда умрбодга белгиланади ?*
10. *Ногирон қайта кўриқдан ўтишига келмаса нима юз беради?*

⁴⁹ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2011 йил, 27 - сон, 283-модда

8-мавзу. Боқувчисини йўқотган фуқароларни пенсиялар билан таъминлаш, уларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга оид қонунчиликни ислоҳ қилишининг асосий йўллари.

8.1. Боқувчисини йўқотганлик пенсияси тушунчаси ва уни тайинлаш асослари.

Давлат томонидан аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш, уларнинг моддий фаровонлик даражасини ошириш, кекса авлод манфаатларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол инсонлар бўлиб вояга етиши учун шарт-шароит яратиш давлатимиз олиб бораётган кучли ижтимоий ҳимоя сиёсати негзини ташкил этади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда аниқ йўналтирилган ва табақалашган ёндашувни янада кучайтириш, кам таъминланган оилаларни зарур моддий ёрдам кўрсатиш орқали қўллаб-қувватлашни таъминлаш ижтимоий адолат ва қонуцнийлик тамойилларига риоя этилгани ҳолда амалга оширилишига эришиш – давлатимиз ва жамиятимиз олдидаги муҳим вазифалардан саналади.

Турли сабаблар билан ота-онаси парвариши ва моддий таъминотидан маҳрум бўлиб қолган етим болалар, ёлғиз ногиронлар ва қариялар, моддий мададга эҳтиёжманд бўлган бошқа тоифадаги фуқароларга давлат ғамхўрлиги кўрсатилад ва улар моддий таъминотига кўмаклашиш – давлат ижтимоий сиёсатининг муҳим жиҳатларидан бўлиб, бозор муносабатлари қарор топиши шарофатида аҳолини кучли ижтимоий ҳимоялаш тамойилига мос келади.

Фуқароларга тайинланадиган ва тўланадиган боқувчисини йўқотганлик пенсияси давлат ижтимоий қўллаб-қувватлашининг ана шундай муҳим шаклларида саналади ҳамда аниқ ва манзилли ижтимоий ҳимоялашга оид

ижтимоий сиёстимиз ва қонунчилигимиз реал мазмунга эга эканлигини яққол намоёиш этади.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси марҳуб боқувчи шахсининг олдинги меҳнат фаолияти ва унинг учун бюджетдан трашқари Пенсия жамғармасига ижтимоий суғурта бадаллари тўлаб борилганлиги билан боғлиқ равишда тайинланадиган меҳнат пенсияларининг бмр тури саналади ва унинг тайинланиш шартлари амалдаги қонун ҳужжатлаи билан аниқ белгилаб қўйилгандир.

Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуни 19-моддасида кўрсатилишича: "Вафот этган боқувчининг қарамоғида бўлган меҳнатга қобилиятсиз оила аъзолари боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқига эга бўлади. Бунда фарзандларга ва ушбу модданин "в" бандида кўрсатиб ўтилган шахсларга пенсия улар боқувчининг қарамоғида турган-турмаганидан қатъи назар тайинланади.

Марҳумнинг қарамоғида турмаган ота-онаси ва эри (хотини) ҳам, кейинчалик кун кечириш учун зарур маблағ манбаидан маҳрум бўлиб қолсалар, пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Қуйидагилар оиланин меҳнатга қобилиятсиз аъзолари ҳисобланадилар:

а) болалар, ака-укалар, опа-сингиллар ва набиралар 16 ёшга тўлмаган бўлса ёки 16 ёшдан катта бўлса ҳам 16 ёшга тўлмасдан ногирон бўлиб қолган бўлсалар. Бунда ака-укалар, опа-сингиллар ва набираларнинг меҳнатга қобилиятли ота-онаси бўлмаса;

б) ота, она, ўғай ота, ўғай она, хотин, эр, башарти, улар 7-моддада назарда тутилган пенсия ёшига тўлган ёки ногирон бўлсалар;

в) ёшидан ва меҳнат қобилиятидан қатъи назар, ота ва онадан бири ёки эр(хотин) ёхуд бува, буви, ака-ука ёки опа-сингил, агар у вафот этган боқувчининг болалари, ака-укалари, опа-сингиллари ёки набираларини,

ишловчиларга болага қараш учун иш ҳақи сақланмаган таътилда бўлиш ҳуқуқини берадиган ёшга тўлгунга қадар боқиш билан машғул бўлса ва ишламаса;

г) бува ва буви-агар қонунга мувофиқ уларни боқиши шарт бўлган кишилар бўлмаса.

Ўқувчилар 18 ёшга тўлгунга қадар боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқига эга бўлган вояга етмаган фарзандлар, улар фарзандликка олинганларида ҳам бу ҳуқуқни сақлаб қоладилар.

Ўғай ўғил ва ўғай қиз, агар улар ота-оналаридан алимент олмаган бўлсалар, ҳақиқий фарзандлар сингари пенсия олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Ўғай ота ва ўғай она, агар вафот этган ўғай ўғилни (қизни) 18 ёшга тўлгунга қадар камида 5 йил тарбиялаган ёки боққан бўлсалар, ҳақиқий ота ва она сингари пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Қонуннинг вафот этганлар оилаларига тааллуқли ҳамма қоидалари бедарак йўқолганларнинг оилаларига ҳам, агар боқувчининг бедарак йўқолганлиги белгиланган тартибда тасдиқланган бўлса, тегишли равишда жорий қилинади”.

Оила аъзолари, агар улар марҳумнинг тўлиғ боғувида бўлган ёки ундан ёрдам олиб турган бўлсалар, бу ёрдам улар учун доимий ва асосий кун кечириш маблағининг манбаи ҳисобланган бўлса, марҳумнинг ғарамоғида турган деб ҳисобланадилар.

Марҳумнинг бирон турдаги пенсия олаётган оила аъзолари, агар марҳумнинг ёрдами улар учун доимий ва асосий кун кечириш маблағининг

манбаи ҳисобланган бўлса-боғувчисини йўқотганлик пенсиясига ўтиш ҳуқуқига эгадирлар.

Аmmo марҳум боқувчининг фарзандларига ҳамда ёшидан ва меҳнат қобилиятидан қатъи назар, ота ва онадан бири ёки эр (хотин) ёхуд бува, буви, ака-ука ёки опа-сингил, агар у вафот этган боқувчининг болалари, укалари, сингиллари ёки набираларини улар уч ёшга етгунларига қадар боқиш (парваришлаш) билан машғул бўлсалар, марҳум билан бирга яшаган-яшамаганликларидан қатъи назар, боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинланавериши назарда тутилган.

Умумий касаллик (турмушдаги жароҳатланиш) туфайли вафот этган марҳумларнинг оила аъзоларига эса марҳум боқувчи шахс вафот этган пайтдаги ёшига мос келувчи муайян ҳажмдаги меҳнат стажига эга бўлган бўлса тўлиқ миқдорда, белгиланганидан кам иш стажига эга бўлса – тўлиқ бўлмаган миқдорда боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинланади.

« Бошқа мамлакатлардан кўчиб келган Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг оилаларига, башарти боқувчи Ўзбекистон Республикасида ишламаган бўлса, пенсиялар қуйидаги ҳолларда, яъни:

а) бошқа мамлакатларда боқувчисини йўқотганлик пенсиясини олган оилаларга – боқувчисининг иш стажидан қатъи назар;

б) пенсия олмаган оилаларга – башарти, боқувчи ишлаш тўхтатилган кунга қадар тегишли стажга эга бўлган (17-модда) бўлса, меҳнатда майибланганлик ёки касб касаллигига чалинганлик оқибатида вафот этган тақдирда эса боқувчинингиш стажидан қатъи назар тайинланади.

Ушбу қонуннинг 22-моддасига кўра эса:

Умумий касаллик оқибатида вафот этган ҳамда ногиронлик пенсиясини тўлиқ тайинлаш учун етарлича иш стажига эга бўлмаган (17-модда) боқувчисини йўқотган оила аъзоларига пенсия боқувчининг бор стажига мутаносиб равишдаги миқдорда (29-модда) тайинланади.

Эр (хотин) вафот этганлиги сабабли унинг хотини (эри)га тайинланган боқувчисини йўқотганлик пенсияси пенсия олувчи хотин (эр) турмуш кургани (янги никоҳга киргани) тақдирда ҳам сақланиб қолиши кўзда тутилган.

8.2. Қарамоғидаги шахслар тушунчаси ва доираси.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияларини тайинлашда ушбу пенсия турини олишга ҳақли бўлган шахслар доирасининг тўғри белгиланиши муҳим аҳамиятга эга, чунки унинг нотўғри белгиланиши фуқароларнинг асоссиз равишда пенсия олишларига ёки бўлмаса пенсия олишга ҳақли бўлган шахсларнинг конституциявий ҳуқуқларининг ғайриқонуний тарзда чеклаб қўйилишига сабаб бўлиши мумкин.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доирасига кириш учун қуйидаги талаблар қўйилади:

- а) Меҳнатга яроқсизлик ёки меҳнатга яроқли бўлса-да, марҳумнинг 3 ёшга етмаган фарзандлари парвариши билан банд бўлишлик;
- б) Марҳум боқувчи билан қариндошлик алоқасида бўлишлик;
- в) Марҳум боқувчи қарамоғида бўлганлик;
- г) Марҳум боқувчи билан бир оила аъзоси бўлиб яшаганлик.

Меҳнатга қобилиятсиз оила аъзолари тушунчаси ва меҳнатга қобилиятсиз оила аъзолари таркибига кирувчи шахслар "Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида"ги қонуннинг 3-қисмида белгиланган бўлиб, уларнинг жумласига қуйидагилар киради:

а) болалар, ака-укалар, опа-сингиллар ва набиралар 16 ёшга тўлмаган бўлса ёки 16 ёшдан катта бўлса ҳам 16 ёшга тўлмасдан ногирон бўлиб қолган бўлсалар. Бунда ака-укалар, опа-сингиллар ва набираларнинг меҳнатга қобилиятли ота-онаси бўлмаса;

б) ота, она, ўғай ота, ўғай она, хотин, эр; башарти, улар 7-моддада назарда тутилган пенсия ёшига тўлган ёки ногирон бўлсалар;

в) ёшидан ва меҳнат қобилятидан қатъи назар, ота ва онадан бири ёки эр (хотин) ёхуд бува, буви, ака-ука ёки опа-сингил, агар у вафот этган

боқувчининг болалари, ака-укалари, опа-сингиллари, ёки набираларини, ишловчиларга болага қараш учун иш ҳақи сақланмаган таътилда бўлиш ҳуқуқини берадиган ёшга тўлгунга қадар боқиш билан машғул бўлса ва ишламаса;

г) бува ва буви – агар қонунга мувофиқ уларни боқиши шарт бўлган кишилар бўлмаса;

ўқувчилар 18 ёшга тўлгунга қадар боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқига эга бўлган вояга етмаган фарзандлар, улар фарзандликка олинганланрида ҳам бу ҳуқуқни сақлаб қоладилар.

ўғай ўғил ёки ўғай қиз, агар улар ота-оналаридан алимент олмаган бўлсалар, ҳақиқий фарзандлар сингари пенсия олиш ҳуқуқига эгадирлар.

ўғай ота ва ўғай она, агар вафот этган ўғай ўғилни (қизни) 18 ёшга тўлгунга қадар камида 5 йил тарбиялаган ёки боққан бўлсалар, ҳақиқий ота ва она сингари пенсия олиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Боқувчисини йўқотганлик пенсиясини олиш ҳуқуқи вафот этган шахслар билан бир қаторда белгиланган тартибда бедарак кетган ёки ўлган деб эълон қилинган шахсларнинг⁵⁰ оила аъзоларида ҳам пайдо бўлади.

Марҳум боқувчи билан қариндошлик алоқалари Ўзбекистон Республикаси «Оила кодекси» қоидалари билан белгиланади⁵¹.

Жумладан, ушбу кодекснинг 57-моддасига мувофиқ:

Бир умумий учинчи шахсдан (аждоддан) келиб чиққан шахслар қариндошлар ҳисобланади. Икки шахс ўртасидаги тўғри шажара бўйича қариндошликнинг яқинлиги қариндошлик даражаси, яъни туғилиш сони билан белгиланади.

⁵⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 33, 34, 36-моддалари; Фуқаролик процессуал кодексининг 286-290-моддалари.

⁵¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. Т., «Адолат», 2000 йил.

Болалар ота-онасига нисбатан тўғри шажарадаги биринчи, невара бобосига, бувисига нисбатан иккинчи, эвара катта бобосига, катта бувисига нисбатан учинчи даражадаги қариндош ҳисобланади ва ҳоказо.

Ака-ука, опа-сингил, уларнинг болалари, ота-онанинг ака-укаси ва опа-сингили ҳамда уларнинг болалари, бобо ва бувиларнинг ака-ука ҳамда опа-сингиллари ва уларнинг болалари ва шунга ўхшашлар ён шажара бўйича қариндошлар ҳисобланади ва ҳоказо.

Тўғри шажара бўйича қариндошлар ён шажара бўйича қариндошларга нисбатан яқинроқдир.

Икки шахс ўртасида қариндошликнинг узоқ-яқинлигини аниқлашда, даражаларнинг сони ёки шу шахслардан бирининг

ўзини ҳисобга қўшмай туриб, ундан келиб чиққан авлодлар сони ҳисобга олинади.

ҳисоб аждодлар томон тўғри шажара бўйича улар учун умумий бўлган шахсга (аждодга) қараб ва ундан эса авлодлар томон улардан бошқасига қараб олиб борилади.

Туғишган ака-ука ва опа-сингил қариндошликнинг иккинчи қариндошликнинг учинчи, тоғавачча, амакивачча, аммавачча ва ҳолаваччалар эса тўртинчи даражасида турадилар.

«Оила кодексининг» 58-моддасига кўра эса: ака-ука ва опа-сингиллар ёт аралашмаган ва ёт аралашган қариндош бўлиши мумкин. Ака-ука ва опа-сингиллар бир ота-онадан келиб чиққан бўлса, ёт аралашмаган, ота бир она бошқа ёки аксинча она бир ота бошқа бўлса, ёт аралашган қариндош ҳисобланади. Ёт аралашмаган қариндошликда ака-ука ва опа-сингиллар туғишган, ёт аралашган қариндошликда эса, ака-ука ва опа-сингиллар ўғай ҳисобланади. Эр-хотиннинг илгариги никоҳларидан бўлган болалари ўзаро қариндош ҳисобланмайди.

Эр (хотин) ва унинг яқин қариндошлари билан хотин (эр) қариндошларининг бир-бирига нисбатан муносабатлари (қайинбўйинчилик ва куда-андачилик) ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларни келтириб чиқармайди.

Боланинг насл-насабини белгилаш асослари «Оила кодекси»нинг 60-моддасида белгилаб қўйилган ва боланинг шу онадан туғилганлиги (оналик) фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд қилиш органи томонидан тиббий муассасанинг ҳужжатларига кўра, бола тиббий муассасада туғилмаган ҳолларда эса, бошқа далилларга асосан белгиланади.

Аёлнинг никоҳ тузилгандан кейин ёки эрининг ўлими, никоҳдан ажратилганлиги ёхуд никоҳ ҳақиқий эмас деб топилганлиги туфайли никоҳ тугаганидан сўнг уч юз кун ичида туғилган боласи никоҳда туғилган бола ҳисобланади.

Агар никоҳ тугаганидан кейин уч юз кун ичида бола туғилса ва бу даврда аёл янги никоҳга кирган бўлса, бола янги никоҳда туғилган ҳисобланади. Бундай ҳолларда собиқ эр ёки унинг ота-онаси боланинг насл-насаби хусусида имзолашиш ҳуқуқига эга эканликлари белгиланган.

Ота-она расмий қайд этилмаган никоҳ муносабатларида (фуқаролик никоҳида) бўлганлари ҳолда туғилган фарзандларнинг насл-насаби (онаси ҳам, отаси ҳам, эр-хотиннинг ихтиёрий тарзда биргаликда берган аризасига кўра, бундай ариза мавжуд бўлмаган ва оталикни ихтиёрий тан олишдан бўйин товланаётган ҳолларда оталик белгиланган тартибда суд йўли билан аниқланиши мумкин⁵².

Марҳум боқувчи фуқаронинг қарамоғида бўлганлик тушунчаси таърифи «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 20-моддасида баён этиб берилган.

Ушбу моддада кўрсатилишича, қонунда назарда тутиб қўйилган оила аъзолари юқоридаги қонуннинг 19-моддаси) агар улар марҳумнинг тўлиқ боқувида бўлган ёки ундан ёрдам олиб турган бўлсалар, бу ёрдам улар учун доимий ва асосий кун кечириш маблағининг манбаи ҳисобланган бўлса, марҳумнинг қарамоғида турган деб ҳисобланадилар.

⁵² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси «Оила кодекси»нинг 61-62-моддалари; Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 2001 йил 1 майдаги «Оталикни белгилаш қақидаги ишларни кўришда судлар томонидан қонунларнинг татбиқ этилиши тўғрисида»ги қарори. «қонун номи билан», 2001 йил, 3-4 сон, 31-бет.

Мархумнинг бирон турдаги пенсия олаётган оила аъзолари, агар мархумнинг ёрдами улар учун доимий ва асосий кун кечириш маблағининг манбаи ҳисобланган бўлса, боқувчисини йўқотганлик пенсиясига ўтиш ҳуқуқига эгадирлар.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинланишини сўраб мурожаат қилаётган ва ҳеч қандай даромадга эга бўлмаган оила аъзоларини (ёш болалар, пенсия олмайдиган ногиронлар ва бошқалар) мархум боқувчи шахс қарамоғида бўлиб келганлиги фактини аниқлаш ҳоллари қийинчилик туғдирмайди ва осонликча ҳал этилиши мумкин.

Бироқ мархум боқувчи ҳаётлик пайтида бир оила бўлиб яшаган, умумий даромадга эга бўлган бўлса-да, аммо мустақил иш ҳақи (пенсия, НАФАҚА) ёки бошқа даромадга эга бўлган шахсларнинг мархум қарамоғида бўлиб келганлигини аниқлаш муайян мураккабликлар туғдиради.

Бунда мархумнинг иш ҳақи, стипендия ёки пенсия олувчи оила аъзолари унинг қарамоғида турган-турмаганлиги масаласини ҳал қилишда кўрсатиладиган моддий ёрдам доимий характерга ва бошқа даромадларга қараганда қандай ҳажмда эканлигини аниқлаш лозим бўлади.

Оила аъзосининг иш ҳақи, стипендия ёки пенсия олиши уни оиланинг қарамоғида деб тан олишга монелик қилмаслиги керак, бунинг учун санаб ўтилган оила аъзоларининг даромади эмас вафот этган шахснинг ёрдами яшаш учун асосий ва доимий маблағ манбаи бўлиши керак.

Болалар ота-оналарининг иш ҳақлари миқдори қанча бўлишидан қатъи назар ҳар иккаласининг қарамоғида деб ҳисобланадилар. Уй хўжаликлари билан шуғулланувчи ишламайдиган оналарнинг болалари унинг қарамоғида деб тан олинади. Ота ўлгандан кейин туғилган ёки туғиш пайтида онаси ўлган бола қарамоқда деб ҳисобланади.

Марҳум боқувчининг қарамоғида бўлганлик масаласида низо келиб чиққани тақдирда ушбу масала қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда суд йўли билан кўриб, ҳал этилади⁵³

8.3. Умумий асосларда боқувчисини йўқотганлик пенсиялари тайинлаш.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси фуқароларни ижтимоий таъминлаш, пенсия таъминотини амалга ошириш шаклларида бири бўлиб, унга кўра моддий ҳимоя бериб келган, турмуш кечиришнинг асосий манбаи бўлиб келган шахсни вафот этиши муносабати билан унинг қарамоғида бўлиб келган шахсларга қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда, шартларда ва миқдорларда улар вояга етгунларига қадар, меҳнат қилиш қобилиятлари қайта тиклангунича ёки бўлмаса тегишли ҳолларда бутун умрга давлат ижтимоий ҳимоя маблағлари ҳисобидан тайин этиладиган, қайтариб олинмайдиган, ҳақ олинмайдиган, мунтазам равишда тўлаб бориладиган пул тўловларидан иборат.

Боқувчисини йўқотганлик пенсияси марҳуб боқувчи шахсининг олдинги меҳнат фаолияти ва унинг учун бюджетдан трашқари Пенсия жамғармасига ижтимоий суғурта бадаллари тўлаб борилганлиги билан боғлиқ равишда тайинланадиган меҳнат пенсияларининг бмр тури саналади ва унинг тайинланиш шартлари амалдаги қонун ҳужжатлари билан аниқ белгилаб қўйилгандир.

Боқувчисини йўқотганлик пенсиясини тайинлаш тўғрисидаги аризага қуйидагилар илова қилиниши керак:

а) пенсия тайинланаётган шахсининг ёшини тасдиқловчи туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома ёки паспорт;

⁵³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 31-боби; 283-модданинг 2-банди; Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 1991 йил 20 декабрдаги (1997 йил 2 май ва 1998 йил 11 сентябрдаги қўшимча ва ўзгартиришлари билан) «Юридик ақамиятга эга бўлган фактларни белгилаш қақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги қарори.

б) оила аъзосининг вафот этган боқувчига қариндошлиги муносабатларини тасдиқловчи ҳужжатлар;

в) фуқаролик ҳолати актларини қайд қилиш бўлимининг боқувчининг вафот этганлиги тўғрисидаги гувоҳномаси ёки унинг бедарак йўқолганлигини тасдиқловчи ҳужжат;

г) оила боқувчисининг ёши тўғрисидаги ҳужжат (агар вафот этганлик ҳақидаги гувоҳномада ёши кўрсатилмаган бўлса);

д) боқувчининг меҳнат стажини тасдиқловчи ҳужжатлар;

е) боқувчининг иш ҳақи тўғрисида маълумотнома.

Бундан ташқари, зарур ҳолларда қуйидагилар тақдим этилади:

ж) боқувчининг қарамоғида бўлган унинг оила аъзолари таркиби тўғрисида маҳалла, қишлоқ (шаҳарча), овул (уй-жой органлари) фуқаролари йиғинининг маълумотномаси ёки бошқа ҳужжатлар;

з) умумтаълим мактаблари, ҳунар-техника билим юртлари, ўрта махсус ва олий ўқув юртларининг оиланинг 16 ёшдан 18 ёшгача бўлган аъзолари ўқувчилар эканлигини тасдиқловчи маълумотномалари;

и) маҳалла, қишлоқ (шаҳарча), овул (уй-жой органлари) фуқаролари йиғинининг вафот этганнинг ота-онаси, турмуш ўртоғи, буваси, бувиси, акаси (укаси) ёки опаси (синглиси) вафот этганнинг 3 ёшга тўлмаган болалари, ака-укалари, опа-сингиллари ёки набираларига қараш билан бандлигини ва ишламаётганлигини тасдиқловчи маълумотномаси.

Башарти васийлик остидаги шахсга пенсия тайинланиши хусусида васий мурожат қилаётган бўлса, у ҳолда васийнинг аризасига васийликни белгиловчи органнинг васий этиб тайинлаш ҳақидаги қарори илова қилинади. Ота-оналар ва васийлар яшаш жойлари тўғрисида ҳужжатлар топширадилар.

Иш ҳақи тўғрисидаги маълумотлар бутунлай ёки қисман йўқ бўлса, пенсияни ҳисоб-китоб қилиш учун пенсияни тайинлаш кунда расман белгиланган энг кам иш ҳақи миқдори олинади.

Қарамоғида меҳнатга лаёқатсиз оила аъзолари борлигини тасдиқловчи ҳужжат сифатида маҳалла, қишлоқ (шаҳарча), овул (уй-жой органлари) фуқаролари йиғинининг маълумотномаси қабул қилинади. Мазкур маълумотномада ҳар бир оила аъзосининг фамилияси, исми, отасининг исми, марҳум боқувчига қариндошлик алоқаси, улар унинг қарамоғида бўлганлиги кўрсатилади.

Ҳужжатлар ва тақдимнома ходимнинг аризаси билан бирга аризачининг яшаш жойидаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимига юборилади. Корхона маъмурияти пенсия тайинлаш учун зарур бўлган барча ҳужжатларни тўплай олмаган ҳолларда, Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимига бор ҳужжатлар топширилади, етишмаган ҳужжатлар эса назарда тутилган муддатларда қўшимча равишда тақдим этилади.

Боқувчисини йўқотганлик пенсиясини олиш ҳуқуқига эга бўлган оила аъзоларининг барчаси учун битта умумий пенсия тайинланади. Оила аъзосининг талабига кўра унинг пенсиядаги улуши ажратилади ва унга алоҳида тўланади.

Пенсионерларга расмий ҳужжат ҳисобланадиган пенсия гувоҳномаси берилади. Фуқароларнинг пенсия таъминотидаги барча ўзгаришлар уларнинг пенсия гувоҳномаларида ўз вақтида акс эттирилиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2007 йил 3 сентябрда 1710-сон билан рўйхатга олинган Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирининг 2007 йил 23 июлдаги 118-сон буйруғи билан “Пенсия ҳужжатларининг шакллари ва уларни тўлдириш қоидалари ҳамда пенсионерлар йиғма жилдини расмийлаштириш ва юритиш тартиби ҳақида

хақидаги Йўриқнома” тасдиқланган бўлиб⁵⁴, ушбу Йўриқнома Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимларида пенсия тайинлаш учун ҳужжатларни қабул қилиш, пенсия ҳужжатларининг шакллари, тўлдирилиш қоидалари, пенсия иши йиғма жилдини расмийлаштириш, пенсия тайинлаш бўйича барча зарур ҳужжатлар ва рўйхатга олиш китобларини бир хил тартибда юритилишини ташкил этилишини таъминлайди.

8.4. Касб касалликлари ёки меҳнат жароҳатлари туфайли вафот этган шахслар қарамоғидагиларга пенсия тайинлаш.

«Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 21-моддасига мувофиқ, меҳнатда майибланганлик ёки касб касаллигига чалинганлик оқибатида вафот этган боқувчининг оиласига, шунингдек марҳум пенсионернинг оиласига пенсия боқувчининг иш стажидан қатъи назар тайинланади.

1) Ишлаб чиқаришда юз берган бахтсиз ҳодисалар, ишда олинган жароҳатлар ёки касб касаллигига чалиниш оқибатида вафот этган шахсларнинг қарамоғидагиларга тайинладиган боқувчисини йўқотганлик пенсияси;

2) Ишлаб чиқаришдаги сабабларга кўра вафот этган шахсларга тенглаштирилган ҳолатларда (уруш ҳаракатлари, ҳарбий бурчини бажариш, фуқаролик бурчини бажариш пайтларида ва ҳоказо) вафот этганларнинг оила аъзоларига тайинладиган боқувчисини йўқотганлик пенсиялари;

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2007 йил 3 сентябрда 1710-сон билан рўйхатга олинган. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2007 йил, 35-36-сон, 368-модда.

3) Умумий касалликдан (турмушдаги жароҳатларнинг оқибатида) вафот этган шахсларнинг оила аъзоларига тайинланадиган боқувчисини йўқотганлик пенсияси кабилар ўзаро фарқланади.

4) Юқорида кўрсатиб ўтилган дастлабки икки ҳолат туфайли вафот этган марҳумларнинг қарамоғида бўлиб келган меҳнатга яроқсиз оила аъзоларига марҳум меҳнат стажи миқдоридан қатъий назар пенсия тайинланаверилади.

Агар боқувчининг ўлими меҳнатда майибланиш оқибатида содир бўлган бўлса, бахтсиз ҳодиса ҳақидаги далолатнома (ёки бошқа расмий ҳужжат) ҳам тақдим этилади.

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлими аризага оиланинг боқувчисини йўқотганлик пенсиясини олиш ҳуқуқи балоғат ёшидаги оила аъзоларига уларнинг ногиронликлари оқибатида берилаётганлиги тўғрисида ТМЭКдан олинган текширув далолатномаларидан кўчирмаларни илова қилади.

Вафот этган пенсионернинг оиласига пенсия тайинлаш тўғрисидаги аризага кўрсатилган ҳужжатлартақдим этилади.

Боқувчининг меҳнатда ёки касб касаллиги оқибатида I ва II гуруҳ ногирони бўлган вақти меҳнат стажига қўшилган ҳолларда аризага ТМЭКнинг текширув далолатномасидан кўчирмалар илова қилинади.

Назорат саволлар:

- 1. Боқувчисини йўқотганлик пенсияси кимларга тайинланади ?*
- 2. Боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинлаш шартлари қандай ?*
- 3. Боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинлашда меҳнат стажи қандай аҳамиятга эга?*
- 4. Тўлиқсиз меҳнат стажи билан ҳам боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинласа бўладими ?*

Пенсияларни тайинлаш, ҳисоблаш ва тўлаш соҳасида ислоҳотлар.

9.6. Пенсияларни қайта ҳисоблаш.

9.7. Пенсияларни тўлашнинг умумий тартиби. ишлаётган пенсионерларга пенсия тўлаш. Пенсиялардан ушлаб қолишни чекланиши.

9.8. Пенсия тўлаш учун сарфланган маблағларни корхона ва ташкилотлардан қайтариб олиш асослари ва тартиби. Регресс даъво.

9.1. Пенсияларни тайинлашнинг умумий тартиби ва асосий қоидалари

Давлат пенсияларини тайинлаш пенсия тайинлаш ваколатига эга бўлган органлар томонидан амалга оширилади.

Пенсия тайинлаш ҳуқуқига ҳозирги пайтда қуйидаги органлар ҳақлидирлар:

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимлари;

Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Фавқулодда вазиятлар вазирликлари, Миллий хавфсизлик хизмати давлат қўмитаси пенсия тайинлаш ҳамда тўлаш органлари.

Барча фуқароларга, шу жумладан муддатли ҳарбий хизматдаги ҳарбий хизматчиларга пенсиялар Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимлари томонидан тайинланади.

Офицерлар таркибидан бўлган шахслар, прапоршиклар, мичманлар ва бошқа муддатидан ташқари хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчилар, ички ишлар, Миллий хавфсизлик хизмати, фавқулодда вазиятлар вазирлиги, бошлиқлар ҳамда оддий аскарлар таркибидан бўлган ҳарбий хизматчиларига мудофаа вазирлиги ёки бошқа вазирлик, идоранинг пенсия бўлимлари томонидан белгиланган тартибда тайинланади.

Фуқароларга пенсия тайинлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунининг 43-моддасида белгилаб қўйилгандир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 8 сентябрдаги 252-сонли “Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштиришга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори билан “Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида НИЗОМ“ тасдиқланган бўлиб⁵⁵, мазкур Низомга кўра пенсия тайинлаш тўғрисидаги ариза охириги иш жойидаги корхона, муассаса, ташкилот маъмурияти, фермер хўжалиги бошлиғи ёки қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) бошқаруви орқали берилади

Иш вақтларини ҳисобга олиб бўлмайдиган шахсларга ва уларнинг оила аъзоларига пенсия тайинлаш ҳақидаги ариза аризачининг бевосита яшаш жойидаги туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлимига берилади.

Пенсия тайинланадиган шахс балоғатга етмаган ёки ҳуқуқий муомалага лаёқатсиз бўлган тақдирда, ариза унинг ота-онаси ёки васийси томонидан уларнинг яшаш жойлари орқали берилади.

Пенсия тайинлаш ёки тўхтатиб қўйилган пенсияни тиклаш учун пенсия олиш ҳуқуқи пайдо бўлган кундан бошлаб исталган вақтда, бирор муддат билан чекланмаган ҳолда мурожаат этиш мумкин.

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011 йил. 37-сон, 377-модда.

Ёшга доир пенсия тайинланишини сўраб пенсия ёшига тўлмасдан аввал хам мурожаат этиш мумкин, лекин бу мазкур пенсияни олиш ҳуқуқи пайдо бўлишидан бир ойдан олдин бўлмаслиги керак.

Пенсия тайинлаш тўғрисидаги аризага барча зарур ҳужжатлар илова қилинмаган ҳолларда Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлими қўшимча яна қандай ҳужжатлар тақдим этилиши лозимлигини корхона, ташкилот маъмуриятига ёки аризачига маълум қилади. Агар улар қўшимча ҳужжатлар тақдим этилиши лозимлиги тўғрисида билдириш хати олинган кундан бошлаб 3 ойдан кечикмай тақдим этилса, пенсия тайинлаш тўғрисидаги ариза қабул қилинган кун ёки ариза юборилган жойдаги почта штемпелида кўрсатилган сана пенсия тайинлаш тўғрисидаги ариза қабул қилинган кун ҳисобланади.

Ёшга доир пенсия тайинлаш тўғрисидаги аризага қуйидагилар илова қилиниши керак:

- а) меҳнат стажини (умумий ва махсус) тасдиқлайдиган ҳужжатлар;
- б) иш ҳақи тўғрисидаги маълумотнома.

Бундан ташқари, зарур ҳолларда қуйидагилар тақдим этилади:

- в) бола туғилганлиги ва у саккиз ёшгача тарбия қилинганлиги ҳақидаги ҳужжат;
- г) аризачининг фарзанди болалиқдан ногирон ёки ногирон бола эканлигини тасдиқловчи ҳужжатлар;
- д) аризачи уруш иштирокчиси эканлигини тасдиқловчи ҳужжатлар;
- е) даволаш муассасасининг аризачи гипофизар миттиллик касалига чалинган (лилипут)лиги ва гавда тузилишида мутаносиблик бузилган, пакана эканлиги тўғрисидаги ҳужжати.

Уруш ногиронларига "Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси Қонуни* 12-моддасининг "а" бандига мувофиқ пенсия тайинланганда ва уларнинг пенсияларига Қонуннинг 28-моддаси "а", "б", "в" бандларига мувофиқ устамалар ҳисобланганда Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлими аризага тиббий-меҳнат эксперт комиссияси (ТМЭК)дан олинган текширув далолатномасидан кўчирмани илова қилади.

Меҳнатда майибланганлик ёки касб касаллиги оқибатида I ва II гуруҳ ногирони бўлган вақт иш стажига қўшиладиган ҳолларда аризага ТМЭК текшириш далолатномаларидан кўчирмалар илова қилинади.

Ногиронлик пенсиясини тайинлаш тўғрисидаги аризага қуйидагилар илова қилиниши керак:

- а) меҳнат стажини (умумий ва махсус) тасдиқловчи ҳужжатлар;
- б) иш ҳақи тўғрисидаги маълумотнома;

Агар ногиронлик меҳнатда майибланиш оқибатида содир бўлган бўлса, унда бахтсиз ходиса ҳақидаги далолатнома (ёки бошқа расмий ҳужжат) тақдим этилади.

Бундан ташқари, зарур ҳолларда қуйидагилар тақдим этилади:

- в) аризачининг ёлғиз ва ўзгалар ёрдамига муҳтож деб тан олинганлиги тўғрисидаги ҳужжат;
- г) аризачининг уруш иштирокчиси эканлигини тасдиқловчи ҳужжат.

Ижтимоий таъминот бўлими аризага тиббий-хизмат эксперт комиссияси (ТМЭК)дан олинган текширув далолатномасидан кўчирмани илова қилади.

Боқувчисини йўқотганлик пенсиясини тайинлаш тўғрисидаги аризага қуйидагилар илова қилиниши керак:

а) пенсия тайинланаётган шахнинг ёшини тасдиқловчи туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома ёки паспорт;

б) оила аъзосининг вафот этган боқувчига қариндошлиги муносабатларини тасдиқловчи ҳужжатлар;

в) фуқаролик ҳолати актларини қайд қилиш бўлимининг боқувчининг вафот этганлиги тўғрисидаги гувоҳномаси ёки унинг бедарак йўқолганлигини тасдиқловчи ҳужжат;

г) оила боқувчисининг ёши тўғрисидаги ҳужжат (агар вафот этганлик ҳақидаги гувоҳномада ёши кўрсатилмаган бўлса);

д) боқувчининг меҳнат стажини тасдиқловчи ҳужжатлар;

е) боқувчининг иш ҳақи тўғрисида маълумотнома.

Бундан ташқари, зарур ҳолларда қуйидагилар тақдим этилади:

ж) боқувчининг қарамоғида бўлган унинг оила аъзолари таркиби тўғрисида маҳалла, қишлоқ (шаҳарча), овул (уй-жой органлари) фуқаролари йиғинининг маълумотномаси ёки бошқа ҳужжатлар;

з) умумтаълим мактаблари, ҳунар-техника билим юртлари, ўрта махсус ва олий ўқув юртларининг оиланинг 16 ёшдан 18 ёшгача бўлган аъзолари ўқувчилар эканлигини тасдиқловчи маълумотномалари;

и) маҳалла, қишлоқ (шаҳарча), овул (уй-жой органлари) фуқаролари йиғинининг вафот этганнинг ота-онаси, турмуш ўртоғи, буваси, бувиси, акаси (укаси) ёки опаси (синглиси) вафот этганнинг 3 ёшга тўлмаган болалари, ака-укалари, опа-сингиллари ёки набираларига қараш билан бандлигини ва ишламаётганлигини тасдиқловчи маълумотномаси.

Агар боқувчининг ўлими меҳнатда майибланиш оқибатида содир бўлган бўлса, бахтсиз ҳодиса ҳақидаги далолатнома (ёки бошқа расмий ҳужжат) ҳам тақдим этилади.

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлими аризага оиланинг боқувчисини йўқотганлик пенсиясини олиш ҳуқуқи балоғат ёшидаги оила аъзоларига уларнинг ногиронликлари оқибатида берилаётганлиги тўғрисида ТМЭКдан олинган текширув далолатномаларидан кўчирмаларни илова қилади.

Вафот этган пенсионернинг оиласига пенсия тайинлаш тўғрисидаги аризага кўрсатилган ҳужжатлартақдим этилади.

Боқувчининг меҳнатда ёки касб касаллиги оқибатида I ва II гуруҳ ногирони бўлган вақти меҳнат стажига қўшилган ҳолларда аризага ТМЭКнинг текширув далолатномасидан кўчирмалар илова қилинади.

Башарти васийлик остидаги шахсга пенсия тайинланиши хусусида васий мурожжат қилаётган бўлса, у ҳолда васийнинг аризасига васийликни белгиловчи органнинг васий этиб тайинлаш ҳақидаги қарори илова қилинади. Ота-оналар ва васийлар яшаш жойлари тўғрисида ҳужжатлар топширадилар.

Меҳнат стажини (умумий ва махсус) тасдиқловчи сифатида қабул қилиш мумкин бўлган ҳужжатлар пенсия тайинлаш учун меҳнат стажини тасдиқлаш тартиби қонун ҳужжатларига кўра белгиланади.

Пенсияни ҳисоблаб чиқиш учун тақдим этиладиган иш ҳақи тўғрисидаги маълумотнома шакли ва уни тўлдиришга оид қоидалар Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги томонидан тасдиқланади.

Иш ҳақини гувоҳлар кўрсатмаси асосида аниқлашга йўл қўйилмайди. Лавозим маошлари штат жадвалидан кўчирмалар ва жамоат ташкилотлари аъзолик билетлари ҳақиқий иш ҳақини тасдиқлайдиган ҳужжат ўрнини боса олмайди.

Иш ҳақи тўғрисидаги маълумотлар бутунлай ёки қисман йўқ бўлса, пенсияни ҳисоб-китоб қилиш учун пенсияни тайинлаш кунида расман белгиланган энг кам иш ҳақи миқдори олинади.

Қарамоғида меҳнатга лаёқатсиз оила аъзолари борлигини тасдиқловчи ҳужжат сифатида маҳалла, қишлоқ (шаҳарча), овул (уй-жой органлари) фуқаролари йиғинининг маълумотномаси қабул қилинади. Мазкур маълумотномада ҳар бир оила аъзосининг фамилияси, исми, отасининг исми, марҳум боқувчига қариндошлик алоқаси, улар унинг қарамоғида бўлганлиги кўрсатилади.

Кўрсатиб ўтилган ҳужжат йўқ бўлса ва уни олишнинг имкони бўлмаса қарамоғида бўлганлик масаласи суд қарори билан ҳал этилиши мумкин.

Аризачининг уруш иштирокчиси эканлигини тасдиқловчи ҳужжат сифатида Улуғ Ватан уриши иштирокчиси гувоҳномасидан кўчирма, байналмилалчи жангчиларга бериладиган имтиёз олиш ҳуқуқи ҳақидаги гувоҳнома, шунингдек, улар уруш иштирокчисига тенглаштирилганлигини тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар қабул қилинади.

Аризачининг уруш ногирони эканлигини тасдиқловчи ҳужжат сифатида ТМЭКнинг текшириш далолатномасидан кўчирма, уруш ногирони гувоҳномаси, шунингдек, уруш ногиронига тенглаштирилганлигини тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар қабул қилинади.

Бола туғилганлиги факти туғилиш ҳақидаги гувоҳнома асосида, ўн саккиз ёшгача тарбиялаганлик эса - паспорт, вафот этганлик ҳақидаги гувоҳнома, маҳалла, қишлоқ (шаҳарча), овул (уй-жой органларида) фуқаролари йиғини маълумотномаси ва бошқа ҳужжатлар асосида белгиланади.

Пенсия тайинлаш учун зарур ҳужжатларнинг асл нусхаси ҳам, уларнинг нотариал тартибда, аризачини пенсия тайинлашга тақдим этаётган корхона

муассаса, ташкилот маъмурияти ёки Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлими тасдиқлаган нусхалари ҳам топширилиши мумкин.

Меҳнат стажини тасдиқловчи ҳужжатлар фақат асл нусхада топширилади. Бироқ меҳнат стажини тасдиқловчи ҳужжат фақат меҳнат дафтарчаси бўлган ҳолларда, ундан оҳирги иш жойидаги корхона, муассаса, ташкилот маъмурияти ёки Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлими томонидан тасдиқланган кўчирма топширилиши мумкин.

Ҳар йилнинг бошида келгуси йилда пенсия ёшига етадиган барча ишчи, хизматчи, фермер хўжаликлари, қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкат хўжаликлари ва бошқа кооперативларнинг барча ишчилари, хизматчилари, аъзолари учун улар ишлаётган корхоналар, муассасалар ёки ташкилотлар маъмурияти (бошқаруви) томонидан уларнинг шахсий варақалари ва меҳнат дафтарчалари асосида махсус рўйхатлар тузилади.

Рўйхатга мазкур корхонанинг ҳам умумий, ҳам имтиёзли шартларда пенсия олиш ҳуқуқини олувчи барча ходимлари киритилади.

Корхона маъмурияти рўйхатда кўрсатилган ходимларга пенсия тайинлаш учун олдиндан ҳужжатлар тайёрлашга киришади. Зарур ҳолларда етишмаётган ҳужжатларни сўраб олиш, тегишли ҳолларда эса ходимнинг фикри бўйича унинг иш даврларини тасдиқлаши мумкин бўлган гувоҳларни кидириб топиш чоралари кўрилиши керак.

Корхона маъмурияти тўплаган барча ҳужжатлар асосида пенсия тайинлаш учун тақдимномани расмийлаштиради.

Корхона маъмурияти ходим пенсия ёшига етган кундан кечиктирмай унинг пенсия олиш ҳуқуқига эга бўлганлигини билдиришга мажбурдир,

Ҳужжатлар ва тақдимнома ходимнинг аризаси билан бирга аризачининг яшаш жойидаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимига юборилади. Корхона маъмурияти пенсия тайинлаш учун зарур

бўлган барча ҳужжатларни тўплай олмаган ҳолларда, Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимига бор ҳужжатлар топширилади, етишмаган ҳужжатлар эса назарда тутилган муддатларда қўшимча равишда тақдим этилади.

Боқувчисини йўқотганлик пенсиясини олиш ҳуқуқига эга бўлган оила аъзоларининг барчаси учун битта умумий пенсия тайинланади. Оила аъзосининг талабига кўра унинг пенсиядаги улуши ажратилади ва унга алоҳида тўланади.

Агар туғилган вақтини кўрсатувчи ҳужжатда аниқ кун кўрсатилмай ой кўрсатилган бўлса, тегишли ойнинг 15 кунини туғилган кун ҳисобланади.

Агар тақдим этилган ҳужжатда фақат туғилган йили кўрсатилиб туғилган ойнинг кўрсатилмаган бўлса, шу йилнинг 1 июли туғилган кун ҳисобланади.

Пенсионерларга расмий ҳужжат ҳисобланадиган пенсия гувоҳномаси берилади. Фуқароларнинг пенсия таъминотидаги барча ўзгаришлар уларнинг пенсия гувоҳномаларида ўз вақтида акс эттирилиши керак.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2007 йил 3 сентябрда 1710-сон билан рўйхатга олинган Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирининг 2007 йил 23 июлдаги 118-сон буйруғи билан “Пенсия ҳужжатларининг шакллари ва уларни тўлдириш қоидалари ҳамда пенсионерлар йиғма жилдини расмийлаштириш ва юритиш тартиби ҳақида ҳақидаги Йўриқнома” тасдиқланган бўлиб⁵⁶, ушбу Йўриқнома Бюджетдан

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2007 йил 3 сентябрда 1710-сон билан рўйхатга олинган. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2007 йил, 35-36-сон, 368-модда.

ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимларида пенсия тайинлаш учун ҳужжатларни қабул қилиш, пенсия ҳужжатларининг шакллари, тўлдирилиш қоидалари, пенсия иши йиғма жилдини расмийлаштириш, пенсия тайинлаш бўйича барча зарур ҳужжатлар ва рўйхатга олиш китобларини бир хил тартибда юритилишини ташкил этилишини таъминлайди.

9.2. . Пенсия тайинлашда ўртача ойлик иш ҳақини ҳисоблаб чиқариш тартиби

Тайинланадиган пенсиялар миқдорини белгиловчи асосий омил - ўртача ойлик иш ҳақидан иборат. Шу сабабли ўртача ойлик иш ҳақи тўғри аниқланиши ва тўғри ҳисобланиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Пенсия тайинлаш чоғида ўртача ойлик иш ҳақини ҳисоблашнинг умумий тартиби “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонунни 31-моддасида белгиланган бўлиб, унга кўра пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун, ишдаги танаффуслар мавжудлигидан қатъи назар, охириги ўн йиллик меҳнат фаолияти давомидаги исталган кетма-кет беш йил учун (пенсия сўраб мурожаат этган кишининг танлови бўйича) амалдаги ўртача ойлик иш ҳақи олинади. Ўртача ойлик иш ҳақи кетма-кет ишланган олтмиш календарь ойдаги иш ҳақининг умумий миқдорини олтмишга бўлиш йўли билан аниқланади. Бунда пенсия сўраб мурожаат этган кишининг хоҳишига қараб, ишга кириш ёки ишдан бўшаш муносабати билан иш кунлари сони тўлиқ бўлмаган ойлар ишланган тўлиқ календарь ойлар сифатида ҳисобга олинади.

Пенсия сўраб мурожаат этган киши беш йилдан оз вақт ишлаган ҳолларда ўртача ойлик иш ҳақи ишланган календарь ойларидаги иш ҳақининг умумий миқдорини шу ойлар сонига бўлиш йўли билан аниқланади.

Мавсумий ишларда банд бўлган ходимларга пенсиялар тайинлашда амалдаги ўртача ойлик иш ҳақи исталган кетма-кет беш мавсумдаги иш ҳақини олтмишга бўлиш йўли билан аниқланади.

Пенсияни ҳисоб-китоб қилиш учун энг кам иш ҳақининг саккиз хиссасидан ортиқ бўлмаган иш ҳақи олинади.

Пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун олинadиган ўртача ойлик иш ҳақи энг кам ойлик иш ҳақи миқдоридан оз бўлган ёки иш ҳақи тўғрисидаги маълумотлар умуман бўлмаган ҳолларда иш стажи учун пенсия энг кам ойлик иш ҳақиға қараб ҳисоблаб чиқарилади.

Қонун ҳужжатларига мувофиқ суғурта бадаллари ҳисобланadиган иш ҳақининг барча турлари пенсияларни ҳисоблаб чиқариш учун иш ҳақиға қўшилади.

Давлат томонидан ижтимоий суғурталанмайдиган шахсларнинг пенсиясини ҳисоблаб чиқариш учун иш ҳақиға суғурта бадаллари олинadиган меҳнат ҳақи турларига ўхшаш пул таъминотининг барча турлари қўшилади.

Пенсия сўраб мурожаат этган кишининг хоҳишиға биноан ўқув даврида тўланган стипендия иш ҳақиға тенглаштирилади.

Иш вақтини ҳисоб-китоб қилиш мумкин бўлмаган ходимларнинг (фермерлар, яққа тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланувчи шахслар, айрим фуқароларнинг юмушларини бажарувчилар ва ҳоказо) пенсияларини ҳисоблаб чиқариш учун иш ҳақи миқдори Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасиға тўланган суғурта бадаллари миқдориға қараб аниқланади.

Иш ҳақининг натурал қисми ижтимоий суғуртаға ўтказилган бадаллар миқдориға қараб баҳоланади.

Бошқа давлатлардан кўчиб келган, Ўзбекистон Республикасида ишламаган фуқароларга пенсиялар Ўзбекистондаги тегишли касб ҳамда малакадаги ходимларнинг пенсия тайинланаётган вақтдаги ўртача ойлик иш ҳақига асосланган ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Башарти, бундай касб ҳамда малакалар республикада бўлмаса, ўртача ойлик иш ҳақини аниқлаш тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаб беради.

Чет элда ишлашга юборилган ходимларнинг ўртача ойлик иш ҳақини ҳисоблаб чиқаришда улар чет элга юборилишидан олдин олган иш ҳақи ҳисобга олинади.

Ишловчиларнинг иш ҳақига минтақавий коэффициент белгиланган ҳудудларда яшовчи шахслар ва оилаларга пенсия тайинлашда минтақавий коэффициент эътиборга олинган ҳолда ҳисоблаб чиқилган амалдаги иш ҳақи ҳисобга олинади.

Турли даврларда тайинланган давлат пенсияларини баробарлаштириш мақсадида жорий қилинган тузатиш коэффициентлари қўллаш тартиби соҳасида муайян ўзгаришлат жорий қилинди.

9.3. Пенсияларни ҳисоблаб чиқариш

Пенсиялар миқдорини ҳисоблаб чиқариш пайтида иш ҳақи миқдори ва меҳнат стажи ҳажми муҳим ўрин тутди.

«Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 25-моддасига кўра пенсияларнинг қатъий миқдори уч таркибий қисм:

- а) пенсиянинг таянч миқдори;
- б) иш стажи учун пенсиянинг оширилиши;
- в) пенсияга қўшиладиган устама ҳақлардан ташкил топади.

Ушбу уч таркибий қисмнинг аниқланиши турли пенсия турларида бир мунча ўзига хос хусусиятларга эга бўлса-да, уларни ҳисоблаб чиқарилишида улар асос қилиб олинади.

Пенсиянинг таянч миқдори. а) ёшга доир тўлиқ пенсия учун-пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун (31 ва 33-моддалар) олинadиган ўртача ойлик иш ҳақининг 55 фоизи, лекин расмий белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг камида 100 фоизи миқдорида;

б) I ва II гуруҳ ногиронларига ногиронлик пенсияси учун-пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун олинadиган ўртача ойлик иш ҳақининг 55 фоизи, лекин энг кам ойлик иш ҳақининг камида 100 фоизи миқдорида;

в) оиланинг меҳнатга лаёқатсиз ҳар бир аъзосига боқувчисини йўқотганлик пенсияси учун-пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун олинadиган ўртача ойлик иш ҳақининг 30 фоизи, лекин энг кам ойлик иш ҳақининг камида 50 фоизи миқдорида;

г) ота-онасидан жудо бўлган (чин етим) болаларга ёки вафот этган ёлғиз онанинг болаларига, ҳар бир болага боқувчисини йўқотганлик пенсияси учун-пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун олинadиган ўртача ойлик иш ҳақининг 30 фоизи, лекин энг кам ойлик иш ҳақининг камида 100 фоизи миқдорида.

Иш стажи учун пенсиянинг оширилиши. Тўлиқ пенсия тайинлашда талаб этиладиганидан ортиқча иш стажининг ҳар бир тўлиқ йили учун пенсияларнинг таянч миқдорлари қуйидагича оширилади:

а) ёшга доир пенсиялар-пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун (31 ва 33-моддалар) олинadиган ўртача ойлик иш ҳақининг 1 фоизи миқдорида;

б) I ва II гуруҳ ногиронларига ногиронлик пенсиялари-пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун олинadиган ўртача ойлик иш ҳақининг 1 фоизи миқдорида;

г) боқувчисини йўқотганлик пенсиялари оиланинг меҳнатга қобилиятсиз ҳар бир аъзоси учун-боқувчининг ўртача ойлик иш ҳақининг 0,5 фоизи миқдорида оширилади.

Отасидан ҳам, онасидан ҳам жудо бўлган (чин етим) болаларга тайинланадиган боқувчисини йўқотганлик пенсияларини ошириш ота ва она иш ҳақларининг умумий миқдоридан келиб чиқиб, энг кам ойлик иш ҳақининг саккиз ҳисса миқдори доирасида амалга оширилади.

Ёшга доир пенсияларнинг ва I ҳамда II гуруҳ ногиронларига белгиланадиган ногиронлик пенсияларининг миқдори-пенсияни ҳисоблаб чиқариш учун олинадиган иш ҳақининг 75 фоизидан;

Пенсия миқдорини ҳисоблашдаги учинчи таркибий қисм – пенсияларга кўшиладиган устама ҳақлардир.

“Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонуни 28-моддасига кўра: “Ҳисоблаб чиқарилган пенсияларга устама ҳақлар қуйидаги миқдорларда белгиланади:

- а) I гуруҳ уруш ногиронларига-энг кам ойлик иш ҳақининг 150 фоизи;
- б) II гуруҳ уруш ногиронларига-энг кам ойлик иш ҳақининг 125 фоизи;
- в) кўзи ожизлик бўйича I гуруҳ ногиронларига-энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизи;
- д) I гуруҳ ногиронларига-энг кам ойлик иш ҳақининг 75 фоизи;
- е) II гуруҳ ёлғиз ногиронларига-энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизи;
- ж) уруш қатнашчилари ва уларга тенглаштирилган шахсларга-энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизи;
- з) Улуғ Ватан уруши йилларида мамлакат ичкарасида ишлаган ва ҳарбий мажбуриятни бажарган шахсларга-энг кам ойлик иш ҳақининг-30 фоизи;

и) вафоти ҳарбий хизмат ёки ички ишлар органларидаги хизмат мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ ҳарбий хизматчиларнинг ҳамда ички ишлар органлари ходимларининг ота-оналарига ва янги никоҳдан ўтмаган бева хотинларига (бева эрларига) - энг кам ойлик иш ҳақининг 30 фоизи;

к) Ўзбекистон Республикаси олдида алоҳида хизматлари бўлган шахсларга-хизматларига қараб-энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизидан 150 фоизигача;

л) ёшидан қатъи назар имтиёзли пенсияга чиқиш ҳуқуқига эга бўлган артистларга-энг кам ойлик иш ҳақининг 75 фоизи;

м) театр-концерт ташкилотлари артистлари ва бадиий ходимларига, театр ва мусиқа санъати ижодий ходимлари тайёрловчи ўқув муассасаларининг профессор-ўқитувчилари ва концертмейстерларига, Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган рўйхатга кўра-энг кам ойлик иш ҳақининг-50 фоизи.

Иш стажи тўлиқ бўлмаган чоғдаги пенсиялар бор стажга мутаносиб миқдорда тайинланади.

Иш стажи тўлиқ бўлмаган чоғдаги пенсиялар:

ёшга доир пенсиялар учун-энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизидан;

I гуруҳ ногиронларига ногиронлик пенсиялари учун-энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизидан;

II гуруҳ ногиронларига ногиронлик пенсиялари учун-энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизидан;

оиланинг меҳнатга лаёқатсиз ҳар бир аъзосига боқувчисини йўқотганлик пенсияси учун-энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизидан;

хам отаси, хам онасидан жудо бўлган (чин етим) хар бир болага боқувчисини йўқотганлик пенсияси учун-энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизидан кам бўлмаслиги лозим.

Устама ҳақлар тайинланаётган пенсиянинг туридан қатъи назар қўшиб ҳисобланади.

Пенсия сўраб мурожаат этган кишига қонун ҳужжатларида назарда тутилган устама ҳақ билан бир пайтда Ўзбекистон Республикаси олдида алоҳида хизматлари бўлган шахсларга-хизматларига қараб-энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизидан 150 фоизигача кўрсатилган устама ҳақ қўшиб ҳисобланиши мумкин.(иккита устама ҳақ берилиши мумкин).

Тайинланган пенсиялар кейинчалик қайта ҳисобланиши мумкин. Пенсияни қайта ҳисоблашга асос бўладиган ана шундай ҳолатлар «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 49-моддасида кўрсатиб қўйилган бўлиб, улар қуйидаги ҳолларда қайта ҳисобланади:

пенсионер пенсия миқдори таъсир кўрсатувчи (пенсия тайинланишигача бўлган иш стажи ва иш ҳақи тўғрисидаги ҳамда бошқа) қўшимча ҳужжатларни тақдим этган тақдирда;

ногиронлик гуруҳи ўзгарганда;

боқувчисини йўқотганлик пенсияси оладиган оила аъзолари сони ўзгарганда;

энг кам ойлик иш ҳақи миқдорлари ўзгарган тақдирда;

минтақавий коэффицент белгиланган (бекор қилинган) ёки унинг миқдори ўзгарган тақдирда;

даромадлар индексация қилинган тақдирда амалга оширилади.

Пенсионерлар пенсияни қайта ҳисоблаш учун ана шундай ҳуқуқ пайдо бўлганидан кейин исталган вақтда мурожаат этишлари мумкин.

Пенсияни ошириш ҳуқуқи пайдо бўлганида тайинланган пенсияни қайта ҳисоблаш пенсионер пенсияни қайта ҳисоблаш учун мурожаат этган ойдан кейинги ойнинг биринчи кунидан амалга оширилади.

Пенсия миқдорини камайтиришга сабаб бўладиган ҳолатлар вужудга келган тақдирда қайта ҳисоблаш ана шу ҳолатлар пайдо бўлган ойдан кейинги ойнинг биринчи кунидан бошлаб амалга оширилади.

9.4. Пенсияларни тўлашнинг умумий тартиби. ишлаётган пенсионерларга пенсия тўлаш. Пенсиялардан ушлаб қолишни чекланиши.

Тайинланган пенсияларни тўлаш тартиби “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонунда белгилаб берилган. Шунингдек,

Ишламайдиган пенсионерларга пенсияларни улар истиқомат қилиб турган жойдаги ижтимоий таъминот бўлимлари тўлайди.

Пенсионерга ҳисоблаб чиқариб қўйилган, лекин унинг томонидан ўз вақтида талаб қилиб олинмаган пенсия пули пенсияни олиш мақсадида мурожаат этилганидан олдинги уч йилдан ошмаган давр учун тўланади.

Пенсияни тайинловчи ёки тўловчи органнинг айби билан ўз вақтида олинмай қолган пенсия пули ўтган давр учун муддати чекланмаган ҳолда тўланади.

Ногиронлик пенсиясини олувчи шахс узрсиз сабабларга кўра белгиланган муддатда қайта кўриқдан ўтиш учун ТМЭКга бормаган ҳолларда унга пенсия тўлаш тўхтатиб қўйилади. Кейинчалик уни яна ногирон деб тан олинган тақдирда тўхтатиб қўйилган кундан, лекин кўпи билан ўтган бир ойдан бошлаб пенсия тўлаш давом эттирилади.

Қайта кўриқдан ўтиш муддати узрли сабабга кўра ўтказиб юборилганда, агар ТМЭК уни ана шу даврда ногирон бўлган деб топса, пенсия тўлаш тўлов тўхтатиб қўйилган кундан бошлаб то қайта кўриқдан ўтиш кунигача, лекин

кўпи билан ўтган уч йил учун давом эттирилади. Бунда ногирон қайта кўриқдан ўтказиш чоғида ногиронликнинг бошқа гуруҳига (юқори ёки паст гуруҳга) ўтказилган бўлса, пенсия кўрсатиб ўтилган вақт учун аввалги гуруҳ бўйича тўланади.

Умумий касаллик оқибатида меҳнат қобилиятини йўқотган ногиронга меҳнат қобилияти тикланганлиги сабабли пенсия тўлаш тўхтатилган ёки узрсиз сабабларга кўра қайта кўриқдан ўтишга келмаганлиги оқибатида тўхтатиб қўйилган бўлса, уни яна ногирон деб тан олинган тақдирда, агар пенсияни тўлаш тўхтатилганидан кейин беш йилдан ортиқ вақт ўтмаган бўлса, илгари тайинланган пенсияни тўлаш ногиронлик белгиланган кундан бошлаб давом эттирилади. Агар беш йилдан ортиқ вақт ўтган бўлса, пенсия яна умумий асосларда тайинланади.

Чин етим (отасидан ҳам, онасидан ҳам жудо бўлган) болаларга улар тўлиқ давлат таъминотида турган даврида пенсия энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизи миқдорида пенсия тўланади.

Ота-онасининг биридан ажралган ва тўлиқ давлат таъминотида турган болаларга энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизи миқдорида пенсия тўланади.

Шу даврдаги тўланиши лозим бўлган пенсия пули боланинг номига жамғарма банкида очилган омонатга ўтказиб қўйилади.

Пенсионер вафоти муносабати билан олинмай қолган пенсия пули мерос таркибига киритилмасдан боқувчисини йўқотганлик пенсияси билан таъминланадиган шахслар доирасига кирувчи оила аъзоларига тўланади. Ота-онаси, эри (хотини), шунингдек пенсионер билан у вафот этган кунигача биргаликда яшаб турган оила аъзолари бу пулни, улар боқувчисини йўқотганлик пенсияси билан таъминланадиганлар доирасига кирмаганлари тақдирида ҳам олиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Пенсионер вафот этган ой учун олинмай қолган пенсия пули оила аъзоларига ойнинг у вафот топгунга қадар ўтган кунлари учун тўланади.

Оиланинг бир неча аъзоси мурожаат этган тақдирда пенсиянинг уларга тегишли суммаси уларнинг ўртасида тенг тақсимланади.

Пенсионер вафот этган тақдирда унинг оиласига ёки пенсионернинг дафн маросимини ўтказган шахсга икки ойлик пенсия миқдорида, лекин энг кам ойлик иш ҳақининг икки ҳиссасидан оз бўлмаган миқдорда дафн этиш Нафақаси тўланади.

Кўрсатиб ўтилган пуллар, уларни олиш учун пенсионер вафот этганидан кейин 6 ой ичида мурожаат этилган тақдирда тўланади.

Қариялар ва ногиронлар интернат уйларида (пансионатларида) яшовчи ёлғиз пенсионерларга пенсия билан улар таъминоти учун сарф-харажат ўртасидаги фарқ, лекин тайинланган пенсиянинг камида 10 фоизи, уруш ногиронларига эса камида 20 фоизи тўланади. Рухий беморлар интернат уйларида яшовчи пенсионерларга пенсия тўланмайди.

Пенсиялар тайинланган кундан бошлаб, яъни ёшга доир пенсия – пенсия олиш ҳуқуқи пайдо бўлган ва мурожаат этилган, ногиронлик белгиланган кундан бошлаб мурожаат қилинган бўлса, боқувчисини йўқотганлик пенсияси эса марҳум вафот қилган (пенсия олиш ҳуқуқи пайдо бўлган) кундан бошлаб олти ой ичида пенсия тайинлашни сўраб мурожаат қилган бўлса – пенсия олиш ҳуқуқи юзага келган кундан, бошқа ҳолларда – ариза берилган кундан бошлаб тайинланади ҳамда ишламайдиган пенсионерларга улар доимий истиқомат қилиб турган жойдаги ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан тўланади.

Тайинланган пенсияларни тўлаш пайтида ундан асоссиз ушлб қолиш тақиқиланади. Шу билан бирга қуйида кўрсатилган ҳолларда пенсиядан ушдаб қлоишга йўл қўйилади: а) суднинг ҳал қилув қарорлари, ажримлари, қарорлари ва ҳукмлари (мулкий ундиришлар борасида), нотариал

идораларнинг ижро варақалари ҳамда Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ ижроси суд ҳал қилув қарорларини ижро этиш учун белгиланган тартибда амалга ошириладиган бошқа ҳал қилув қарорлари ва қарорлар асосида;

б) туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлимининг қарорига биноан-пенсионерга унинг томонидан қилинган суиистеъмолликлар оқибатида (қасддан нотўғри ҳужжатларни тақдим этиш, боқувчисини йўқотганлик пенсияси тайинланган оила аъзолари таркибидаги ўзгаришлар ҳақида маълумотлар тақдим этмаслик натижасида) ёхуд ҳисоблашдаги ёки бошқа техник хато оқибатида пенсия миқдоридан ортиқча пуллар тўланган тақдирда қилиниши мумкин.

Пенсиялардан юқорида кўрсатиб ўтилганидан ташқари бошқа ҳеч қандай чегирмалар қилиш мумкин эмас.

Пенсиядан чегирмалар қилиш миқдори пенсионерга тўланиши лозим бўлган пулдан ҳисоблаб чиқарилади.

Ҳар ойлик чегирмалар миқдори пенсиянинг 50 фоизидан ошиши мумкин эмас.

Ортиқча тўланган пенсия пули бўйича қарздорлик тўлиқ узилгунга қадар пенсия тўлаш тўхтатилган ҳолларда (масалан, меҳнат қобилияти тикланганлиги туфайли) қолган қарз суд тартибида ундирилади.

Ишламаётган пенсионерларга пенсияларни алоқа корхоналари (алоқа бўлимлари) орқали тўлашга оид бўлган барча масалалар Ўзбекистон Республикаси Ижтимоий таъминот вазирлиги ва Алоқа вазирликлари томонидан биргаликда тасдиқланган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1995 йил 30 августда 165-сон билан рўйхатга олинган

«Ўзбекистон Республикаси Алоқа вазирлиги корхоналари томонидан пенсия ва ни тўлашга доир қўлланма»да белгилаб берилган⁵⁷.

Пенсия ва нафақа фақат пенсионернинг ёки нафақа олувчининг яшаш жойида (рўйхатдан ўтган ерда) тўланади. Шу сабабли топшириқнома ва рўйхат пенсия ёки нафақа олувчининг яшаш жойидаги алоқа боғламаси (почтамт) учун ҳақиқий ҳисобланади.

Пенсия ва нафақаларни тўлаш тўлов ҳужжатларида кўрсатилган қатъи белгиланган муддатларда амалга оширилади. Ойлик тўлаш муддати пенсионерга биринчи тўлаш пайтида маълум қилинади.

Пенсия ва нафақаларни тўлаш муддати дам олиш кунига ёки байрам кунига тўғри келганда республика банки билан келишиб, жорий ой давомида белгиланган тўлаш муддатидан уч кун олдин амалга оширилади.

Пенсия биринчи марта тўланганда пенсия олувчи томонидан топшириқнома паспорти асосида тўлғизилади, пенсия пули миқдорини, пенсия олинган кунни кўрсатиб, имзо чекади. паспорт маълумотлари почта ходими томонидан текшириб кўрилади.

Агар пенсия ёки нафақа пулини олувчи имзо қўя олмаса (саводсиз, саломатлик ҳолати бўйича), у бошқа кишини ёки қариндошини чақирishi керак (ижтимоий таъминот ва алоқа боғламаси ходимларидан ташқари). У пул олишга қўл қўяди ва ўз паспортининг рақами, серияси, ким томондан ва қачон берилганлигини кўрсатади. Почтачи бу маълумотларни кўрсатилган ҳужжат билан солиштириб текширади.

Пенсионер, нафақа олувчи пенсия, нафақа олиш ваколатини бошқа кишига ишонч қоғози орқали бериши мумкин (8-илова), бунда ишончнома нотариал тартибда ёки олувчи яшайдиган жойдаги маҳалла, қишлоқ (посёлка), овул фуқаролари йиғинида ёки ишончномани берган пенсионер даволанаётган даволаш муассасалари томонидан тасдиқланиши керак.

⁵⁷ Қаранг: «Фуқароларнинг пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига шарқлар. Т., 1996 йил, 214-бет.

Пенсия ва нафақани ижтимоий таъминот ва почта алоқаси ходимларига ишончнома бўйича тўлаш қатъиян таъқиқланади.

Чет элга доимий яшаш учун чиқиб кетишдан олдинроқ тайинланган пенсиялар туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлимига чиқиб кетиш тўғрисида ариза берилган кундаги ҳолатга кўра пенсия миқдори ҳисобидан чет элга чиқиб кетиш олдида 6 ойлиги олдиндан тўланади.

Бу фуқароларнинг чет элда бўлган вақти учун, агар давлатлараро битимларда (шартномаларда) ўзга қоидалар назарда тутилмаган бўлса, меҳнатда майибланиш ёки касб касаллиги оқибатида тайинланган пенсияларгина тўланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 23 июндаги қарори билан «Меҳнатда майибланиш ва касб касаллиги туфайли тайинланган пенсияларни бошқа мамлакатларга ўтказиш тартиби тўғрисида Низом тасдиқланган.

Пенсиялар тўлаш соҳасида Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги аъзоси бўлган давлатлар ўртасида 1992 йил 13 мартада ўзаро битим тузилган бўлиб, битим асосида бу соҳадаги ўзаро ҳамкорлик тартибга солинади.

Пенсиялар ва улар қўшиб бериладиган устама ҳақлардан солиқ олинмаслиги белгиланган.

Ишлаб турган пенсионерларга пенсия тўлаш. Ишлаб турган пенсионерларга пенсия тўлашнинг алоҳида қоидалари Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2011 йил 30 апрелда 2222 – сон билан рўйхатга олинган “Ишловчи пенсионерларга пенсия тўлаш тартиби Тўғрисидаги Низом” билан тартибга солинади⁵⁸.

Мазкур Низомга кўра:

а) Иккинчи жаҳон уруши ногиронларига, қатнашчиларига ва уларга тенглаштирилган шахсларга. Уруш ногиронларига ва қатнашчиларига тенглаштирилган шахслар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

⁵⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011., 18-сон 183-модда.

Маҳкамасининг 1994 йил 11 майдаги 249-сон "Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунини рўёбга чиқариш учун зарур бўлган норматив ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида"ги қарорининг 2 ва 3-иловаларида белгилаб берилган;

б) Иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳарбий хизматни ўтаган ёки фронт орқасида ишлаган шахслар;

в) I ва II гуруҳ ногиронлари;

г) Чернобиль ҳалокатидан зиён кўрган фуқаролар. Чернобиль ҳалокатидан зиён кўрган фуқаролар доираси Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши раёсати ва Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 6 апрелдаги 170-сонли "Чернобиль ҳалокатидан зиён кўрган Ўзбекистон Республикасида истиқомат қилувчи фуқароларни ижтимоий ҳимоялаш ҳақида"ги қарорида белгиланган;

д) фуқаролар йиғинлари ва маҳаллаларнинг раисларига;

е) фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия бўйича маслаҳатчи лавозимларида ишловчи пенсионер аёлларга - ёшга доир пенсияни олганда.

Қолган барча ишловчи пенсионерларга уларга тайинланган пенсиянинг 50 фоиз миқдорида пенсиялар тўланади.

Пенсионер ишдан бўшатилгани тақдирда корхона ёки муассаса пенсия тўлашни тўхтатади ва бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг пенионер яшаш жойидаги бўлимига қайси даврга қадар пенсия тўланганини кўрсатиб, ҳабар юборади.

Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий ҳавфсиздик вазирлигида ҳисобда турган пенсионерларга пенсиялар улар амалда доимий яшаб турган ерларида халқ банки муассасалари орқали тўланади.

Меҳнат шартномаси асосида календарь йил давомида икки ойдан кўп бўлмаган вақт давомида ишлаганлари тақдирда пенсия тўла ҳажмда тўланади.

Пенсионер тўлиқ ёки тўлиқсиз иш вақти режимида ишлашидан қатъий назар бир календарь йилда икки ойдан кўп муддат ишлагани тақдирда тайинланган пенсиянинг 50 фоизи тўланади.

Корхона ва ташкилотларнинг раҳбарлари пенсионерларни ишга қабул қилганлари тақдирда 5 кунлик муддат ичида бу ҳақда пенсионер яшаб турган ердаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман бўлимига хабар беришга мажбурдирлар.

Пенсионер ишга киргани ёки хусусий тадбиркорлик билан шуғуллана бошлагани ҳақида Пенсия жамғармаси туман бўлимини хабардор қилиши лоим ва акс ҳолда ундан ортиқча тўланган пенсия пуллари қайтариб ундириб олинади.

Ўриндошлик билан ишовчи пенсионерларга пенсия асосий иш жойидан тўланади.

Ўзи учун боқувчисини йўқотганлик пенсияси олувчи шахслар ишга кирган ҳолларда пенсия 50 фоиз миқдорида иш жойидан тўланади.

Бошқа оила аъзоларига боқувчисини йўқотганлик пенсияси олувчи ишловчи фуқароларга (васийларга) пенсия уларнинг яшаш жойидан тўлиқ миқдорда тўланади.

Хусусий (шахсий) тадбиркорлик билан шуғулланувчи пенсионерларга, шунингдек, деҳқон (фермер) хўжалигида ишловчиларга пенсия уларнинг яшаш жойидаги ижтимоий таъминот идоралари томонидан 50 фоиз миқдорида тўланади (тўлиқ миқдорда пенсия олиш ҳуқуқига эга бўлган пенсионерлардан ташқари).

Муддатидан олдин тайинланган пенсия пенсионер ишга кирган (тадбиркорлик фаолияти билан ёки мустақил даромад манбаи саналувчи бошқа фаолият тури билан шуғулланабошлаган) захоти тўлашдан тўхтатилади.

9.5. *Ҳарбий хизматчиларга пенсия тайинлаш ва тўлаш*

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ва бошқа ҳарбий тузилмаларнинг ҳарбий хизматчиларига (офицерлар, прапорщиклар, мичманлар ва бошқа муддатдан ташқари ҳарбий хизматдаги ҳарбий хизматчилар) собиқ СССРнинг бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида амалда бўлиб турган «ҳарбий хизматчиларни пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунга мувофиқ қуйидаги пенсиялар тайинланади:

а) узоқ йиллик ҳарбий хизмат пенсияси;

б) ҳарбий хизмат ногиронлик пенсияси;

в) ҳарбий хизматчи вафот этган тақдирда унинг қарамоғида бўлиб келган меҳнатга яроқсиз шахсларга тайинладиган боқувчисини йўқотганлик пенсияси.

Юқорида эслатиб ўтилган қонунда ушбу пенсияларни олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар доираси, пенсия тайинлаш асослари ва шартлари кўрсатиб қўйилган.

ҳарбий хизматчи ва унинг оила аъзоларини пенсия билан таъминлаш, пенсияни тайинлаш ҳамда тўлаш тегишли ҳарбий органларнинг пенсия бўлимлари томонидан қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартиб ҳамда муддатларда амалга оширилади.

1) ҳарбий хизматчиларга узоқ йиллик хизмат қилганлик пенсиясини тайинлаш

«ҳарбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунни 13-моддасига кўра узоқ йиллик хизмат пенсиясини олиш ҳуқуқига қуйидагилар эга бўладилар:

а) офицерлар, прапорщиклар, мичманлар, муддатидан ташқари хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчилар, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ва бошқа ҳарбий органларнинг бошлиқлар ҳамда оддий

хизматчилар таркибидан бўлган шахслари – камида 20 йил ва ундан кўп хизмат қилган бўлсалар;

б) офицерлар, прапоршиқлар, мичманлар, ўрта, катта ва олий бошлиқлар таркибига кирувчи Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ва бошқа ҳарбий органларнинг ходимлари – 50 ёш ва ундан кейин ушбу ҳарбий хизматдан ёши туфайли ёки касаллиги, штатлар сони қисқартирилганлиги ёхуд саломатлиги аҳволи чекланганлиги оқибатида ҳарбий хизматдан бўшатишган бўлсалар ҳамда хизматдан бўшатишган кунга келиб камида 12 йилу 6 ой ҳарбий хизмат муддатига, камида 25 йил умумий меҳнат стажига эга бўлсалар.

Узоқ йиллик хизмат пенсиясининг миқдори қуйидагича бўлади:

а) 20 йиллик ҳарбий хизмат даври учун пул тўловларининг 40 фоизи, ёши ёки касаллиги туфайли хизматдан бўшатишган ҳарбий хизматчиларга эса – йиллик тўловларнинг 45 фоизи; 20 йилдан ортиқча ҳарбий хизматнинг ҳар бир йили учун тегишли ойлик тўловнинг 3 фоизи, аммо унинг 75 фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда.

Камида 12 йилу 6 ой хизмат қилган, умумий меҳнат стажини 25 йилдан кам бўлмаган 50 ёшдан ошган ҳарбий хизматчилар, ички ишлар органлари, Миллий хавфсизлик хизмати ва бошқа ҳарбий органлар хизматчилари учун умумий 25 йиллик иш стажини учун ҳарбий хизматчи ойлигининг 40 фоизи ва 25 йилдан ортиқча ҳар бир тўлиқ меҳнат стажини йили учун 1 фоиздан кўшимча ҳақ миқдорида пенсия тайинланади.

ҳарбий хизматчиларнинг энг кам пенсияси миқдори пенсияларнинг расман белгиланган энг кам миқдоридан кам бўлмаслиги керак.

ҳарбий хизматчиларнинг узоқ йиллик хизмат пенсияларига улар қармоғида меҳнатга яроқсиз оила аъзолари борлиги, улар I гуруҳ ногирони, 80 ёшдан ошган пенсионерлар уларнинг қармоғларида эканлиги ҳисобга олиниб устамалар қўшиб беришлик назарда тутилган.

2) ҳарбий хизматчиларга ногиронлик пенсиясини тайинлаш

ҳарбий хизматчи сифатида ногиронлик пенсиясини олишга қуйидагилар ҳақли бўладилар:

а) агар ногиронлик ҳарбий хизмат бурчини ўташ пайтида юз берган бўлса;

б) ҳарбий хизматдан бўшатишларидан сўнг уч ой ўтмасдан юз берган бўлса;

в) ногиронлик кейинчалик юз берган бўлса-да, аммо унинг сабаблари ҳарбий хизматни ўташ даврида олинган яраланиш, контузия ёки жароҳатлар оқибатида юз берган бўлса.

Ногиронлик гуруҳлари, сабаблари ва юз бериш вақти ТМЭЖ томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда белгиланади. Ногиронлик, унинг сабабларига кўра уруш ногирони ва ҳарбий хизмат билан боғлиқ бўлмаган ногиронликка бўлинади.

ҳарбий хизматчиларга қуйидаги миқдорда ногиронлик пенсияси тайинланади:

а) I-II гуруҳ уруш ногиронларига улар ойлик пул тўловларининг 75 фоизи;

б) III гуруҳ уруш ногиронларига – ойлик маошларининг 50 фоизи;

в) бошқа ногиронларга: I-II гуруҳлар учун 55 фоиз, III гуруҳ ногиронлари учун эса 30 фоиз ойлик маошлари миқдорида.

ҳарбий хизматчиларнинг ногиронлик пенсияларига қонун ҳужжатларда белгилаб қўйилган миқдорда устамалар қўшиб берилади («ҳарбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 27-моддаси).

3) ҳарбий хизматчиларнинг оила аъзоларига боқувчисини йўқотганлик пенсиясини тайинлаш

ҳарбий хизматчиларнинг оила аъзолари боқувчисини йўқотганлик пенсиясини олишга қуйидаги ҳолларда ҳақли бўладилар:

а) агар боқувчи ҳарбий хизматни ўташ даврида вафот этган бўлса;

б) агар боқувчи ҳарбий хизматдан бўшатишгач уч ой ўтмасдан туриб вафот этса;

в) агар боқувчи хизматдан бўшатиладиган, 3 ойдан кўп вақт ўтгач вафот этган бўлса-да, аммо унинг ўлимига хизматни ўташ даврида юз берган яраланиш, контузия ва бошқа жароҳатлар сабаб бўлган бўлса;

г) вафот этган пенсионер ҳарбий хизматчи пенсия олаётган даврда ёки пенсия тўлаш тўхтатилганидан сўнг 5 йил ўтмасдан туриб вафот этган бўлса;

д) ҳарбий харажатлар даврида бедарак йўқолган ҳарбий хизматчиларнинг оила аъзолари вафот этган ҳарбий хизматчи оила аъзоларига тенглаштириладилар.

ҳарбий хизматчи оила аъзоси сифатида боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқига унинг қарамоғда бўлиб келган, меҳнатга яроқсиз бўлган қуйидаги шахслар ҳақли саналадилар:

а) марҳум ҳарбий хизматчининг 18 ёшга тўлмаган болалари, 18 ёшга етмаган ука-сингиллари, набиралари, 18 ёшга етган бўлса-да ногирон болалари, ука, сингиллари, набиралари (агар уларнинг меҳнатга яроқли ота-оналари бўлмаса);

б) 60 ёшдан ошган отаси, 55 ёшдан ошган онаси ёки бу ёшга етмасаларда – ногирон бўлсалар;

в) марҳумнинг 8 ёшга етмаган боласи парвариши билан банд бўлган ва ишламаётган хотини (эри), ота-онаси, бобоси, буваси, опа-сингиллари ёшидан қатъи назар;

г) марҳумнинг бобоси ва буваси агар қонун бўйича уларни боқишга мажбур бўлган бошқа қариндошлари бўлмаса.

Ота-онасидан маҳрум бўлиб қолган (чин етим) ҳарбий хизматчининг етим болаларига улар тўлиқ давлат таъминотида бўлган ҳолларда ҳам пенсия 100 фоиз тўланади. Бошқа етим болалар (ҳарбий хизматчи болалари) давлат таъминотида бўлганларида эса тайин этилган пенсиянинг 25 фоизи тўланади.

ҳарбий хизматчининг хотини (эри) янги никоҳга кирганида ҳам боқувчисини йўқотганлик пенсияси олиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Ўгай ота, ўгай она башарти вафот этган ҳарбий хизматчи ўгай фарзандни камида 5 йил тарбиялаган ёки таъминлаган бўлса боқувчисини йўқотганлик пенсияси олишга ҳақли оила аъзолар таркибига киради.

Фарзандликка олувчилар ва фарзандликка олинувчилар умумий асосларда боқувчисини йўқотганлик пенсияси олишга ҳақли бўладилар.

Боқувчисини йўқотганлик пенсиясининг миқдори

Ўзбекистонни ҳимоя қилиш пайтида ва бошқа ҳарбий ҳаракатлар пайтидаги яраланиш, контузия ёки жароҳатлардан вафот этган ҳарбий хизматчилар (Ички ишлар вазирлиги Миллий хавфсизлик хизмати ва бошқа ҳарбий органларнинг ходимлари)нинг пенсия олишга ҳақли бўлган меҳнатга яроқсиз ҳар бир оила аъзосига марҳум ҳарбий хизматчи ойлик маошининг 40 фоизи миқдорида пенсия тайинланади.

ҳарбий хизмат ва ҳарбий бурчни бажариш билан боғлиқ бўлмаган сабаблар туфайли вафот этган ҳарбий хизматчиларнинг қарамоғида бўлган меҳнатга яроқсиз оила аъзоларининг ҳар бирига марҳум ҳарбий хизматчи ойлик маошининг 30 фоизи миқдорида пенсия тайинланади.

ҳарбий хизматчи оила аъзоларига тайинланадиган боқувчисини йўқотганлик пенсиясининг энг кам миқдорлари қонун ҳужжатларида белгиланган (ҳарбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг 40-моддаси).

ҳарбий хизматчи оила аъзоларига ягона пенсия тайинланади ва ҳар бир оила аъзоси талаби билан умумий боқувчисини йўқотганлик пенсиясидан тегишли ҳисса ажратиб берилиши мумкин.

ҳарбий хизматчиларга ва уларнинг оила аъзоларига пенсиялар тайинлаш тартиби, муддатлари ҳамда пенсияларнинг тўланиш тартиблари «Ҳарбий хизматчиларнинг пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонунда (қонуннинг VI (51-54-моддалари) ва VII (55-63-моддалари) бўлимларида ҳамда тегишли ҳарбий идора (Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ва

бошқалар) томонидан қабул қилинадиган идоравий меъёрий ҳужжатлар билан⁵⁹ тартибга солинади.

ҳарбий хизматчи ёки унинг оила аъзолари ҳарбий хизмат пенсияси ўрнига ўз хоҳишлари билан умумий (фуқаролик) пенсияларини олишга ҳам ҳақли бўладилар.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

- 1. Пенсия тайинлашни сўраб қачон мурожаат қилиш мумкин ?*
- 2. Пенсия тайинлаш ҳақидаги аризага қайси ҳужжатлар илова қилинади ?*
- 3. Пенсиялар қайси давлат органи томонидан тайинланади ?*
- 4. Ишлаётган ходимлар учун пенсия тайинлаш ҳақидаги ҳужжатлар ким томонидан тақдим қилинади ?*
- 5. Пенсия тайинлашга оид ҳужжатлар қанча муддат ичида кўриб чиқилиши лозим ?*
- 6. Ҳарбий хизматчига ёки унинг оила аъзоларига пенсия ким томонидан тайинланади ?*
- 7. Пенсия тайинлаш чоғида ўртача ойлик иш ҳақи қандай ҳисобланади ?*
- 8. Ишни тўхтатган шахсларга ва яқка тадбиркор фуқароларга пенсия қандай тайинланади ?*
- 9. Тайинланган пенсияларни тўлаш тартиби қандай ?*
- 10. Ишни давом эттираётган пенсионерларга пенсия тўлаш қандай тартибда амалга оширилади ? Пенсиялардан чегирма қилиш қандай тартибда амалга оширилиши мумкин ?*

⁵⁹ Масалан, Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 21 декабрда рўйқатга олинган «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги пенсионерларига пенсияларни тўлашнинг вақтинчалик тартиби.

10-мавзу. Аҳолини ижтимоий муҳофазалашнинг бошқа шакллари.

10.1. Аҳолига кўрсатиладиган ижтимоий ёрдам турлари сифатида нафақалар, Нафақалар тушунчаси ва унинг асосий ҳуқуқий белгилари, таснифи.

Бозор муносабатлари қарор топиши шароитида аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш ва ижтимоий таъминоти шаклларида бири – фуқароларга тайинланадиган ва тўланадиган нафақалардан иборат бўлиб, улар ўзининг миқёси ва кенг қамровлиги жиҳатдан пенсиялардан кейин иккинчи ўринда туради ва аҳолининг муайян ночор табақаларига аниқ йўналтирилганлиги, одатда эҳтиёжмандларга тайинланиши билан ажралиб туради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Қанчалик қийин бўлмасин, давлат ва жамият пенсионерлар, серфарзанд оилалар, талабалар ҳамда аҳолининг кучли ижтимоий муҳофазага муҳтож бўлган бошқа табақалари хусусида ғамхўрлик қилишни бир дақиқа бўлса ҳам унутгани йўқ»⁶⁰.

Ўзбекистонда ижтимоий қўллаб-қувватлаш, нафақалар билан таъминлаш, ижтимоий ёрдам кўрсатиш тобора аҳолининг ночор қатламларига аниқроқ йўналтирилмоқда ва бунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни ва аҳамияти ҳамда ваколатлари мунтазам ошириб борилмоқда.

«Давлат, жамият ва шахс ўртасидаги муносабатлар демократик тус олмақда, – деган эди Республика Президенти И.А.Каримов, – давлатга қаршли бўлмаган тузилмаларнинг ваколатлари кенгаймоқда. Уларнинг ижтимоий муносабатларни ривожлантиришда, жамиятни бошқаришда тутган ўрни тобора салмоқли ва фаол бўлиб бормоқда»⁶¹.

Аҳолининг аниқ йўналтирилган ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтиришга қаратилган қонунчилик фаолияти тобора кучайиб бораётгани

⁶⁰ Қаранг: Ислоҳ Каримов. «Ҳозирги босқичда демократик ислоҳларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари». «Янги фикрлаш ва ишлаш – давр талаби». 5-том, Т., «Ўзбекистон», 1997 йил, 113-бет.

⁶¹Юқоридаги манба, 288-бет.

ва ўзининг зарурий ҳуқуқий базасига, бугунги кун талабларини ўзида акс эттирувчи қонунчилик тизимига эга экани билан диққатга сазовордир. Бунда айниқса Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 10 декабрдаги «Болали оилалар давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида»ги Фармони ва унинг асосида қабул қилинган ҳукумат қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январдаги «Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида»ги Фармони, 2002 йил 25 январдаги «Аҳолини ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида»ги Фармони алоҳида ўрин тутаяди.

Кейинги йиллар давомида ҳам аҳолини ижтимоий таъминлаш ва ижтимоий муҳофаза қилиш шакли сифатида нафақаларнинг аҳамиятини оширишга эътибор қаратиб келинмоқда.

Нафақа ижтимоий таъминот ҳуқуқига оид категория сифатида фуқароларга ёки оилага давлат ижтимоий суғуртаси маблағлари, давлат бюджети ҳамда бошқа махсус манбалардан пул шаклида, мунтазам равишда ёки бир марта кўрсатиладиган ижтимоий ёрдамдан иборат бўлиб, пенсиялардан фарқ қилади ва одатда ёрдамчи хусусиятга эга бўлади ҳамда фуқаро турмуш кечиришнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланмайди. Пенсияларга хос бўлган асосий хусусиятлар – пул шаклида берилиши, қайтариб олинмаслик шарти билан ва текинга берилиши кабилар нафақаларга ҳам хосдир.

Пенсиялардан фарқли ўлароқ, нафақа вақтинчалик хусусиятга эга, турмуш даражасини таъминлашнинг қўшимча манбаи бўлиб саналади ва тайинланишида нафақа олувчининг аввалги меҳнат фаолияти ва меҳнат стажи ҳар доим ҳам унчалик катта аҳамиятга эга бўлмайди.

Тўланиш манбаларига кўра нафақалар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Давлат ижтимоий суғуртаси маблағларидан (бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағларидан) тўланадиган ;

2. Давлат бюджет маблағларидан тўланадиган ;
3. Бошқа манбалардан тўланадиган нафақаларга бўлинади.

Даврийлигига кўра:

- 1) Мунтазам тарзда узоқ муддат давомида тўланадиган ;
- 2) Муайян муддат давомида тўланадиган ;
- 3) Бир марта тўланадиган нафақаларга бўлинади.

Нафақани олувчилар тоифасига кўра:

- 1) Фуқароларга тайинланадиган;
- 2) Оилага яхлит кўринишда тайинланадиган нафақалар мавжуд.

Булардан ташқари, нафақа:

- 1) корхона ва ташкилотларнинг ходимларига тўланадиган;
- 2) болаларга тўланадиган;
- 3) ногиронларга тўланадиган;
- 4) ёлғиз қарияларга тўланадиган ва бошқа турдаги бўлиши мумкин.

Нафақаларнинг турларини, уларни тайинлаш ва тўлашга оид қонунчилик қоидаларини билиш бу соҳада қонунийликни таъминланиши, ижтимоий адолат қарор топтирилишида катта аҳамиятга эга.

10.2. Давлат ижтимоий суғуртаси нафақалари, уларнинг тавсифи , тайинлаш ва тўлашнинг умумий қоидалари.

Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича тайинланадиган ва тўланадиган нафақалар фуқароларни ижтимоий-моддий таъминлашда етакчи ўрин тутди.

Ижтимоий таъминотнинг ушбу шакли фуқароларга Ўзбекистон Республикаси Конституциясида назарда тутилган муҳим ҳуқуқларнинг амалга оширилишини кафолатлайди.

Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси (XVI боб, 282-294-моддалар)⁶²; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 24 августдаги қарори билан тасдиқланган «Юридик шахс бўлмасдан

⁶² Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси, Т., «Адолат», 2010 йил.

тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг меҳнат стажини ҳисобга олиш ва бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига бадаллар тўлаш тартиби» ҳамда «Деҳқон хўжалиги аъзолари ижтимоий суғуртаси ва ижтимоий таъминоти тўғрисида»ги низом ⁶³ ва ниҳоят Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 14 май куни рўйхатга олинган «Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги низом билан ⁶⁴ ва бошқа бир қатор меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақа олишга талабгор фуқаронинг (ёки унинг оила аъзосини) меҳнат фаолияти билан, унинг учун иш берувчилар томонидан ёки бевосита ўзи томонидан бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ижтимоий суғуртаси бадаллари ўз вақтида, тўлиқ ва мунтазам равишда тўлаб берилганлиги билан боғлиқ қилиб қўйилган. Яъни ижтимоий суғурта бадаллари тўланмайдиган иш фаолияти билан шуғулланиш ёки суғурта бадалларини мунтазам тўланмаганлиги одатда ижтимоий суғурта бўйича нафақа олиш ҳуқуқининг пайдо бўлмаслигига сабаб бўлади, «Суғурта бадаллари тўланмаган бўлса нафақа ҳам тайинланмайди» деган тамойил амал қилади. Аммо Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 284-моддаси, иккинчи қисмига кўра: «Иш берувчининг давлат ижтимоий суғуртаси учун бадал тўламаганлиги суғурта қилинган ходимни давлат ижтимоий суғуртаси маблағлари ҳисобидан таъминланиш ҳуқуқидан маҳрум қилмайди». Корхоналар ихтиёрий тўламаган ёки кечиктирган суғурта бадаллари солиқ боқимандаларига тенглаштирилгани ҳолда молиявий санкциялар қўлланилиб кейинчалик мажбурий тарзда ундириб олинади.

Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақа суғурталанган ходимларга, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида кўзда тутилган ҳолларда, бошқа

⁶³ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг қонун қўжжатлари тўплами, 2001 йил, 16-сон, 109-модда.

⁶⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари, идоралари меъёрий қўжжатлари Ақборотномаси. 2002 йил, 9-сон.

фуқароларга ҳам берилади. Умумий қоидага кўра ходим иш берувчи билан меҳнат муносабатларида (синов даврида ҳам) бўлган даврда унда нафақа олиш ҳуқуқи пайдо бўлади. Айрим ҳолларда, яъни меҳнат шартномаси алоҳида асосларга кўра бекор қилингандан (Меҳнат кодексининг 67-моддаси) кейин бир ой ичида вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик ёки ҳомиладорлик ва туғиш таътили бошланган бўлса, нафақа яшаш жойидаги туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлими томонидан тўланади.

. Нафақа, меҳнат қобилияти тикланган, ногиронлик белгиланган, ҳомиладорлик ва туғиш таътили тугаган, вафот этган ёки бола туғилган кундан бошлаб 6 ой муддат ичида мурожаат қилинганда тўланади. Бунда, вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси уни олиш учун мурожаат қилинган кунгача бўлган 12 ойдан ошмаган давр учун берилади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик (ҳомиладорлик ва туғиш таътили) кунлари ходимнинг ишдан ноқонуний бўшатилиши тўғрисида низо кўрилатган даврга тўғри келган ҳолларда, у ишга тикланган тақдирдагина (барча меҳнатга қобилиятсиз кунлар учун) нафақа олиш ҳуқуқига эга бўлади.

«Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги 1-бандига кўра бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағлари ҳисобидан ижтимоий суғурта бўйича қуйидаги берилади:

- ҳомиладорлик ва туғиш учун;
- бола туғилгани учун;
- қўшимча дам олиш куни учун;
- дафн этиш маросими учун.

2007 йил 1 январдан бошлаб вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизларга нафақа тўлаш билан боғлиқ харажатлар бюджет ташкилотлари томонидан - меҳнат ҳақи жамғармасига ажратиладиган бюджет маблағлари доирасида;

- Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан - фойда солиғини ҳисоблашда мазкур харажатлар солиққа тортиладиган базадан чиқариб ташланган

ҳолда шахсий маблағлари ҳисобидан амалга оширилади. (Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирининг 2007 йил 25 июндаги “Давлат ижтимоий суғуртаси нафақаларини тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низомга ўзгартириш киритиш тўғрисидаги М-31-сонли буйруғи).

Энди ушбу нафақаларни тайинлашнинг ўзига хос хусусиятларини батафсилроқ кўриб чиқамиз.

1. Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик пайтида бериладиган нафақа турли сабаблар билан (касаллиги, ёш болалар ёки бошқа бемор оила аъзоларини парваришлаш ва бошқалар) туфайли иўлаш ва иш ҳақи олиш имкониятидан маҳрум бўлиб қолган ходимлар ва уларнинг оила аъзоларини моддий қўллаб-қувватлашнинг муҳим шакли саналади.

«Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик» тушунчаси қонун ҳужжатларида кенг маънода талқин этилади ва касаллик ёки жароҳат олиш туфайли меҳнат лаёқати вақтинча йўқолиб қолишдан бошқа бир қатор ҳолатларни ҳам ўз ичига қамраб олади.

«Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги Низомнинг 9-бандига кўра қуйидаги ҳолларда вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик юз бериши назарда тутилган:

а) вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотиш билан боғлиқ касалликда (шикастланишда);

б) санаторий-курортларда даволанганда;

в) касалланган оила аъзосини парваришлаш зарур бўлганда;

г) карантинда;

д) сил ёки касб касаллиги туфайли вақтинча бошқа ишга ўтказилганда;

е) меҳнат қобилиятини тиклаш ёки ясама аъзо (протез) қўйдириш учун реабилитация муассасаларига ётқизилганда.

Демак, вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик тушунчаси анча кенг маънога эга.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси фақат белгиланган тартибда, берилган вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси (касаллик варақаси) асосидагина тайинланиши мумкин.

«Ишлаётган фуқароларнинг ва ўқувчиларнинг вақтинча меҳнатга лаёқатсизлигини Ўзбекистон Республикаси даволаш-профилактика муассасаларида экспертизадан ўтказиш тўғрисидаги низом» Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2000 йил 19 январда рўйхатга олинган бўлиб⁶⁵, унга асосан ногирон бўлмаса-да, муайян меҳнат шароитига муҳтож шахслар учун тавсия этиладиган ишлар; узоқ ёки доимийга меҳнат қобилиятини йўқотган шахсларни аниқлаш ва уларни текшириш учун ТМЭКларга юбориш; даволаш-диагностика жараёнларини тўғри ташкил этиш, меҳнатга лаёқатсизлик сабабларини таҳлил қилиш ва уларни бартараф этиш юзасидан тавсиялар бериш каби тадбирлар амалга оширилади. Мазкур низомга кўра вақтинча меҳнатга қобилиятсизликни экспертизадан ўтказишга ваколатли бўлган даволаш-профилактика органлари, уларнинг ваколатлари, ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ҳамда жавобгарликлари белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2000 йил 19 январь куни «Меҳнатга қобилиятсизлик варақалари ва маълумотномаларини бериш тартиби тўғрисида»ги йўриқнома рўйхатга олинган⁶⁶.

Ушбу йўриқномада кўрсатилишича, мулкчилик шакли, хўжалик мансублиги, хўжалик фаолиятининг туридан қатъи назар, барча корхона, муассаса, ташкилотларда ёлланиб ишловчи, якка тадбиркорлик билан шуғулланувчи, деҳқон хўжаликлариде меҳнат қилувчи барча ходимларнинг вақтинча меҳнатга қобилиятсизлиги Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган шакллардаги меҳнатга қобилиятсизлик варақаси, тегишли ҳолларда эса маълумотнома билан тасдиқланади.

⁶⁵ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий қужжатлари Ақборотномаси, 2000 йил, 2-сон.

⁶⁶ Қаранг: ўша манба.

Ишламаётган, иш ҳақи сақланмаган ҳолдаги таътилда бўлган шахслар, ҳарбий хизматчилар (эркин ёлланганлардан ташқари), аттестация қилинган Ички ишлар вазирлиги ходимларига вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик варақаси берилмаслик кўзда тутилган.

Меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси билан қуйидаги ҳолатлар тасдиқланади:

а) ходимнинг ўз ишидан озод этилганлиги;

б) вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик пайтида нафақа олишга бўлган ҳуқуқи;

в) касаллик юз берганлиги факти ҳисобга олинганлиги.

Меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси ўрнига маълумотнома берилганида унинг воситасида:

а) ходимнинг ишдан озод этилганлиги;

б) касаллик юз берганлиги факти ҳисобга олинганлиги тасдиқланади.

Меҳнатга қобилиятсизлик варақаси ёки бу ҳақдаги маълумотнома ваколат берилган давлат-профилактика муассасалари томонидан, истисно тариқасида ва махсус тартибга кўра нодавлат тиббиёт муассасалари томонидан берилиши мумкин бўлади.

«Меҳнатга қобилиятсизлик варақаси ва маълумотномасини бериш тартиби тўғрисида»ги йўриқноманинг 8-бандига мувофиқ меҳнатга лаёқатсизлик варақаси қуйидаги ҳолларда берилади:

а) вақтинча меҳнатга қобилиятсиз бўлиб қолган ҳолда касал бўлиб қолиш (жароҳат олиш);

б) ҳомиладорлик ва туғиш таътили бошланганда;

в) бемор оила аъзосини парваришлаши зарур бўлиб қолганида;

г) санатория-курорт (амбулатория-курорт)да даволаниш пайтида;

д) сил касаллиги ёки касб касаллиги туфайли вақтинча бошқа ишга ўтказилганда;

е) карантин юз берганида;

ж) стационар протез-ортопедия корхонасида протезлаш амалга оширилганида.

Амбулатория-поликлиника шароитида даволанганида меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси даволовчи врач томонидан 5 кунгача муддатга берилиши мумкин. 5 кун ўтгач, ҳар сафар 10 кунгача муддатга даволовчи врач томонидан бўлим бошлиғи билан биргаликда, бўлим бошлиғи бўлмаганида эса врачлар маслаҳат комиссияси (ВКК) раиси билан биргаликда бемор соғайгунига қадар ёки у тиббий меҳнат эксперт комиссиясига юборилгунига қадар узайтирилиши мумкин.

Узоқ вақт касал бўлган шахслар меҳнатга қобилиятсизлик бошланган кундан бошлаб узоғи билан 3 ой ичида (бир хил касаллик билан 12 ой давомида жами бўлиб 4 ой меҳнатга қобилиятсиз бўлиб қолганда) ТМЭКга жўнатилишлари лозим.

Алкоголли ичимлик истеъмол қилиши оқибатида касал бўлган ёки жароҳат олган шахсларга меҳнатга қобилиятсизлик варақаси ўрнига маълумотнома берилади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик варақасини расмийлаштириш, уни бериш тартиблари, шартлари юқорида айтиб ўтилган йўриқномада белгилаб кўйилган.

Ўзбекистон Республикаси бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси меҳнат қобилиятини йўқотганлик варақаси расмийлаштирилишининг тўғри юритилиши, унинг юзасидан молия операцияларининг амалга оширилиши, ушбу варақаларнинг ҳисобга олиниши улар юзасидан ҳисоботлар тўғрилиги устидан назорат олиб боради.

Вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси йўқолган ҳолларда, нафақа, унинг ўрнига такрорий берилган вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси (дубликат) асосида берилади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақа меҳнат қобилияти йўқолган биринчи кундан то у тиклангунга қадар ёки тиббий-меҳнат экспертиза комиссияси (ТМЭК) томонидан ногиронлик белгилангунга қадар,

хатто бу даврда ходим билан меҳнат шартномаси бекор қилинган ҳолларда ҳам берилади.

Олий, ўрта махсус, касб-ҳунар таълим муассасаларини, магистратура, аспирантура, клиник ординатура, докторантурани тамомлаган ва белгиланган тартибда ишга юборилган шахсларга нафақа улар ишга чиқиши лозим бўлган кундан бошлаб берилади.

Иш ҳақи, суткалик ва кўчиш бўйича харажатларни олиш ҳуқуқига эга бўлган ходимга иш жойига бораётган даврда бошланган меҳнатга қобилиятсизлик кунлари учун нафақа тўланади.

Ходимнинг меҳнатга қобилиятсизлик кунлари йиллик (асосий ва қўшимча) таътил даврига тўғри келган ҳолларда, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасида кўрсатилган барча кунлар учун нафақа тўланади.

Санаторий-курортда даволанишда, агар асосий ва қўшимча таътил ходимнинг санаторийда даволаниши учун етарли бўлмаса, нафақа берилади. Бундай ҳолда санаторий-курортда даволанишнинг барча даври учун (йўлланма, даволаниш муддати) санаторийга бориш-келиш вақтини қўшиб, аммо ходимнинг йиллик таътилини чиқариб ташлаган ҳолда нафақа берилади.

Асосий ва қўшимча таътилдан санаторийга боришдан олдин фойдаланган бўлса ҳам нафақа уни чиқариб ташлаган ҳолда берилади. Бунда иш берувчи таътилнинг етмайдиган вақти учун ходим билан келишиб, унга иш ҳақи сақланмаган таътил беради.

Иккинчи жаҳон уруши ногиронларига, байналмилал жангчиларга, Ченобиль АЭС фалокати оқибатларини тугатишда қатнашган шахсларга, шунингдек, санаторийга даволанишни давом эттириш учун даволаш муассасаларидан ўткир миокард инфаркти билан касалланган, жарроҳлик услуги билан юракнинг аортакоронар шунтровкаси ва аневризмлари, ошқозоннинг ярали касаллиги, ўн икки бармоқ ичак касаллигидан даволанган ва ўт пуфагини олиб ташлашдан кейин бевосита юборилган ходимларга, шунингдек, сил касаллиги билан оғриганларга нафақа санаторийда бўлган барча вақт учун берилади.

Ўн олти ёшгача бўлган ногирон болани тарбиялаётган ота-оналардан бирига (ҳомийга ёки васийга), ногирон боланинг санаторийда даволанган барча даври учун (санаторийга бориб-келиш вақтини ҳисобга олиб) унга якка тартибда парвариш зарурлиги тўғрисидаги тиббий хулоса мавжуд бўлганда нафақа берилади.

Уч ёшгача бўлган болани ёки 16 ёшгача бўлган ногирон болани парваришда банд бўлган она касал бўлиб, болани парваришда қурби етмай қолган ҳолларда, парвариш билан банд бўлган ишлаётган бошқа оила аъзолари ёки қариндошларига (меҳнатга лаёқатсизлик варақасига асосан) нафақа берилади.

Уч ёшгача бўлган болани ёки 16 ёшгача бўлган ногирон болани парваришда банд бўлган она касал бўлиб, болани парваришда қурби етмай қолган ҳолларда, парвариш билан банд бўлган ишлаётган бошқа оила аъзолари ёки қариндошларига (меҳнатга лаёқатсизлик варақасига асосан) нафақа берилади.

Оиланинг касал бўлган аъзосига қараш бўйича вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси бемор бировнинг парваришига муҳтож бўлган, лекин 7 календарь кунидан ошмаган давр учун берилади.

Ўн тўрт ёшга етмаган бемор болага қараш учун вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси болага парвариш керак бўлган, аммо 14 календарь кунидан ошмаган давр учун берилади.

Агарда ходим карантин вақтида санитария-эпидемиология хизмати органлари томонидан атрофидаги шахслар орқали юқумли касалликка чалиниш хавфининг олдини олиш мақсадида ишдан четлатилган бўлса.

Мавсумий ва вақтинчалик ишларда банд бўлган ходимларга меҳнатда майибланиш ёки касб касаллиги оқибатида вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик, ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа умумий асосларда, бошқа сабаблар оқибатидаги вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақа мавсумий ёки вақтинчалик иш тўғрисида тузилган меҳнат шартномасида кўрсатилган иш кунлари доирасида тўланади.

Ишлаётган ногиронларга вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақа меҳнатда майибланиш ҳодисалари ёки касб касаллигидан ташқари, кетма-кет икки ойдан ва календарь йилда уч ойдан ошмаган муддатга берилади.

Ишлаётган Иккинчи жаҳон урушининг ногиронларига ва имтиёзлари жиҳатдан уларга тенглаштирилган бошқа ногиронларга, Чернобиль АЭСдаги фалокат ёки унинг оқибатларини бартараф этиш бўйича ишларни бажариш билан боғлиқ сабабларга кўра ногирон бўлган шахсларга вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик Нафақаси (меҳнатда майибланиш ҳодисалари ёки касб касаллигидан ташқари) кетма-кет тўрт ойгача ёки календарь йилда беш ойгача берилади.

Агар ишловчи ногироннинг вақтинчалик меҳнатга қобилиятсизлиги меҳнатда майибланиш ёки касб касаллиги туфайли юз берса, нафақа у тўла соғайгунга ёки меҳнатда майибланиш ёхуд касб касаллиги билан боғлиқ ногиронлик гуруҳи қайта кўриб чиқилгунга қадар тўланади.

Сил касаллиги оқибатида вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақа шахс тўла соғайгунга қадар, лекин кўпи билан 10 ойга берилади.

Ходим сил касаллиги билан қайта касалланганда ёки сил касаллиги оқибатида ногирон деб топилганда нафақа кўпи билан 6 ойга берилади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик қуйидаги даврларга тўғри келганда нафақа тўланмайди:

иш ҳақи сақланмаган таътил;

болани парваришlash бўйича таътил;

иш вақтинча тўхтатилган;

ходим ишдан (лавозимдан) четлаштирилиб, иш ҳақи тўлаш тўхтатиб қўйилганлиги сабабли ишламаган;

ҳарбий ўқув ёки текширув йиғини;

ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқув юртларида таҳсил олиш муносабати билан берилган қўшимча таътил.

Бу даврларда бошланиб, давом этаётган меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси ходим ишга чиқиши (лавозимга тикланиши) лозим бўлган кундан бошлаб берилади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси қуйидаги ҳолларда берилмайди:

ишдан ёки бошқа вазифалардан бўйин товлаш мақсадида ўз саломатлигига атайлаб зиён етказган ёхуд ўзини касалликка солганда;

гиёҳвандлик ёки мастлик билан боғлиқ ҳаракатлар оқибатида, шунингдек, спиртли ва гиёҳвандлик моддаларини истеъмол қилиш натижасида касалликка чалинганда (жароҳатланганда);

жиноят содир қилиш вақтида жароҳатланганда;

суд қарори асосида мажбурий даволанишга юборилганда (руҳий касаллардан ташқари);

ҳибсда бўлган даврда;

суд-тиббийёт экспертизасидан ўтиш даврида.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бошланишидан олдин узрсиз сабабларга кўра ишга келмаган, улар учун шифокор белгилаган тартибни бузган, ёки узрсиз сабабларга кўра белгиланган муддатда шифокор кўригига ёки тиббий-меҳнат экспертиза комиссиясига (ТМЭК) келмаган ходимлар қонидани бузиш рўй берган кундан бошлаб корхонанинг ижтимоий суғурта бўйича комиссияси белгилайдиган муддатга нафақа дан маҳрум қилинадилар.

Юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар ҳамда деҳқон хўжалиги аъзолари, бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадалларини тўламаган, шифокор белгилаган тартибни бузган ёки узрсиз сабабларга кўра белгиланган муддатда шифокор кўригига ёки ТМЭКга келмаган ҳолларда, бузиш содир бўлган кундан бошлаб Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман(шаҳар) бўлими томонидан белгиланган муддатга нафақа дан маҳрум қилинадилар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 28 февралдаги 71-сонли “Вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик бўйича нафақалар тўлаш чегарасини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорига кўра:

2002 йил 1 мартдан бошлаб вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик бўйича нафақалар:

Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларидан бўлган ходимларга, байналмилалчи жангчиларга ва уларга тенглаштирилган шахсларга, қарамоғида 16 ёшга (ўқувчилар учун - 18 ёш) тўлмаган уч нафар ва ундан кўп фарзанди бўлган ходимларга, Чернобил АЭСдаги авария оқибатларини тугатишда қатнашган ходимларга, Чернобил АЭСдаги авария натижасида радиоактив ифлосланиш зонасидан эвакуация қилинган ва кўчирилган қон ҳосил қилувчи органлар касалликлари (ўткир лейкоз), қалқонсимон без (аденома, рақ) ва хавфли ўсмалар билан боғлиқ касалликларга чалинган ходимларга, ядро полигонларида ва бошқа радиация-ядро объектларида ҳарбий хизматни ўтаган пенсия ёшидаги ногирон ходимларга, шунингдек ходим ишда шикастланиш ва касб касалликлари оқибатида вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотганда ойлик иш ҳақининг тўлиқ миқдорда;

ижтимоий аҳамиятга эга касалликлар бўйича ҳисобда турувчи ходимларга, улар томонидан давлат ижтимоий суғуртасига бадаллар тўлаб келиниши муддатига (умумий иш стажига) қараб ойлик иш ҳақининг 60 фоизидан 100 фоизигача миқдорда;

қолган ҳолларда, улар томонидан давлат ижтимоий суғуртасига бадаллар тўлаб келиниши муддатига (умумий иш стажига) қараб ойлик иш ҳақининг 60 фоизидан 80 фоизигача миқдорда тўланади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақа барча ҳолларда белгиланган энг кам иш ҳақидан кам бўлмаслиги ва нафақа ҳисоблаб чиқарилган иш ҳақидан юқори бўлмаслиги лозим.

нафақа миқдори вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бошланган кунгача, меҳнат дафтарчаси ёки унинг ўрнига берилган бошқа ҳужжат, шунингдек, ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан берилган маълумотнома асосида ҳисобланган умумий иш стажига мувофиқ аниқланади.

2. Ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа

Ишлаётган аёлларга 70 календарь кундан иборат ҳомиладорлик таътили ва бола туғилгач 56 календарь кун (эгизак бола туғилса ёки туғиш оғир кечган ҳолларда 70 календарь кун) миқдорида ҳомиладорлик ва туғиш тахтили берилади. Ушбу таътил даврида аёлнинг иш жойи (лавозими) сақланиб қолинади ҳамда уларга ушбу давр учун давлат ижтимоий суғуртаси маблағлари ҳисобдан нафақа берилади.

«Давлат ижтимоий суғурта бўйича тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги низомга мувофиқ ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа ни тайинлаш ва тўлаш учун белгиланган тартибда берилган меҳнатга лаёқатсизлик варақаси асос бўлади.

ҳомиладорлик ва туғиш бўйича берилган вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси йўқолган ҳолларда нафақа унинг ўрнига такрорий берилган вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси (дубликат) асосида берилади.

ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа (шу жумладан, ҳомила тушган ҳолларда) вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасида кўрсатилган барча давр учун тўланади.

Ходим ишдан бўшатилишининг нотўғрилиги ҳақида низо кетаётган даврда ҳомиладорлик ва туғиш бўйича таътил берилганда, нафақа у ишга қайта тикланган тақдирда берилади. Бунда ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа ни аёлни ишга қайта тиклаш тўғрисида қарор чиққандан сўнг, нафақа тўланмаган барча меҳнатга қобилиятсиз кунлар учун тўланади.

Олий, ўрта махсус, касб-ҳунар таълим муассасаларини, магистратура, аспирантура, клиник ординатура, докторантурани тамомлаган ва белгиланган

тартибда ишга юборилган аёлларга ишни бошлагунга қадар ҳомиладорлик ва туғиш бўйича берилган меҳнатга лаёқатсизлик варақаси асосида нафақа аёл ишга келиши лозим бўлган кундан бошлаб берилади.

Ишни вақтинчалик тўхтатиш ёки ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқув юртларида таҳсил олиш муносабати билан берилган қўшимча таътил даврида ҳомиладорлик ва туғиш бўйича таътил берилган ҳолда, нафақа кўрсатилган давр тугагандан кейин аёл чиқиши лозим бўлган кундан бошлаб берилади.

Ходим йиллик (асосий ва қўшимча) таътилда ва болани парваришlash учун таътилда бўлган вақтда ҳомиладорлик ва туғиш бўйича таътил берилганда, нафақа ҳомиладорлик ва туғиш бўйича таътилнинг вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасида кўрсатилган барча кунлари учун берилади. Болани парваришlash бўйича таътил даври учун нафақа тариф ставкасидан (лавозим маошидан) ва таътил бошланишидан олдинга 12 ой мобайнида олинган мукофотларнинг ўртача ойлик суммасидан ҳисоблаб чиқарилади. Бунда вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси очилган кунига бўлган тариф ставкаси жойларда белгиланган туман коэффициенти ва устамаларни ҳисобга олган ҳолда олинади.

Иш ҳақи тўлаш тўхтатилиб, ишдан (лавозимдан) четлаштириш оқибатида аёл ишламаган даврда ҳомиладорлик ва туғиш бўйича таътил учун меҳнатга лаёқатсизлик варақаси берилган ҳолда нафақа тўланмайди. Агар ҳомиладорлик ва туғиш бўйича таътил ишга қўйилгандан кейин ҳам давом этадиган бўлса, нафақа у ишга чиқиши лозим бўлган кундан бошлаб берилади.

Ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа иш ҳақининг 100 фоизи миқдорида берилади.

3. Бола тузилганда бериладиган нафақа (суюнчи пули)

Бола тузилганда бериладиган бир марталик нафақа Ўзбекистон Республикаси ҳудудида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг икки баравари миқдорида берилади.

Иш ҳақиға коэффициент қўлланиладиган туманларда нафақа ушбу коэффициентларни ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Ишлаётган аёлларга, ҳамда ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда олий, ўрта махсус, касб-хунар таълим муассасаларида, магистратура, аспирантура, клиник ординатура, докторантурада таҳсил олаётган аёлларга бола туғилганда бериладиган бир марталик нафақа тегишлича иш ёки ўқиш жойидан тўланади.

Боланинг онаси ишламайдиган ва ўқимайдиган ҳолларда нафақа боланинг ишлайдиган ёки ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқийдиган отаси ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларга тўланади.

Ишламайдиган ва ўқимайдиган ота-оналарга бола туғилганда нафақа ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан тайинланади ва тўланади.

Фарзандликка олинган болаларга бола туғилганда бериладиган бир марталик нафақа умумий асосларда берилади.

Агар аёл ҳомиладорлик бўйича таътил даврида ишдан бўшаб, шу давр мобайнида ҳомиладорлик ва туғиш бўйича нафақа олган бўлса, бир марталик нафақа умумий асосларда берилади.

Бола ўлик туғилган ҳолларда нафақа тўланмайди.

4. Қўшимча дам олиш куни учун нафақа

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 230-моддасига кўра:

«Ногирон боласини тарбиялаётган ота-онанинг бирига (васийга, ҳомийга) бола ўн олти ёшга тўлгунга қадар давлат ижтимоий суғуртаси маблағлари ҳисобидан бир кунлик иш ҳақи миқдорида ҳақ тўлаган ҳамда ойига қўшимча бир дам олиш куни берилади».

Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақаларни тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги Низомнинг 84-бандига кўра эса «Ногирон боласини тарбиялаётган ишловчи ота-онанинг бирига (васийга, ҳомийга) бола ўн олти

ёшга тўлгунга қадар давлат ижтимоий суғуртаси маблағлари ҳисобидан бир кунлик иш ҳақи миқдориди ҳақ тўлаган ҳолда ойига қўшимча бир дам олиш куни берилади.

Ногирон болани тарбиялаётган ишлаётган ота-онанинг бири (васий, хомийнинг) бу ҳақда берган аризаси ҳамда ногирон болани тарбиялаётганлигини тасдиқловчи ҳужжат асосида иш берувчи бу ҳақда буйруқ чиқаради ҳамда ҳар ойнинг қайси аниқ санасида бир кун қўшимча дам олиш куни берилиши масаласи ушбу ҳуқуқдан фойдаланаётган ота ёки она (хомий, васий) билан келишиб белгиланади.

Ногирон болаларни туғруқ бўлимлари (чақаолқлар, болалар уйлари)дан фарзандликка олган шахсларга ҳам ушбу нафақа тайинланаверади.

5. Дафн этиш маросими учун бериладиган нафақа

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 288-моддасига мувофиқ: «Суғурта қилинган ходим ёки унинг оила аъзоси вафот этганда қонун ҳужжатларида белгиланган миқдорда ва тартибда дафн этиш маросими учун нафақа тўланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 27 декабрда қабул қилинган “Дафн этиш ва дафн иши тўғрисида”ги қонунига⁶⁷ кўра ҳам дафн этиш учун нафақа тўлаш назарда тутилган.

«Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича ни тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги низомга кўра:

Дафн этиш маросими учун нафақа ходим ёки унинг қарамоғида бўлган қуйидаги оила аъзолари вафот этганда берилади:

- а) турмуш ўртоғи;
- б) 18 ёшга тўлмаган ёки вақтинча меҳнатга қобилиятсиз (ёшидан қатъи назар) болалари, ака-укалари ва опа-сингиллари;
- в) ота-онаси;
- г) бобоси ёки бувиси.

⁶⁷ Ўзбекистон Республикасим қонун ҳужжатлари тўплами. 2010., 52-сон, 508-модда.

Яшаш учун мустақил маблағ манбаига эга бўлган (иш ҳақи, пенсия, стипендия олувчи, ширкат хўжалигининг меҳнатга қобилиятли аъзолари ҳисобланувчи ва ҳоказо) оила аъзолари қарамоғида турган деб ҳисобланмайди.

Ходим вафот этганда дафн этиш маросими учун нафақа унинг оила аъзоларига ёки дафн ўтказишни ўз зиммасига олган шахсларга берилади.

Оиланинг вафот этган аъзосини дафн этиш маросими учун нафақа ишловчи ходимга берилади.

Аёлнинг ҳомиласи тушган ҳолларда дафн этиш маросими учун нафақа берилмайди.

Дафн этиш маросими учун нафақа энг кам ойлик иш ҳақининг уч баравари миқдорида берилади.

Ишламайдиган пенсионер вафот этган тақдирда дафн этиш маросими учун нафақа унинг оиласига ёки пенсионернинг дафн маросимини ўтказган шахсга икки ойлик пенсия миқдорида, лекин энг кам ойлик иш ҳақининг икки ҳиссасидан кам бўлмаган миқдорда, ижтимоий таъминот бўлими томонидан тўланади.

Иш ҳақига район коэффициенти белгиланган жойларда дафн этиш маросими учун нафақа миқдори ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган тармоқлар учун бериладиган туман коэффициентини ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Муддатли ҳарбий хизматга чақирилган ходим ёки унинг оила аъзоси вафот этган тақдирда дафн этиш маросими учун нафақа, агар унга сўнгги иш ҳақи тўланган кундан бир ойдан кўп вақт ўтмаган бўлса берилади.

Олий, ўрта махсус, касб-ҳунар таълим муассасаларида, магистратурада, аспирантурада, клиник ординатурада, докторантурада таҳсил олаётган шахслар, шунингдек, уларнинг оила аъзолари вафот этган тақдирда, дафн этиш маросими учун нафақа умумий асосларда тўланади.

Мактаблар, курсларнинг (кадрлар малакасини ошириш, қайта тайёрлаш ва тайёрлаш бўйича), шунингдек, малака ошириш институтлари ўқувчилари

ва тингловчилари ёки уларнинг оила аъзолари вафот этганда, агар улар курсларга, мактабларга, институтларга корхона томонидан юборилган бўлсалар ва уларнинг ўқиш давридаги иш ҳақи тўла ёки қисман сақланиб қолган бўлса, дафн этиш маросими учун нафақа умумий асосларда берилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 1 майдаги қарори билан «Кексалар ва меҳнатга яроқсиз фуқаролар, ногирон болалар ва болалиқдан ногиронларнинг дафн маросими учун бир йўла бериладиган тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги низом тасдиқланди⁶⁸.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 июндаги қарори билан тасдиқланган «Болалиқдан ногиронларга, қарияларга ва меҳнатга лаёқатсиз фуқароларга тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги низомга кўра ҳаёт чоғида нафақа олган ёлғиз кексалар, меҳнатга лаёқатсиз фуқаролар, ногирон болалар ва болалиқдан ногирон шахслар вафот этганларида, уларнинг оила аъзоларига ёки уларни дафн этишни амалга оширган шахсларга белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг икки баробари миқдорида дафн қилиш Нафақаси берилади. нафақа бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси ҳисобидан берилади.

Бир йўла бериладиган нафақа ни олиш учун марҳумнинг оила аъзолари ёки бошқа шахслар марҳум вафотидан бошлаб 6 ой ичида вафот этган шахс нафақа олувчи сифатида ҳисобда турган туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлимига мурожаат қилишлари лозим.

Бундай нафақа ни олишлик учун:

а) вафот этганлик ҳақидаги маълумотнома (асл нусхаси);

б) дафн этиш аризачи томонидан амалга оширилгани ҳақида фуқаролар йиғини маълумотномаси тақдим этилади.

Бир йўла бериладиган дафн қилиш нафақаси бериш ҳақидаги аризани ижтимоий таъминот органлари томонидан кўриб чиқиш тартиблари, муддатлари, аризани рад этиш асослари, ижтимоий таъминот бўлимининг

⁶⁸ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси қонун қужжатлари. 2002 йил, 9-сон, 65-модда.

аризани рад этиш тўғрисидаги қарори устидан шикоят бериш тартиби қонун ҳужжатларида белгиланган. Дафн қилиш нафақасидан солиқ олинмайди.

Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича ни тайинлаш ва тўлаш тартиби бу ҳақдаги низомда белгилаб қўйилган бўлиб, унга кўра:

ходимнинг асосий иш жойидан корхонанинг Ижтимоий суғурта бўйича комиссияси ёки шу иш учун вакил қилинган комиссия аъзоси томонидан тайинланади. Комиссия таркиби, аъзолари сони ва раиси корхона раҳбарининг буйруғи ёки бошқарувининг қарори билан тасдиқланади.

Комиссия меҳнатда майибланганларга, касб касаллигига чалинганларга нафақа тайинлаш, нафақа тўлашни рад этиш, нафақа дан (тўлиқ ёки қисман) маҳрум этиш ва нафақа олиш ҳуқуқи юзасидан келиб чиққан низоларни, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси ва бошқа ҳужжатларнинг асосли равишда ва тўғри берилганлигини кўриб чиқиш ҳуқуқига эга. қолган барча ҳолларда ни комиссиянинг шу ишга вакил қилинган аъзоси тайинлайди.

Комиссиялар бўлмаган корхоналарда , иш берувчи томонидан шу ишга буйруқ билан вакил қилинган шахс томонидан тайинланади.

Юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар, деҳқон хўжалиги аъзоларига, шунингдек айрим фуқароларникида шартнома асосида ишлаётганларга ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан тайинланиб, бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағлари ҳисобидан тўланади.

ўқувчи, талаба ва аспирантларга мазкур низомнинг 80-91-бандларига биноан ўқиш жойларида тайинланади ва тўланади.

қуролли кучлар сафидан озод этилгандан кейин вақтинча меҳнатга қобилиятсиз бўлиб қолган собиқ ҳарбий хизматчиларга нафақа мазкур Низомнинг 5-бандига биноан туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан тайинланади.

Ходимлар вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик муддати тугаганидан сўнг чиқишининг биринчи кунидаёқ корхонага вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасини тақдим этадилар. Меҳнатга қобилиятсизлик давом этаётган

ҳолларда, навбатдаги иш ҳақи берилиши вақти келганда топширилиши мумкин.

Корхонада вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасининг «Табелчи томонидан ва кадрлар бўлими томонидан тўлдирилади» деган бўлимларига зарур маълумотлар ёзилади ва вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси (бемор ҳақидаги маълумотлар ёзиб, имзо қўйилади) ижтимоий суғурта комиссиясига топширилади.

Меҳнатда майибланиш туфайли вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бошланганда нафақа ишлаб чиқаришда бахтсиз ҳодиса содир бўлганлик ҳақидаги (Н-1-шаклда) далолатнома асосида тайинланади.

Агар бахтсиз ҳодиса бошқа шароитларда рўй берса (уйда ишга бориш ёки ишдан қайтишда, давлат ёки жамоатчилик бурчини бажараётган пайтда), нафақа рўй берган бахтсизлик сабаблари иш берувчи томонидан ўрганиб чиқилгандан кейингина тайинланади.

Нафақа олиш ҳуқуқи ижтимоий суғурта бўйича комиссия ёки вакил қилинган комиссия аъзоси ҳар бир вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси бўйича тўлов амалга оширилиши лозим бўлган кунлар сонини ва иш ҳақиға нисбатан белгиланадиган нафақа фоизи миқдорини белгилайди. нафақа фоизи миқдори нафақа белгилаш баённомасида ва комиссия раиси ёки вакил қилинган комиссия аъзосининг имзоси қўйилган вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасида қайд қилинади.

Меҳнатда майибланиш туфайли вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақа комиссия томонидан (жароҳатланган ходимнинг аҳволи комиссия мажлисига келишга имкон берган тақдирда унинг иштирокида) тайинланади. нафақа дан маҳрум этиш, нафақа дан тўлиқ ёки қисман рад этиш масаласи нафақа олувчининг иштирокида кўриб чиқилади.

Ходим вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси бўйича нафақа олиш ҳуқуқиға эга бўлмаган тақдирда, комиссия нафақа бермаслик тўғрисида қарор чиқаради ва рад этиш сабабларини вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасига қайд этади.

Нафақа тайинлангандан сўнг комиссия ёки вакил қилинган комиссия аъзоси корхонанинг ҳисоб-китоб бўлимига нафақа чиқариш ва тўлаш учун белгиланган тартибда расмийлаштирилган вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасини топширади.

Тўланадиган ва тўланмайдиган вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақалари, шунингдек, нафақа олиш учун тақдим этилган барча бошқа ҳужжатлар корхона бухгалтериясида пуллик ҳужжатларга тенг ҳолда, барча харажат ҳужжатларидан алоҳида ҳолда сақланади.

хомиладорлик ва туғиш нафақаси туғишдан олдин амалда фойдаланилган кунларнинг сонидан қатъи назар, таътилнинг тўлиқ даври учун бир йўла тўланади.

Бола туғилганда бир йўла тўланадиган нафақани олиш учун ота ёки она комиссияга Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) бўлими томонидан берилган боланинг туғилганлик ҳақидаги маълумотномасини топшириши лозим. Берилган ҳужжатлар асосида вакиллик қилувчи комиссия аъзоси нафақа олиш ҳуқуқини белгилайди ва белгиланган миқдорда уни тайинлаш тўғрисида қарор чиқаради ва тайинлаш баённомасига ёзади. Шундан сўнг ҳужжатлар корхонанинг ҳисоб-китоб қилиш бўлимига топширилади.

Бола туғилганлиги ҳақидаги маълумотнома йўқотилган тақдирда бир йўла тўланадиган нафақа ФХДЁ бўлимлари томонидан берилган бола туғилганлиги ҳақидаги такрорий маълумотноманинг ҳамда отанинг иш жойидан (ўқиш жойидан) нафақа олмаганлиги ҳақидаги маълумотнома топширилганидан сўнг берилади.

Ходимнинг вафоти туфайли уни дафн этиш маросимини ўтказиш Нафақасини олиш учун ижтимоий суғурта комиссиясига ФХДЁ бўлими томонидан берилган вафот этганлик тўғрисидаги маълумотнома топширилади. Оила аъзоси вафот этганда эса вафот этганлиги ҳақидаги маълумотномадан ташқари уй-жойдан фойдаланиш идораси (бинодан фойдаланиш дирекцияси, маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари)

томонидан вафот этган шахснинг ходим билан қариндошлик алоқалари борлиги ва у ходимнинг қарамоғида бўлганлиги тўғрисида маълумотнома ҳам топширилиши лозим.

Топширилган ҳужжатлар асосида вакил қилинган комиссия аъзоси нафақа олиш ҳуқуқини, унинг миқдорини белгилайди ва нафақа тайинлаш ҳақида қарор чиқаради ва нафақа тайинлаш баённомасига ёзиб қўяди.

Юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахс, деҳқон хўжалиги аъзосига, шунингдек, айрим фуқароларниқида шартнома асосида ишлаётганлар нафақа олиш учун вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаларини, бола туғилганлик ҳақидаги маълумотномани ва вафот этганлик тўғрисидаги маълумотномани ижтимоий таъминот бўлимига топширадилар. Топширилган ҳужжатлар асосида бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси даромадлари ва харажатлари шўъбалари томонидан нафақа тайинлаш (тайинламаслик) ва унинг миқдорлари масаласи кўриб чиқилиб, ижтимоий таъминот бўлими бошлиғининг қарори чиқарилади ва белгиланган тартибда расмийлаштирилади. Фуқароларнинг фойсиз шахсий ҳисобрақамига нафақа суммасини ўтказиш йўли билан банк орқали тўланади.

Ходимнинг вафоти кунигача олинмай қолган вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик ҳамда ҳомиладорлик ва туғиш нафақаси у билан бирга яшаган оила аъзоларига, шунингдек, унинг қарамоғида бўлганларга берилади.

Ходимнинг вафот этган кунига қадар олинмаган нафақа вафот этган ходим билан қариндош ва бирга истиқомат қилганлик ёки вафот этганнинг қарамоғида бўлганликни тасдиқловчи далил бўлган ҳужжат топширилгандагина берилиши мумкин.

Бола туғилганда бир йўла тўланадиган нафақани олиш ҳуқуқига эга бўлган она вафот этганда мазкур нафақа отага ёки болани ўз тарбиясига олган бошқа шахсга берилади.

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағидан бериладиган нафақа белгиланган тартибда расмийлаштирилган ишончнома бўйича

тўланиши, фуқароларнинг аризасига биноан банк муассасаларидаги хисобрақамига ўтказилиши ҳамда алоқа бўлими орқали жўнатилиши мумкин.

Нафақани жўнатиш билан боғлиқ бўлган чиқимлар нафақа суммасидан ушлаб қолинади.

Нафақалар ходимнинг асосий иш жойидан корхонанинг Ижтимоий суғурта бўйича комиссияси ёки шу иш учун вакил қилинган комиссия аъзоси томонидан тайинланади. Комиссия таркиби, аъзолари сони ва раиси корхона раҳбарининг буйруғи ёки бошқарувининг қарори билан тасдиқланади.

Комиссия меҳнатда майибланганларга, касб касаллигига чалинганларга нафақа тайинлаш, нафақа тўлашни рад этиш, нафақадан (тўлиқ ёки қисман) маҳрум этиш ва нафақа олиш ҳуқуқи юзасидан келиб чиққан низоларни, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси ва бошқа ҳужжатларнинг асосли равишда ва тўғри берилганлигини кўриб чиқиш ҳуқуқига эга. Қолган барча ҳолларда нафақаларни комиссиянинг шу ишга вакил қилинган аъзоси тайинлайди.

Юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар, деҳқон хўжалиги аъзоларига, шунингдек айрим фуқароларникида шартнома асосида ишлаётганларга нафақалар ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан тайинланиб, бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблағлари ҳисобидан тўланади.

Меҳнатда майибланиш туфайли вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бошланганда нафақа ишлаб чиқаришда бахтсиз ҳодиса содир бўлганлик ҳақидаги (Н-1-шаклда) далолатнома асосида тайинланади.

Ходим вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаси бўйича нафақа олиш ҳуқуқига эга бўлмаган тақдирда, комиссия нафақа бермаслик тўғрисида қарор чиқаради ва рад этиш сабабларини вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақасига қайд этади.

Корхона тугатилганда, Низомга мувофиқ нафақа олиш ҳуқуқига эга бўлган фуқароларга, вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик ҳамда ҳомиладорлик ва туғиш нафақаси тугатилган корхонанинг ҳуқуқий вориси ёки тугатиш комиссияси томонидан берилади.

Тугатиш комиссияси ишни якунлаган (якуний баланс топширилган) ҳолларда, нафақа ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан тайинланиб, тўланади. Бунда вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик ҳамда ҳомиладорлик ва туғиш нафақасини тайинлаш учун қўшимча ҳужжатлар, яъни тугатиш комиссияси томонидан тўланган нафақа (комиссия томонидан якуний баланс топширилиб барча ҳисобрақамлар ёпилганлиги) тўғрисидаги маълумотнома тақдим этилади.

Юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахс, деҳқон хўжалиги аъзосига, шунингдек айрим фуқароларникида шартнома асосида ишлаётганлар нафақа олиш учун вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик варақаларини, бола туғилганлик ҳақидаги маълумотномани ва вафот этганлик тўғрисидаги маълумотномани ижтимоий таъминот бўлимига топширадилар.

Ортиқча тўлаб юборилган нафақа суммаси, агар ортиқча тўлаш санада (арифметик) адашиш ёки нафақа олувчининг қалбаки маълумотнома тақдим қилиши (ҳужжатларга ўзгартириш киритиш ва ҳоказолар) туфайли содир бўлган бўлса, нафақа олувчидан ундириб олинади.

Ходимнинг вафоти кунигача олинмай қолган вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик ҳамда ҳомиладорлик ва туғиш нафақаси у билан бирга яшаган оила аъзоларига, шунингдек, унинг қарамоғида бўлганларга берилади.

Корхонанинг бош бухгалтери комиссия билан бир қаторда нафақа тўлаш бўйича маблағларнинг тўғри сарфланиши учун жавобгардир.

Нафақаларни нотўғри ҳисоблаш ва белгилаш ҳамда тўлаш устидан шикоят туман, шаҳар судига берилиши мумкин.

10.3. Бюджет ҳисобидан тўланадиган ижтимоий нафақалар ва уларнинг турлари

Муайян ҳолларда давлат томонидан фуқароларни меҳнат фаолияти билан шуғулланмаганликлари ва меҳнат стажи бор-йўқлигидан қатъий назар, моддий жиҳатдан таъминлаш амалга оширилади.

Бундай ижтимоий ёрдамни амалга оширилишида қуйидаги тамойилларга амал қилинади:

ижтимоий адолат қоидаларига қатъий амал қилиш;

ошкораликни таъминлаш;

катта ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли ўртасида боқимандаликка, ўзининг иқтисодий фаоллиги ҳисобига эмас, балки давлат ёрдами ҳисобига яшашга интилишга йўл қўймаслик;

болалар тарбияси учун оила масъулиятини кучайтириш, уларга жисмоний, ақлий ва маънавий-ахлоқий ривожланиш учун зарур шарт-шароитлар яратиш;

давлат томонидан қўллаб-қувватлашсиз даромадларини жиддий оширишнинг аниқ имконияти мавжуд бўлмаган, кам даромадли оилаларга нафақалар бериш.

Ана шу мақсадда бюджет ҳисобидан ижтимоий нафақалар ва моддий ёрдамлар тўлаш кўзда тутилган бўлиб, улар оила (шахс)нинг моддий шароитлари ёки болалар парвариш қилинаётганлиги ва бошқа сабабларга кўра тайинланиши ҳамда тўланиши мумкин.

Ижтимоий ёрдамнинг бу шакли ижтимоий ҳмоияни аниқ манзилли ва эҳтиёжмандларга фаратилганлигини яққол кўрсатиб туради.

Қуйида ушбу нафақаларнинг қисқача тавсифи, тайинланиш асослари, шартлари, тўланиш тартибларини кўриб ўтамиз.

Вояга етмаган болалари бўлган оилаларга тайинланадиган ва тўланадиган нафақалар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 декабрдаги 437-сон қарори билан тасдиқланган НИЗОМ асосида мазкур нафақа тайинланади⁶⁹.

Нафақа ушбу нафақани олишга мухтож бўлган, туғилган, болаликка ва хомийликка (васийликка) олинган 16 ёшгача (умумтаълим мактабларида, академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида таълим олаётган 16 ёшдан 18 ёшгача) болалари бўлган оилаларга тайинланади ва тўланади.

Нафақа ота-оналардан бирининг шахсий аризаси асосида 6 ой муддатга тайинланади ва тўланади, ушбу муддат тугагач аризачи янги муддатга нафақа тўлашни давом эттириш тўғрисида ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Нафақа хар ойда тўланади ва ундан солиқ олинмайди.

Доимий яшаш жойидаги фуқароларниш ўзини ўзи бошқариш органига нафақа тайинлаш тўғрисида ёзма ариза билан мурожаат қилишган оилаларга, алоҳида ҳолларда эса ушбу органнинг раиси (оқсоқоли) тақдимномасига биноан тайинланади.

Нафақа тайинлаш тўғрисидаги ариза болаларнинг ота-онасидан бири томонидан оиланинг яшаш жойидаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тегишли органига ушбу органнинг раиси номига берилади..

Оилага нафақа:

бир болали оилалар учун - энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизи миқдорида;

икки болали оилалар учун - 100 фоизи миқдорида;

уч болали оилалар учун - 140 фоизи миқдорида;

⁶⁹ Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг Қарорлари тўплами. 1996., 12-сон, 35-модда.

тўрт ва ундан кўп болали оилалар учун - 175 фоизи миқдорида белгиланади.

Агар белгиланган тартибда нафақа белгилашан давр мобайнида энг кам ойлик иш ҳақи миқдори ўзгарса нафақа миқдори энг кам ойлик иш ҳақи миқдори ўзгарган ойдан бошлаб тегишли равишда кўпаяди.

ногирон чақалоқли (болали) оилалар;

ота-онанинг иккаласи ҳам бўлмаган, болалар тарбияси билан эса қариндошлари шуғулланишадиган оилалар;

болаларнинг ота-онасидан бири ёки иккаласи ҳам ногирон бўлган оилалар;

ота-онадан бири ёки иккаласи ҳам ишсиз бўлган, Бандликка кўмаклашиш марказларида иш қидирувчи сифатида ҳисобда турган оилалар нафақа билан таъминланишда имтиёзли ҳуқуқдан фойдаланадилар.

Болалари тўлиқ давлат таъминотида бўлган оилаларга. Агар оиладаги болаларнинг ҳаммаси ҳам тўлиқ давлат таъминотида бўлмаса, у ҳолда нафақа давлат таъминотида бўлмаган болаларни ҳисобга олган ҳолда тўланади;

ота-онаси қонунчиликда белгиланган тартибда ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум этилган оилаларга;

моддий бойлиги (даромади) болаларининг жисмоний, ақлий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан мақбул ривожланишини таъминлаш имконини берадиган оилаларга нафақа иайинланмайди.

Оилаларга нафақа тайинлаш ва тўлаш тўғрисидаги қарор шаҳарча, қишлоқ, овул фуқаролар йиғини (вакиллар йиғилиши) ёки фуқаролар йиғини томонидан шундай масалаларни ҳал этиш учун вакил қилинган Комиссия томонидан қабул қилинади.

Нафақа тайинлашни сўраб берилган аризагақуйидаги хужжатлар қўшиб топширади:

а) оила аъзоларининг таркиби тўғрисида яшаш жойидан маълумотнома;

б) болаларнинг туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномалари нусхаси;

в) васийлик (ҳомийлик)да бўлган болаларга нафақа тайинлаш чоғида васийлик (ҳомийлик) ҳуқуқини белгиловчи органнинг қароридан кўчирма;

г) фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи талабига кўра - оила аъзоларининг даромадлари хақида маълумотнома;

д) 16 дан 18 ёшгача бўлган болаларга мазкур шахс ҳақиқатан ҳам ўқув юртида ўқиётганлиги ва стипендия олмаслиги тўғрисида ўқув юртидан маълумотнома.

Зарур бўлган хужжатларнинг асл нусхалари ёки белгиланган тартибда тасдиқланган кўчирма нусхалари тақдим этилиши мумкин.

Аризаларни рўйхатдан ўтказиш махсус рўйхатга олиш дафтарида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи раиси (оқсоқоли)нинг котиби томонидан амалга оширилади

Оиланинг нафақага муҳтожлигини аниқлаш учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ҳузурида махсус комиссия тузилади, унинг таркиби фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи раиси (оқсоқоли) томонидан тасдиқланади.

Комиссия таркибига ўзини ўзи бошқариш органининг маслаҳатчилари ва котиби, туман (шаҳар) ҳокимлиги томонидан вакил қилинган, нафақалар тайинлаш ва уларни тўлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига амалий ёрдам кўрсатувчи туман (шаҳар) "Бандликка кўмаклашиш маркази ходими, шунингдек, зарурат бўлганда туман (шаҳар) солиқ ва молия органларининг вакиллари киради.

Махсус комиссия нафақа олиш учун мурожаат қилган оиланинг моддий ва мулкый аҳволини ариза берилган санадан бошлаб икки ҳафта муддатда текширади ҳамда кўриб чиқиш асосида нафақа тайинлаш тўғрисида ёки нафақа тайинлашни рад этиш ҳақида фуқаролар йиғинига икки ҳафта муддатда таклиф киритади.

Оиланинг моддий ва мулкый аҳволини текшириш натижалари юзасидан Текшириш далолатиомаси тузилади ва унда қуйидагилар мажбурий тартибда кўрсатилиши керак:

текширилаётган оиланинг таркиби;

текширилаётган оила умумий даромадининг миқдори;

оила аъзолари даромадлари шаклланишининг асосий манбалари;

катта ёшдаги (Меҳнатга лаёқатли) оила аъзоларининг иш билан таъминланганлиги тўғрисида маълумотнома.

Ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган оиланинг умумий даромадини аниқлаш учун барча турдаги даромадлар қўшиб чиқилади ва ҳосил бўлган сумма оила аъзолари сонига тақсимланади (даромадлар деганда: солиқ солинадиган даромадлар, пенсиялар, стипендиялар ва ижтимоий хусусиятга эга бўлган бошқа тўловлар, шунингдек, шахсий ёрдамчи хўжалиқдан олинадиган даромадлар ҳисобга олинади). Икки ва ундан ортиқ ой учун оила аъзоларининг даромадлари ҳисобга олиниши керак бўлган ҳолларда - ҳисобга олиниши керак бўлган давр учун оила аъзоларининг умумий даромади оила аъзоларининг сонига ва мазкур даврдаги ойлар сонига тақсимланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи мезонларини ва нафақа тайинлаш учун асосларни ўзини ўзи бошқариш органи сўҳтларидаги маблағлар миқдоридан ва нафақанинг белгиланган миқдорларидан келиб чиққан ҳолда мустақил равишда белгилайди

Нафақа тайинлаш тўғрисида қарор қабул қилиш чоғида аризачининг фуқаролар йиғинида (Комиссия йиғилишида) иштирок этиши мажбурийдир. Аризачи узрли сабаб (касаллик ёки бошқа узрли сабаблар) билан қатнашмаган ҳолларда фуқаролар йиғинига оиланинг балоғат ёшига етган бошқа аъзоси қатнашиши шарт. Аризачи ёки оиланинг бошқа вакили қатнашмаган ҳолларда мазкур оиллага нафақа тайинлаш тўғрисидаги масала кўриб чиқилмайди ва у фуқароларнинг кейинги йиғинида (Комиссия йиғилишида) кўриб чиқиш учун қолдирилади.

Нафақа тайинлаш рад этилган ҳолларда рад этиш сабаби кўрсатилган ҳолда тегишли қарор қабул қилингандан сўнг 5 кун муддатда аризачи бу ҳақда ёзма равишда хабардор қилинади.

Меҳнат фаолиятдан бўйин товлаб юрган ва жамиятга хилоф равишда турмуш кечираётган ота-оналарнинг қаровсиз қолган болаларига ота-оналарининг ёзма аризаларисиз фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи раиси (оқсоқоли)нинг тақдимномасига биноаи фуқаролар йиғини томонидан нафақа тайинланиши мумкин. Бундай ҳолларда нафақа натура шаклида берилиши мумкин. Бунда комиссия аъзоларидан ҳисоб берувчи шахс тайинланади.

Тайинланган, аммо уз вақтида талаб қилиб олинмаган (тўланмаган) нафақалар ўтган вақт учун тўлиқ миқдорда тўланади. Бундай ҳолларда ушбу нафақа олинмаган барча давр учун нафақа бир йўла тўланади. Бунда агар аризачи мазкур нафақага зарурати бўлмаганлигидан уни ўз вақтида олмаганлиги аниқланса, яъни оила нафақага муҳтож бўлмаса, ўзини ўзи бошқариш органи раиси (оқсоқоли)нинг тақдимномасига кўра, фуқаролар йиғини ёки Комиссия бундан кейин нафақа беришни бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

Кам таъминланган оилаларга кўрсатиладиган моддий ёрдам.
Ижтмий ёрдамнинг бу шакли Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

Маҳкамасининг 1994 йил 24 августдаги 434-сон қарори билан тасдиқланган (кеинги қўшимча ва тузатишлари билан) “Кам таъминланган оилаларни ҳисобга олиш, уларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида НИЗОМ”га мувофиқ амалга оширилади ⁷⁰.

Кам даромадли оилаларга ҳар ойлик моддий ёрдам тайинлаш ва унинг миқдорини белгилаш тўғрисидаги қарор фуқароларининг ўзини ўзи бошқариш органлари - қўрғон, қишлоқ, овул ва шаҳар маҳаллалари фуқаролари йиғинлари, йиғинни ўтказиш имкони бўлмаганда кўчалар, турар жойлар, қишлоқ, овул маҳаллалари фуқаролари вакилларининг йиғилиши ёки фуқаролар йиғини томонидан кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш учун вакил қилинган комиссия томонидан қабул қилинади.

Комиссия таркиби фуқаролар йиғини (вакиллар йиғилиши) томонидан фуқаролар йиғини ҳудудида истиқомат қилувчи энг обрў-эътиборли ва ҳурматга сазовор фуқаролар орасидан сайланади. Унга фуқаролар йиғинининг раиси бошчилик қилади. Комиссия аъзолари 2 йил муддатга, фуқаролар йиғини раиси эса унинг бутун ваколати даврига сайланади. Мазкур комиссия аъзоларининг таркиби камида 20 кишидан иборат бўлиб, ҳар йили эллик фоизга янгиланади.

моддий ёрдам оилага олти ой муддатга тайинланади ва тўланади. Ушбу муддат тугагач, агар оилада моддий аҳвол яхшиланмаган бўлса, ёрдам янги муддатга тайинланиши мумкин

Моддий ёрдам фуқароларнинг доимий яшаш жойидаги ўзини ўзи бошқариш органларига ёки қўрғон, қишлоқ, овул маҳалласига ёзма равишда ариза билан ёрдам сўраб мурожаат қилган оилаларга, айрим ҳолларда эса фуқаролар йиғини раиси (оқсоқолининг) тавсиясига биноан тайинланади.

⁷⁰ "Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари тўплами", 1994 й., N 8, 40-модда.

Аризачининг моддий ёрдамга мухтожлик даражасини ва унга бериладиган ойлик моддий ёрдамнинг миқдорини белгилаш учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузурида махсус комиссиялар тузилади, унинг таркибига ушбу органларнинг маслаҳатчилари, котиби, шунингдек, зарурат бўлганда туман (шаҳар) солиқ ҳамда молия органларининг, Бандликка кўмаклашиш марказларининг вакиллари кирадилар.

Ариза берилган кундан бошлаб икки ҳафта муддатда ёрдам сўраган оиланинг моддий ва мулкӣ аҳволини текширади.

Текширув натижалари далолатнома билан расмийлаштирилади, уни комиссиянинг барча аъзолари имзолайдилар. Далолатномада куйидаги маълумотлар акс эттирилади:

- текширилаётган оиланинг таркиби, унда бирга яшовчиларнинг ҳаммаси, қариндошлиги бўлган ва бирга умумий рўзғор юритувчилар ҳисобга олинади;

- оиланинг доимий даромад манбаига эга бўлмаган ва Бандликка кўмаклашиш марказларида рўйхатга олинмаган меҳнатга қобилиятли ёшдаги аъзолари, бола икки ёшга тўлгунга қадар унга қаровчи аёллар, шунингдек, 18 ёшгача бўлган ўқувчилар бундан мустасно;

- оиланинг текшириш вақтидаги жами пул даромадларининг манбалари ва миқдори;

- томорқа участкаси майдони ва ундан даромад олиш имкониятлари;

- оила мол-мулкнинг қиймати (дала ҳовли, автомобиль, мотоцикл ва зеб-зийнатларнинг мавжудлиги);

- оиланинг муҳтожлик даражаси ҳақидаги комиссия хулосаси ва ҳар ойда бериладиган моддий ёрдамнинг тавсия қилинаётган миқдори ҳақида комиссия хулосаси.

Оилага моддий ёрдам тайинлаш ҳақида қарор қабул қилишда аризачининг фуқаролар йиғинида (йиғилишида) ёки Комиссия йиғилишида қатнашиши шарт.

Моддий ёрдам тайинлаш рад эитлган тақдирда йиғилиш баёнида унинг асосланган сабаблари қайд этилади ва бу ҳақда фуқаролар йиғини (йиғилиш) ёки Комиссия йиғилиши қарори устидан шикоят қилишга йўл қўйилмайди.

моддий ёрдам тўлаш муддати тугаганда, ёрдам кўрсатилаётган оиланинг моддий аҳволи ўзгарганда, доимий яшаш жойи ўзгарганда оилага моддий ёрдам тўлаш тўхтатилади.

Тарбиялаш (патронат) учун оилаларга бериладиган етим болаларни кийим-бош, пойабзал билан таъминлаш ҳамда болани ўз тарбиясига олган тутинган ота-оналарга ҳар ойлик нафақа тўлаш.

Етим болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 апрелдаги "Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексини амалга ошириш учун зарур бўлган меҳёрий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида"ги 171-сон қарори билан тасдиқланган "Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) тўғрисида Низом" га мувофиқ амалга оширилади⁷¹

Ижтимоий ёрдамнинг бу тури Тарбиялаш (патронат) учун оилаларга бериладиган етим болаларни кийим-бош, пойабзал билан таъминлаш ҳамда болани ўз тарбиясига олган тутинган ота-оналарга ҳар ойлик нафақа тўлаш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ⁷²га кўра кўрсатилади⁷².

⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами, 1999 йил, 4-сон, 18-модда

⁷² Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меҳёрий ҳужжатлари Ахборотномаси. 2002., № 19.

Мазкур Низомга кўра боланинг Халқ таълими ёки Соғлиқни сақлаш вазирлиги тизимидаги тарбиялаш ва даволаш муассасалари, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги тизимидаги муассасалардан олинишидан қаъҳий назар, тутинган ота-оналарга ўз тарбиясига олган ҳар бир бола учун энг кам ойлик иш ҳақининг 3 баравари миқдорида ҳар ойлик нафақа тўланади.

Оилаларга тарбиялаш учун бериладиган етим болаларни кийим-бош, пойабзал билан таъминлаш нормалари ва уни амалга ошириш тартиби ва муддатлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ишламайдиган оналарга бола икки ёшга етгунга қадар уни парвариш қилганлиги учун ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 14 мартда 1112-сон билан рўйхатга олинган Ишламайдиган оналарга бола икки ёшга етгунга қадар уни парвариш қилганлиги учун ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги НИЗОМга асосан бундай нафақалар тайинланиши ва тўланиши мумкин⁷³.

Болани парвариш қилиш нафақаси кўрғон, қишлоқ, овул, маҳалла фуқаролари йиғини ёки махсус ваколатли комиссия томонидан, она ёки амалда болани парвариш қилаётган бошқа шахс кўрғон, қишлоқ, овул, маҳалла фуқаролар йиғини раиси номига берадиган аризасига асосан тайинланади. Ариза ҳудудида мазкур шахс рўйхатдан ўтказилган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига берилади.

Аризага қуйидагилар илова қилинади:

⁷³ "Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси", 2002 йил, 5-сон.

а) боланинг туғилганлик ҳақидаги гувоҳномасидан кўчирма нусха;

б) меҳнат дафтарчасидан кўчирма нусха - илгари ишлаганлар учун;

в) ариза топширилган ойгача оила аъзоларининг охириги ўн икки ойдаги даромадлари тўғрисида маълумотнома;

г) боланинг ногиронлиги тўғрисида гувоҳлик берувчи ВКК хулосаси кўчирма нусхаси (зарурат бўлганда);

д) никоҳнинг бекор қилингани тўғрисида гувоҳноманинг кўчирма нусхаси ёки тегишли суд қарорларидан кўчирмалар (зарурат бўлганда);

е) онаси бўлмаган болани амалда парвариш қиладиган шахслар онасининг йўқлигидан далолат берувчи ҳужжат - боланинг онаси вафот этганлиги тўғрисида гувоҳнома, онани оналик ҳуқуқларидан маҳрум қилиш тўғрисида суд органлари томонидан берилган маълумотномани ёки боланинг (болаларнинг) онаси болани парвариш қилиш нафақасини олмаслигини тасдиқлайдиган бошқа ҳужжатларни қўшимча равишда тақдим этадилар.

Нафақа тайинлаш учун зарур ҳужжатлар белгиланган тартибда тасдиқланган нусхаларда тақдим этилади.

Болани парвариш қилиш нафақасини тайинлаш учун кўрғон, қишлоқ, овул, маҳалла фуқароларининг йиғинида ёки ушбу нафақани тайинлаш ва тўлаш масалаларини ҳал этиш учун фуқаролар йиғини ваколат берган комиссия томонидан қабул қилинган қарор асос бўлиб ҳисобланади.

Болани парвариш қилиш нафақаси оила даромадини ҳисобга олган ҳолда тайинланади.

Қуйидаги ҳолларда нафақа оила даромадларидан қатъий назар тайинланади:

а) тўлиқ бўлмаган оилада болани (болаларни) тарбиялаётган ота ва оналарга. Бунда боланинг тўлиқ бўлмаган оилада она (ота) томонидан

тарбияланиш фактини, муайян ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи белгилайди;

б) ногирон болани тарбиялаётган оналарга (ёки уларнинг ўрнини босадиган шахсларга). Бунда болаларнинг қайси бири ногирон эканлигининг аҳамияти йўқ.

Болани парвариш қилиш нафақаларини тўлаш қуйидаги ҳолларда тўхтатилади:

а) парвариш қилинаётган бола икки ёшга тўлганда;

б) боланинг ихтисослаштирилган муассасага тўлиқ давлат таъминотига берилишида;

в) бола вафот этганда;

г) оила бола билан доимий яшаш учун Ўзбекистон Республикасидан ташқарига чиқиб кетганда;

д) ишга тушилганда;

е) бошқа жойга кўчганда;

ж) тайинланган муддатнинг биринчи ўн икки ойи охиридаги ҳолат бўйича оила ҳар бир аъзосининг даромадлари белгиланган мезондан ошиб кетса.

Болани парвариш қилиш нафақасини тўлашни тўхтатишга олиб келувчи ҳолатлар тўғрисида нафақа олувчи ўзини ўзи бошқариш органларига маълум қилиши шарт.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи айби билан ўз вақтида олинмаган болани парвариш қилиш нафақаси ўтган вақт учун бирор-бир муддат билан чеклашсиз тўланади. Кўрсатилган ҳолларда болани парвариш қилиш нафақасининг суммалари бир вақтда тўланади.

Тайинланган, бироқ ўз вақтида талаб қилинмаган (тўланмаган) болани парвариш қилиш нафақалари ўтган вақт учун ушбу нафақалар тўланиши керак бўлган даврда назарда тутилган миқдорларда тўланади.

. Атайин нотўғри ёки сохта (қалбаки) ҳужжатлар бўйича болани парвариш қилиш нафақасини олиш фактлари аниқланганда бундай ҳужжатларни тақдим этган шахс жавобгарликка тортилади, ортиқча тўланган суммалар эса белгиланган тартибда ундирилиши керак.

Ишлаётганган оналарга бола икки ёшга етгунга қадар уни парвариш қилганлиги учун ойлик нафақа тайинлаш.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 14 мартда 1113-сон билан рўйхатга олинган **“Ишлаётган оналарга бола икки ёшга етгунга қадар уни парвариш қилганлиги учун ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ”**га мувофиқ бола икки ёшга тўлгунга қадар уни парваришлаш учун хар ойлик нафақа туғилган, фарзандликка ёки васийликка олинган бола икки ёшга тўлгунга қадар уни парваришлаётган шахсларга, яъни онага, отага, фарзандликка олган шахсга, васийга ёки бошқа қариндошларга тайинланади ва тўланади⁷⁴.

Бюджет соҳасида меҳнат қилаётган оналарга ушбу Низом асосида эмас, балки, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 14 мартда 1112-сон билан рўйхатга олинган **“Ишламайдиган оналарга бола икки ёшга етгунга қадар уни парвариш қилганлиги учун ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги НИЗОМга асосан амалга оширилади**⁷⁵.

⁷⁴ "Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси", 2002 йил, 5-сон.

⁷⁵ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 28.02.2008 йил 28 февралда 1113-1-сон билан рўйхатга олинган ўзгартириш. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2008 йил, 8-9-сон, 52-модда.

Ишлаётган (ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиётган, хизматни ўтаётган) оналарга (она ўрнини босувчи шахсларга) болани парвариш қилиш бўйича нафақа иш (ўқиш, хизмат) жойидан тайинланади.

Ишлаётган оналар (она ўрнини босувчи шахслар) бир вақтнинг ўзида бола парваришlash учун нафақа билан бирга тўлиқ бўлмаган иш вақти режимида ёки иш берувчи билан келишиб уйда ишлаган давридаги иш ҳақини олиш ҳуқуқига эгадирлар

Болани парвариш қилиш бўйича нафақа тайинлаш учун қуйидаги ҳужжатлар тақдим қилинади: '

- а) болани парвариш қилиш бўйича нафақа тайинлаш ҳақидаги ариза;
- б) бола туғилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома нусхаси.

Боланинг онаси ўрнига болани парвариш қилиш бўйича нафақани олувчи шахслар қўшимча равишда онанинг йўқлигини тасдиқловчи ҳужжат - бола (болалар) онаси ўлими тўғрисидаги гувоҳнома, онанинг оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганлиги ҳақида суд органлари берган маълумотнома ёки боланинг (болаларнинг) онаси болани парвариш қилиш бўйича нафақани олиш имконияти йўқлигини тасдиқловчи бошқа ҳужжатларни тақдим этадилар.

Болани парвариш қилиш бўйича нафақа тўлови қуйидаги ҳолларда бекор қилинади:

- а) парвариш қилинаётган бола икки ёшга тўлганда;
- б) бола ихтисослаштирилган муассасага (гўдақлар уйига) тўлиқ давлат таъминотига жойлаштирилганда;
- в) бола вафот этганда;
- г) оила, бола билан биргаликда, доимий яшаш учун Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига чиқиб кетганда.

Болани парвариш қилиш бўйича нафақа тўлови бекор қилинишига олиб келувчи ҳолатлар ҳақида нафақа олувчи шахс, нафақа тўловини амалга ошираётган органни хабардор қилиши шарт.

Нафақа олувчи шахс вафот этганда ёки ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум бўлганда ёхуд бола васийликдан олиб қўйилган ҳолларда нафақа амалда болани парваришлаётган шахсга ушбу нафақа тўланган сўнгги ойнинг кейинги ойдан бошлаб тайинланади.

Болани парвариш қилиш бўйича нафақа била туриб нотўғри ёки қалбаки (сохта) ҳужжатлар бўйича олинганлиги аниқланган ҳолларда, бундай ҳужжатларни тақдим қилган шахслар жавобгарликка тортиладилар, ортиқча тўланган суммалар белгиланган тартибда ундириб олинади.

Болани парвариш қилиш бўйича нафақа тўлови бекор қилинишига олиб келувчи ҳолатлар ҳақида ўз вақтида хабар берилмаганда, тўловни амалга ошираётган органнинг қарори бўйича ортиқча тўланган суммалар белгиланган тартибда нафақа олган шахсдан ундирилади

Бола парваришлаш учун нафақа тўлови корхоналарда (ташкilotларда) ишлаётган оналар (она ўрнини босувчи шахслар) учун ушбу корхоналарнинг (ташкilotларнинг) ўз маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Меҳнат стажига эга бўлмаган фуқароларни ижтимоий таъминлаш мақсадида нафақалар тайинлаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 24 апрелдаги 107-сонли “”Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунини амалга ошириш учун зарур бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида” қарори билан назарда тутилган⁷⁶. Ушбу қарорга биноан иш стажы мавжуд

⁷⁶ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011., 14-сон, 142-модда.

блмаган ҳолларда қариллик, ногиронлик ва боқувчисини йўқотганлик нафақаларини тайинлаш ва тўлаш шартлари ҳамда тартиблари белгилаб берилган.

Юқоридаги қарор билан тасдиқланган “Пенсия тайинлаш учун зарур бўлган иш стажига эга бўлмаган қарияларга ва меҳнатга лаёқатсиз фуқароларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида НИЗОМ” қариллик, ногиронлик ва боқувчисиз қолганлик нафақаларини тайинлашни назарда тутди.

Ёш бўйича нафақаси. Ёш бўйича нафақа иш стажига эга бўлмаган ёки ёшга дойир пенсия тайинлаш учун 5 йилдан кам, пенсия тайинлаш учун етарли иш стажига эга бўлмаган, ва Оила кодексига кўра уларни боқишга мажбур бўлган яқин қариндошлари бўлмаган шахсларга тайинланади:

- эркакларга - 65 ёшга етганларида;

- аёлларга - 60 ёшга етганларида.

Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман бўлими томонидан амалга оширилган текширив натижаларига кўра нафақа сўраб мурожаат этган шахс қариндошларининг моддий ночорлиги аниқланган ҳолларда нафақа ўзларининг кекса қариндошларига моддий ёрдам кўрсата олмайдиган қариндошлар бор бўлган тақдирда ҳам тайинланиши мумкин.

Ҳақ тўланадиган иш бажароадиган ёки бошқа дармиад манбаига эга бўлган шахсларга нафақа тайинланмайди.

Пенсия жамғармаси туман бўлими томонидан маҳалла фуқаролар йиғини билан биргаликда ўтказилган текшириш натижалари нафақа тайинлаш ёки уни рад этиш учун асос бўлади.

Қарилик нафақасининг миқдори қатъий суммада белгиланади ва ҳаёт даражасига мутаносиб тарзда индексация қилиб борилади.

Ногиронлик нафақаси. Ногиронлик бўйича нафақа ногиронлик содир бўлган ҳолларда, яъни меҳнат қобилияти доимий ёки узоқ муддатга йўқотилганда, фақат биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронларга тайинланади ва тўланади.

Фуқароларнинг меҳнат қобилиятларини йўқотганлик даражасини аниқлаш учун тиббий текширишни фақат тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари (ТМЭК) улар ҳақидаги Низом асосида шаҳар ёки туман бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси йўлланмаси бўйича амалга оширадилар.

Ишлаб турган ёки яшашнинг бошқа манбаларига эга бўлган I ва II гуруҳ ногиронларга нафақа тайинланмайди.

Боқувчисини йўқотганлик бўйича нафақа. Пенсия тайинлаш учун зарур бўлган иш стажига эга бўлмаган шахс вафот этган тақдирда унинг қарамоғида бўлган оила аъзолари нафақа олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Оиланинг меҳнатга лаёқатсиз аъзолари қаторига "Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида" Ўзбекистон Республикаси қонунининг 19-моддасида кўрсатилган шахслар киритиладилар.

Вафот этганнинг оила аъзоларига нафақалар миқдори қуйидагича белгиланади:

а) оиланинг уч ва ундан ортиқ меҳнатга лаёқатсиз аъзосига - вафот этган фуқаро олган ёки олиш ҳуқуқига эга бўлган ёшга доир нафақанинг 100 фоизи;

б) оиланинг меҳнатга лаёқатсиз иккита аъзосига - нафақанинг 75 фоизи;

в) оиланинг меҳнатга лаёқатсиз бир аъзосига - нафақанинг 50 фоизи

Ижтимоий таъминот нафақаси (нафақалари)ни олиш ҳуқуқига эга бўлган фуқаролар шу ҳуқуқ пайдо бўлгандан сўнг муддат билан чеклашсиз исталган вақтда унинг тайинланиши учун мурожаат қилишлари мумкин

Нафақа тайинлаш ва тўлаш шаҳар ёки туман бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси томонидан амалга оширилади.

Нафақа тайинлаш тўғрисидаги аризани қабул қилиб олган ижтимоий таъминот бўлими томонидан ариза берувчига ариза қабул қилинган сана кўрсатилган ҳолда ариза ва унга илова қилинган ҳужжатлар қабул қилинганлиги ҳақида тилхат берилади.

Ариза барча зарур ҳужжатлар билан биргаликда қабул қилиб олинган кун нафақа тайинлаш тўғрисида мурожаат қилинган кун деб ҳисобланади (мазкур Низомнинг 4-банди).

Агар нафақа тайинлаш тўғрисидаги ариза почта орқали юборилса ҳамда барча зарур ҳужжатлар тақдим этилса, ариза жўнатилган жойнинг почта штемпелида кўрсатилган сана нафақа тайинлаш тўғрисида мурожаат қилинган кун деб ҳисобланади.

Аризага барча зарур ҳужжатлар илова қилинмаган ҳолларда қандай ҳужжатларни қўшимча равишда тақдим этиш кераклиги ариза берувчига маълум қилинади. Агар бу ҳужжатлар қўшимча ҳужжатларни тақдим этиш зарурлиги тўғрисида билдириш олинган кундан бошлаб 3 ойдан кечикмай тақдим этилса, нафақа тайинлаш тўғрисида ариза қабул қилиб олинган кун нафақа тайинлаш тўғрисида мурожаат қилинган кун деб ҳисобланади.

Нафақа тайинлаш тўғрисидаги ариза барча зарур ҳужжатлар билан биргаликда тақдим этилгандан кейин 10 кундан кечикмай кўриб чиқилади.

Нафақа тайинлаш тўғрисида мурожаат қилувчи нафақа тайинлашни рад этиш ҳақидаги қарор устидан юқори турувчи органига шикоят қилиши

мумкин, жавобдан қоникмаган тақдирда эса судга ўикоят қилиш ҳуқуқига эга.

Тайинланган, бироқ олувчи томонидан ўз вақтида талаб этиб олинмаган нафақа суммаси нафақа олиш учун мурожаат қилингандан олдинги ўтган вақт учун кўпи билан уч йилга тўланади.

Нафақа тайинлаган ёки нафақа тўлаётган органнинг айби билан ўз вақтида олинмаган нафақа суммаси ўтган вақт учун бирор-бир муддат билан чеклашсиз тўланади. Кўрсатиб ўтилган ҳолда нафақанинг 12 ойга тегишли бўлган суммаси бир йўла тўланади, қолган қисмлари эса ҳар ойда нафақанинг жорий қисмига қўшимча тарзда ойлик нафақадан ошмайдиган тенг улушларда тўланади.

Тайинланган нафақа оиланинг нафақа тайинлашда ҳисобга олинадиган сон таркиби ўзгарган;

иш ҳақининг энг кам миқдори ўзгарган;

район коэффициенти белгиланган (бекор қилинган) ёки унинг миқдори ўзгарган;

аҳоли даромадлари индексация қилинган ҳолларда қайта ҳисоблаб чиқилади.

Нафақаларни тўлаш ҳар ойда ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан белгиланган муддатларда, бироқ нафақа тўланадиган ойдан кейинги ойнинг 5-кунидан кечикмай амалга оширилади.

Ишончнома бўйича нафақа давлат пенсияларини ишончнома бўйича тўлаш учун белгиланган тартибда тўланади.

Нафақа олувчи Ўзбекистон Республикасидан ташқарига кўчиб кетганда нафақа тўлаш тўхтатилади

Болаликдан ногиронлар (ногирон болалар)га нафақалар тайинлаш.

Болаликдан ногиронларга нафақа тайинлаш ва тўлаш Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 24 апрелдаги 107-сонли “”Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунини амалга ошириш учун зарур бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида” қарори билан назарда тутилган ⁷⁷.

Ҳар ойлик нафақаларни олиш ҳуқуқига Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари (ТМЭК) томонидан болаликдан I ёки II гуруҳ ногиронлари деб тан олинган иш стажига эга бўлмаган 16 ёшдан катта бўлган шахслар, шунингдек, Тиббий маслаҳат комиссиясининг хулосасига кўра ногирон деб топилган 16 ёшгача бўлган ногирон болалар нафақа олиш ҳуқуқини берувчи тиббий маълумотлар⁷⁸ мавжуд бўлган тақдирда эга бўладилар.

Нафақа тайинлаш тўғрисидаги ариза болаликдан I ёки II гуруҳ ногирони бўлган томонидан яшаш жойидаги туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлимига берилади.

Меҳнатга лаёқатсиз деб топилган I ёки II гуруҳ болаликдан ногиронга, шунингдек ногирон болага нафақа тайинлаш тўғрисидаги ариза ота-оналардан бири, васий томонидан яшаш жойи бўйича берилади.

Васий ариза билан мурожаат қилган ҳолларда васийлик органининг васий қилиб тайинлаш тўғрисидаги қарорининг бир нусхаси илова қилинади.

⁷⁷ "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011., 14-сон, 142-модда.

⁷⁸ Қаранг: “16 ёшгача бўлган болаларни ногирон деб топиш ҳақида тиббий хулоса бериш тартиби тўғрисидаги Низом”. "Ўзбекистон Республикаси қонун жатлари тўплами", 2009 йил, 38-сон, 419-модда.

Ижтимоий таъминот бўлими I ёки II гуруҳ болаликдан ногироннинг аризасига улар томонидан тиббий Меҳнат-эксперт комиссиясидан олинган текшириш далолатномасидан кўчирмани илова қилади.

Ногирон болага нафақа тайинлаш чоғида соғлиқни сақлаш муассасалари томонидан белгиланган тартибда бериладиган тиббий хулоса тақдим этилади.

Ариза барча зарур ҳужжатлар билан биргаликда қабул қилиб олинган кун нафақа тайинлаш тўғрисида мурожаат қилинган кун деб ҳисобланади.

Агар нафақа тайинлаш тўғрисидаги ариза почта орқали юборилса ҳамда барча зарур ҳужжатлар тақдим этилса, ариза жўнатилган жойнинг почта штемпелида кўрсатилган сана нафақа тайинлаш тўғрисида мурожаат қилинган кун деб ҳисобланади.

Аризага барча зарур ҳужжатлар илова қилинмаган ҳолларда қандай ҳужжатларни қўшимча равишда тақдим этиш кераклиги ариза берувчига маълум қилинади. Агар бу ҳужжатлар қўшимча ҳужжатларни тақдим этиш зарурлиги тўғрисида билдириш олинган кундан бошлаб 3 ойдан кечикмай тақдим этилса, нафақа тайинлаш тўғрисида ариза қабул қилиб олинган кун нафақа тайинлаш тўғрисида мурожаат қилинган кун деб ҳисобланади.

Ариза барча зарур ҳужжатлар билан биргаликда тақдим этилгандан кейин 10 кундан кечикмай кўриб чиқилади.

Мурожаат қилувчи нафақа тайинлашни рад этиш ҳақидаги қарор устидан юқори органга шикоят қилиши мумкин. Ариза берувчи жавобдан қониқмаган тақдирда низо белгиланган тартибда суд орқали ҳал этилади

Нафақа мурожаат қилинган кундан бошлаб тайинланади.

I ва II гуруҳ болалиқдан ногиронларга нафақа ногиронликнинг бутун даврига тайинланади. Ногирон болаларга нафақа тиббий хулосада белгиланган муддатга тайинланади.

Нафақа I ёки II гуруҳ болалиқдан ногироннинг, ёхуд нафақа тайинланган ногирон болаларнинг ота-оналари яшайдиган жой бўйича туман (шаҳар) ижтимоий таъминот бўлими томонидан тайинланади ва тўланади. Васийларга нафақа уларнинг яшаш жойлари бўйича тўланади.

Нафақаларни тўлаш ҳар ойда ижтимоий таъминот бўлимлари томонидан белгиланган муддатларда, бироқ нафақа тўланадиган ойдан кейинги ойнинг 5-кунидан кечикмай амалга оширилади.

Ишончнома бўйича нафақа давлат пенсияларини ишончнома бўйича тўлаш учун белгиланган тартибда тўланади.

I ёки II гуруҳ болалиқдан ногирон ёхуд ногирон бола томонидан ногиронликни қайта текширишдан ўтказиш муддати кечиктириб юборилганда нафақа ногиронларга давлат пенсиялари тайинлаш учун назарда тутилган тартибда амалга оширилади

Нафақа олувчи Ўзбекистон Республикаси ҳудуди доирасида доимий яшаш учун бошқа туман (шаҳар)га кўчганда нафақани тўлаш янги яшаш жойи бўйича тегишли ижтимоий таъминот бўлими томонидан нафақа олувчининг шахсий ҳужжатлар йиғмажилди олингандан кейин мана шу туман (шаҳар)да давом эттирилади. Бундай ҳолда нафақа тўлаш илгариги яшаш жойи бўйича нафақа тўлаш тўхтатилган вақтдан бошлаб давом эттирилади

Нафақа тўлаш тўхтатилиши ёки қайта тикланишига олиб келган бошқа ҳолатлар (I ва II гуруҳ болалиқдан ногирон ёки ногирон бола интернат-уйга тўлиқ давлат таъминотига ўтказилганда ёки ундан қайтариб юборилганда ва

шу кабилар) пайдо бўлганда нафақа тўлаш шу ҳолат пайдо бўлган ойдан кейинги ойнинг 1 кунидан бошлаб тўхтатилади ёки тикланади.

Тайинланган, бироқ олувчи томонидан ўз вақтида талаб этиб олинмаган нафақа суммаси нафақа олиш учун мурожаат қилингандан олдинги ўтган вақт учун кўпи билан уч йилга тўланади.

Нафақа тайинлаган ёки нафақа тўлаётган органнинг айби билан ўз вақтида олинмаган нафақа суммаси ўтган вақт учун бирор-бир муддат билан чеклашсиз тўланади. Кўрсатиб ўтилган ҳолда нафақанинг 12 ойга тегишли бўлган суммаси бир йўла тўланади, қолган қисмлари эса ҳар ойда нафақанинг жорий қисмига қўшимча тарзда ойлик нафақадан ошмайдиган тенг улушларда тўланади.

Тайинланган нафақа I ёки II гуруҳ болаликдан ногиронга у олаётган иш ҳақи, стипендия, алимент ёки даромадларнинг бошқа турларидан қатъи назар тўланади.

Ногирон болага тайинланган нафақа бошқа нафақалар олинишидан қатъи назар тўланади.

Тайинланган нафақа I ёки II гуруҳ болаликдан ногирон ёки нафақа тайинланган ногирон бола тўлиқ давлат таъминотида бўлган вақт учун тўланмайди.

Лепрозорийларда бўлган I ва II гуруҳ болаликдан ногиронларга, шунингдек ногирон болага нафақа лепрозорийларда бўлган вақт учун тўланади.

Ногиронлик нафақасининг миқдори қонун ҳужжатларига биноан белгиланади ва ошириб

Болаликдан ногиронларга нафақаларни тўлаш, етказиб бериш ва юбориш харажатлари республика бюджети ҳисобига амалга оширилади.

10.4. Фуқароларга бериладиган бошқа турдаги нафақалар

Фуқароларга қонун ҳужжатларига кўра бошқа бир қатор нафақаларнинг ҳам тўланиши назарда тутилган. Улар ижтимоий таъминот ҳуқуқи мавзуси доирасига кирмаса-да, аммо аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишнинг, муайян воқеа-ҳодисалар билан боғлиқ тарзда юз берган ноқулай шароитларда уларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашнинг муҳим шаклларида хисобланади ва ушбу нуқтаи назардан қараганда, мазкур нафақа турларини ҳам қисқача кўриб ўтиш, уларга умумий тарзда бўлса-да, ҳам тавсиялаб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бундай қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- 1) Ишсизлик нафақаси;
- 2) Ишдан бўшаш пайтида бериладиган нафақа;
- 3) Ёш оилаларга бериладиган моддий ёрдам;
- 4) Ишлаб чиқаришда юз берган бахтсиз ҳодисалар туфайли ҳалок бўлган ёки соғлиғига шикаст етганда бир йўла бериладиган .

Ишсизлик нафақаси. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонунининг 29-моддасига кўра туман (шаҳар) меҳнат бўлимлари томонидан белгиланган тартибда ишсиз шахс деб эътироф этилган фуқароларга ишсизлик Нафақаси тайинланади.

Нафақанинг миқдори ва тўланишининг энг узоқ муддати ҳам «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги қонунда ва унинг асосидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган ⁷⁹ белгилаб қўйилган.

Аввал ишлаган, ишидан ва иш ҳақи (меҳнат даромади)дан маҳрум бўлган шахсларга улар ишлаган давридаги иш ҳақининг эллик фоизи

⁷⁹ Қаранг: Меҳнат вазирлигининг 1999 йил 24 апрелдаги 2/4 сонли қарори билан тасдиқланган ва Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1999 йил 3 июлда 763-сон билан рўйхатга олинган “Меҳнат органларида рўйхатга олинган ва ишсиз деб эътироф этилган шахсларни касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш даврида стипендиялар тўлаш тартиби тўғрисида Низом”. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идоралари меъёрий ҳужжатлари Ахборотномаси. 1999., № 8.

миқдорида, аммо энг кам ойлик иш ҳақидан кам бўлмаган ҳамда нафақа ни ҳисоблаш пайтида Ўзбекистон Республикасида таркиб топган ўртача иш ҳақидан ортиқ бўлмаган миқдорда ишсизлик нафақаси тайинланади.

ҳарбий хизматдан, ички ишлар ва Миллий хавфсизлик хизматидан, бошқа ҳарбий органлардаги ҳарбий хизматдан бўшатишган шахслар аввал ишлаган бўлсалар, иш ҳақларининг 50 фоизи миқдорида, аввал ишламаган шахсларга ишсизлик нафақаси энг кам ойлик иш ҳақининг 100 фоизи миқдорида тайинланади.

Биринчи марта иш қидираётган ва ишсизлик нафақаси олиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларга энг кам ойлик иш ҳақининг 75 фоизи миқдорида ишсизлик нафақаси тайинланади.

Ишсиз деб эътироф этилган шахсларга бир марталик моддий ёрдамлар ҳам кўрсатилиши мумкин.

Ишсизлик нафақаси биринчи марта иш қидираётган шахсларга бир календарь йил давомида 13 ҳафтагача, аввал ишлаган шахсларга эса йил давомида 26 ҳафтагача бўлган муддат давомида тўланиши мумкин.

Ишсиз деб эътироф этилган шахсларга ишсизлик нафақасини тайинлаш ва тўлаш тартиблари Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 23 ноябрда рўйхатга олинган «Ишсиз фуқароларни иш билан таъминлашга кўмаклашувчи давлат жамғармаси маблағларидан ажратиладиган моддий ёрдам кўрсатиш тартиби, миқдори ва шартлари тўғрисида»ги низомда кўрсатиб қўйилган.

Ишдан бўшатилаётган ходимларга бериладиган нафақа. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексида назарда тутилган бўлиб, унга кўра муайян сабаблар билан ишдан бўшатилаётган шахсларга ишдан бўшатилаётганларида бундай берилиши белгиланган.

Меҳнат кодексининг 89-моддаси 4-қисмига кўра ходим янги меҳнат шартлари асосида ишлашдан бош тортганлиги туфайли, 100-модда 2-қисмининг 1 (штатлар қисқариши, корхонанинг тугатилиши), 2 (ходим эгаллаб турган вазифа ишга нолайиқ бўлиб қолиши) 5 (ўриндошлик бўйича

ишлаётган шахс бошқа доимий ходим ишга қабул қилиниши туфайли ишдан бўшатилиши), 6 (корхона мулкдори алмашганлиги туфайли корхона раҳбари, ўринбосарлари, бош бухгалтерининг ишдан бўшатилиши)-бандлари билан иш берувчи ташаббусига кўра ишдан бўшатиш шахсларга Меҳнат кодексининг 109-моддасига биноан ўртача ойлик иш ҳақидан кам бўлмаган миқдорда ишдан бўшатиш Нафақаси берилади.

Ишдан бўшатиш нафақаси ишдан бўшатиш пайтида ишга жойлаша олмаганлиги туфайли ўртача ойлик иш ҳақини сақлаб қолиниши билан ҳамда фойдаланилмаган меҳнат таътили учун бериладиган ёки ишдан бўшатилиш ҳақида олдиндан огоҳлантириш ўрнига тўланадиган компенсация пули билан алмаштириб юборилмаслиги лозим. Ишдан бўшатиш нафақаси юқоридаги тўловлар берилган-берилмаганлигидан қатъи назар тўланавериши лозим.

Ёш оилаларга бериладиган моддий ёрдам. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 7 майда давлат рўйхатига олинган «Моддий жиҳатдан кўллаб-қувватлашга муҳтож бўлган ёш оилаларга кўрсатиладиган маблағларни ташкил топтириш ва сарфлаш тартиби тўғрисида»ги низом асосида кўрсатилади.

Ушбу низомга кўра ёш оилаларга бир марталик қайтариб олинмайдиган моддий ёрдам шаклида, фоиз олинмайдиган қарз бериб туриш тарзида ёки бошқа шаклларда моддий кўмак берилиши мумкин. Кўрсатиладиган беғараз ёрдам миқдори, бериладиган фоизсиз қарз, ундан фойдаланиш тартиби ва муддатлари юқоридаги низом асосида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан белгиланади.

Бундай ёрдамни олишда келин ёки куёв ногирон бўлса, қариндошлари ва бошқа ёрдам берувчи яқинлари бўлмаса, камбағал оилалардан бўлса, келин ёки куёв фуқаролар йиғини фаолиятида мунтазам иштирок этса, афзалликдан фойдаланадилар.

Ёш оила томонидан моддий ёрдам кўрсатишни сўраб берилган ариза фуқаролар йиғини томонидан белгиланган муддатда ва тартибда кўриб чиқилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. *Нафақа тушунчасига тариф беринг.*
2. *Нафақаларнинг қандай турлари мавжуд ?*
3. *Давлат ижтимоий суғуртаси нафақалари ҳақида сўзланг.*
4. *Ижтимоий нафақаларнинг қандай турлари бор ?*
5. *Нафақаларни тайинлаш ва тўлаш тартиби қандай ?*
6. *Фуқаролар йигини томонидан тайинланадиган нафақалар ҳақида сўзлаб беринг.*

11-мавзу . Халқаро ва хорижий мамлакатлар пенсия ҳуқуқининг умумий тавсифи.

11.1. Пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояга оид хорижий мамлакатлар қонунчилик тизимларига умумий тавсиф.

11.2. Ривожланган мамлакатларда пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя.

11.3. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги аъзоси бўлган давлатларнинг пенсия ва ижтимоий ҳимоя қонунчилиги.

11.4. Ўзбекистон Республикасининг пенсия ислохотларида хорижий давлатлар тажрибасидан фойдаланиш муаммолари

Инсоният тараққиёти натижасида ер юзида гуманистик жамият шаклланди ва инсоннинг маърифатли эканини белгиловчи муҳим мезон сифатида ожиз, ўзгалар ёрдамига муҳтож бўлган инсонларга меҳр-мурувват

кўрстиш, уларни жамият томонидан моддий ва ижтимоий қўллаб-қувватланиши олий ахлоқий қадрият сифатида қарор топди.

Бугунги кунда объектив сабабларга кўра (кексайиб қолгани, ногирон бўлгани, ҳали вояга етмагани туфайли) ўзини ўзи таъминлашга қонидир бўлмаган фуқароларни давлат ва жамият томонидан моддий ва ижтимоий қўллаб-қувватланиши, ўзга инсонлар томонидан уларга меҳрибонлик кўрсатилиши билан боғлиқ ахлоқий қоидалар нуфузли халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилнган ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамлаб қўйилгандир. Бундай халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар универсал халқаро ташкилотлар томонидан ҳам, регионал ташкилотлар томонидан ҳам ишлаб чиқилган ва қабул қилинган бўлиб, уларнинг аксарияти мустақил Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган ҳамда миллий қонунчилик тизимимизга имплементациялангандир⁸⁰.

Инсон ҳуқуқлари, жумладан объектив сабаблар билан ўзини ўзи таъминлай олмайдиган ахволга тушиб қолганида жтимоий ҳимоя ва ёрдам олишга умид қилиши мумкинлиги Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқларига оид Билл деган умумий ном билан аталувчи етакчи халқаро ҳуқуқий ҳужжатлардан саналмиш “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясида, “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактда”, “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактда” ва бошқа нуфузли халқаро ҳужжатларда мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекисто Республикаси Президентининг ”Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси қабул қилинганлигининг 60 йиллигига бағишланган тадбирлар Дастури тўғрисида“ги Фармони⁸¹ да

⁸⁰ Жумладан, Ўзбекистон Республикаси томонидан БМТнинг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси 1991 йил 30 сентябрда (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1991., 11-сон, 278-модда.), Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пактга 1995 йил 31 августда (Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Ахборотномаси. 1995., 9-сон, 201-модда), шу кун “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт”га (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1995., 9-сон, 202-модда), Халқаро меҳнат ташкилотининг 13 та Конвенцияларига ва бошқа энг муҳим халқаро ҳуқуқий ҳужжатларга қўшилгандир.

⁸¹ Халқ сўзи, 2008 йил 2 май.

кўрсатилганидек: “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан кейин қўшилган биринчи халқаро-ҳуқуқий ҳужжат бўлди. Демократик, ҳуқуқий давлат, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш йўлини танлаган Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини жамиятни ривожлантириш ва давлат қурилишининг, бутун ички ва ташқи сиёсатининг энг устувор йўналиши этиб белгилади.

Истиклол йилларида мамлакатимиз инсон ҳуқуқлари бўйича 60 та асосий ҳужжатга қўшилди, БМТ томонидан бу соҳада қабул қилинган олти асосий халқаро шартнома қатнашчисига айланди.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг қоидалари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, инсоннинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлайдиган миллий қонунчилик меъёрларида ўз ифодасини топган”⁸².

БМТнинг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси” инсон ҳуқуқларига оид бош стандарт сифатида ижтимоий таъмино олиш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқларни ҳам ўзида мустаҳкамлайди. Жумладан, унинг 22-моддасида “Ҳар бир инсон жамият аъзоси сифатида ижтимоий ҳимояга ва ўзининг кадр қимматини сақлаш, шахснинг эркин ривожланиши учун зарур бўлган иқтисодий, ижтимоий ва маданий соҳалардаги ҳуқуқини миллий саъй-қаракатлар ҳамда халқаро ҳамкорлик орқали ва ҳар бир давлатнинг тузилаши, шунингдек, ресурсларига мувофиқ амалга оширишга ҳақли”. Мазкур универсал ҳужжатнинг бошқа нормалари ҳам инсоннинг ижтимоий-ҳуқуқий муҳофазасига бағишланган қоидаларни назарда тутди.

БМТнинг “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро Пакти ижтимоий ҳимояга бўлган ҳуқуқни инсоннинг энг муҳим ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларидан бири сифатида таърифлайди ва унинг 9-

⁸² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2008., 5-сон, 252-модда.

моддасида “Ушбу Пактда иштирок этувчи давлатлар ҳар бир инсоннинг ижтимоий таъминланиш, жумладан, ижтимоий суғурта ҳуқуқини эътироф этади” дея кўрсатилган бўлса, 11-моддасида эса “ Ушбу Пактда иштирок этувчи давлатлар ҳар бир киши ўзи ва оиласи учун етарлича озиқ-овқат, кийим-кечак ва уй-жой ҳамда турмуш шароити тўхтовсиз яхшиланиб боришини ўз ичига оладиган етарли турмуш даражаси бўлиш ҳуқуқини эътироф этади. Мазкур иштирокчи-давлатлар ушбу ҳуқуқлар амалга оширилишини таъминлаш учун зарур чораларни кўради, айти пайтда эркин келишувга асосланган халқаро ҳамкорликнинг бу борадаги муҳим аҳамиятини эътироф этади.

Мазкур Пактда иштирок этувчи давлатлар ҳар бир кишининг очликдан холи бўлишдек асосий ҳуқуқини тан олган ҳолда, куйидаги вазифаларни амалга ошириш учун аниқ дастурларни ўтказишни қамраб оладиган зарур чораларни кўришлари керак:

а) техник ва илмий билимлардан кенг кўламда фойдаланиш, овқатланиш тамойиллари тўғрисидаги билимларни ёйиш, табиий ресурслардан янада самарали фойдаланиш ва ўзлаштириш учун аграр тизимни такомиллаштириш ёки ислоҳ қилиш йўли билан озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш, сақлаш ва тақсимлаш услубларини яхшилаш; ва

б) эҳтиёжга мувофиқ ва озиқ-овқат маҳсулотларини импорт ёки экспорт қилувчи мамлакатларнинг муаммоларини ҳисобга олган ҳолда жаҳондаги озиқ-овқат захираларининг адолатли тақсимланишини таъминлаш” деб беглилаб қўйилган.

Юқоридагилардан ташқари, Халқаро меҳнат ташкилотининг бир қатор Конвенциялари ҳам ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ҳимоялаш масалаларни назарда тутди. Улар жумласига 1962 йилги “Ижтимоий таъминот соҳасида тенг ҳуқуқлилик тўғрисида”ги 118-Конвенция, 1967 йилги “Ногиронлик, қарилик, боқувчисиз қолганлик нафақалари тўғрисида”ги 128 - Конвенция, 1992 йилги “Иш берувчилари тўловга қобилиятсиз бўлиб қолгани тақдирда

меҳнаткашлар талабларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 173-Конвенция ҳамда бошқа Конвенциялари киритилиши мумкин.

Халқаро меҳнат ташкилотининг Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган Конвенциялари бевосита ижтимоий ҳимоя масалаларига тааллуқли бўлмасда, бироқ, уларнинг барчасида меҳнаткашлар ва уларнинг оила аъзолари ижтимоий ҳимояси масалалари назарда тутилгандир.⁸³

Ижтимоий ҳимоя в ижтимоий ҳимояга оид қоидалар Халқаро меҳнат ташкилотининг бир қатор Тавсияларида ҳам назарда тутилган.

Ижтимоий ҳимояга оид халқаро ҳуқуқий қоидалар минтақавий халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинган ҳужжатларда ҳам ўз аксин топган. Бунда Европа иттифоқи ҳамда жаҳоннинг боқа регионларида фаолият юритаётган халқаро ташкилотлар ҳужжатлари эътиборда скланмоғи керак.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги дорасидаги минтақавий халқаро ҳужжатлар ушбу иқтисодий маконда истиқомат қилувчи халқларни ижтимоий таъминоти ва ижтимоий ҳимоси амалга оширилишида алоҳтиа ўрин тутиши қайд этилмоғи лозим.

Жумладан, ушбу регионал халқаро ташкилот томонидан 1991-2010 йиллар давомида бир қатор халқаро ҳужжатлар қабул қилинган. Масалан, 1992 йил 13 мартдаги “МДХ давлатлари фуқароларнинг пенсия таъминоти соҳасидаги ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисидаги БИТИМ”⁸⁴, 1992 йил 26 июндаги “Аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш юзасидан ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги БИТИМ”, 1992 йил 9 октябрдаги “Мулкчилик соҳасида ўзаро ҳуқуқларни тан олиш ва муносабатларни тартибга солиш тўғрисидаги

⁸³ Жумладан, Ўзбекистон республикаси томонидан ратификация қилинган “Оналикни муҳофаза қилиш тўғрисидаги” 1952 йилги (қайта кўриб чиқилган) 103-Конвенция, “Меҳнаткашларнинг вакиллари тўғрисида”ги 1971 йилги 135-Конвенция, . Иш билан таъминлаш соҳасидаги сиёсат тўғрисидаги 1964 йилги 122-Конвенция ва бошқа ларда ижтимоий таъминот ва ижтимоий муҳофаза билан боғлиқ махсус нормалар мавжуддир.

⁸⁴ Мазкур Битимга Ўзбекистон Республикаси 1992 йил 13 мартдан бошлаб қўшилганг.

БИТИМ” (Ўзбекистон Ёреспубликаси учун 1992 йил 9 октябрдан амал қилабошлаган), 1992 йил 13 ноябрдаги “МДХ аъзоси бўлган давлатларнинг меҳнат, миграция ва ижтимоий ҳимоя масалалри бўйича Маслаҳат Кенгашни тузиш тўғрисидаги БИТИМ”, 1993 йил 12 мартдаги “Улуғ ватан уруши ногиронлари ва қатнашчилари, уларга тенглаштирилган шахсларнинг йўл – транспорт соҳасидаги имтёзларини ўзаро тан олиш тўғрисидаги БИТИМ”, 1993 йил 24 декабрданги (Ўзбекистон Республикаси учун 1995 йил 23 январдан кучга кирган) МДХ давлатлари Ички ишлар органлари ходимлари пенсия таъминоти ва уларни давлат суғуртаси тартиби тўғрисидаги БИТИМ”, 1994 йил 15 апрелдаги (ўзбекистон учун 1995 йил 18 сентябрдан кучга кирган) “Меҳнат миграцияси ва мигрант меҳнаткашларни ижтимоий ҳимоя қилиш юзасидан ҳамкорли тўғрисидаги БИТИМ”, 1994 йил 15 апрелдаги (Ўзбекистон Республикаси учун 1996 йил 22 юндан кучга кирган) “Улуғ ватан уруши қатнашчилари ва ногиронлари, ўзга давлатлар ҳудудида жанговар ҳаракатларда иштирок этган шахслар, уларнинг оила аъзолари учун белгиланган имтиёз ва кафолатларни ўзаро тан олиш тўғрисидаги БИТИМ”, 1994 йил 9 сентябрдаги (Ўзбекстон Республикаси учун 1995 йил 12 апрелдан кучга кирган) “Социал нафақалар,коипенсацион тўловлар ва алиментлар бўйичафуқаролар ҳуқуқларининг кафолатлари ҳақидаги БИТИМ”, 1994 йил 12 октябрдаги (Ўзбекистон Республикаси учун 1995 йил 12 октябрдан кучга кирган) ва бошқа битимлар амал қилмоқда.

11.2. Ривожланган мамлакатларда пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя.

Жаҳондаги кўпчилик мамлакатларда аҳолини ижтимоий таъминоти ва муҳтож табақаларни ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилган қонунчилик тизим шаклланган бўлиб, демократик тамойиллар асосида амалга оширилади.

Ривожланган мамлакатларда узоқ йиллик тараққиёт ва тўпланган бой тажриба асосида анча мукамалш ҳуқуқий тизим ва механизмлар яратилган ва

улар самарали ишлаб турган бўлса, ривожланиб келаётган мамлакатларда бу соҳадаги қонунчилик шаклланиш ва такомиллашиш босқичидадир.

Барча даврларда ва жамиятларда ҳам аҳолини ижтимоий таъминлаш ҳамда ижтимоий ҳимоя қилиш ижтимоий заиф аҳоли қатламларини моддий-ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уларга давлат ва жамият кўмаги, ғамхўрлиги кўрсатилиши орқали ижтимоий адолатни ўрнатиш, ижтимоий-сиёсий барқарорликка эришиш, жамиятнинг турли қатламлари ўртасида ўзаро тотувлик, тинчлик ва барқарорликни сақлаб туриш мақсадларини кўзлайди.

Бугунги кунда, планетар миқёсда инсоний алоқалар ва коммуникация воситалари кенг тараққий топган шаройтда ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий муҳофаза соҳасидаги ўзаро тажрибаларни баҳам кўриш, ютуқлардан биргаликда фойдаланиш имконияти мсчлсиз кенгаймоқда. Хорижий мамлакатлар қонунчилик тзими ва уни қўллаш тажрибасини диқат билан ўрганиш ҳар қандай мамлакат учун, айниқса ўз мустақил тараққиёт йўлига яқин даврларда кирган, ривожланаётган мамлакатлар учун фойдадан ҳоли эиаслиги аёнди.

Жаҳондаги мамлакатларда аҳолини пенсия ва нафақалар билан таъминлашнинг турли-туман тизимлари амал қилади. Уларнинг аксариятида жамғариб бориладиган пенсия таъминоти амал қилади ва унинг маблағлари шаклланишида бўлғуси пенсионер ўзининг иш ҳақи ва бошқадаромадларидан тўланадиган бадаллари билан иштирок этади.

Бошқа мамлакатларда эса давлат пенсия таъминоти тизимлари жорий қилинган бўлиб, ишловчиларнинг ойлик маошларидан давлат солиғи шаклида мақсадли равишда бюджетга ўтказилган маблағлар ҳисобидан катъий нормаланган тарзда пенсия таъминоти амалга оширилади.

Масалан, **Японияда ижтимоий ҳимоя** бевостиа пул тўловларини амалга ошириш орқали ҳамда ижтимоий натурал ёрдамлар ва имтиёзлар бериш йўли билан олиб борилади . Демографик нохуш тенденцияларга

қарши курашиш мақсададида (аҳолининг қариш кўрсаткичлари мунтазам ортиб бораётгани, туғилишнинг эса камайиб бораётгани) ёш болалик олилаларни, кексаларни қўллаб-қувватлашга оид дастурлар қабул қилинди. Шунини қайд этиш керакки, бугунги кунда Япония жаҳондаги энг узок умр кўрадиганлар юрти бўлиб, ўртача умр кечириш ёши аёллар учун 84,01 ни, эркеклар учун эса 77,1 ёшни ташкил этади⁸⁵.

Японияда ижтимоий ҳимоянинг беш тоифаси назарда тутилиган бўлиб, улар :

- ҳаётни муҳофаза қилиш;
- ижтимоий ҳимояни амалга ошириш;
- Ижтимоий суғурталаш;
- Соғлиқ ва гигиенани таъминлаш;
- Ишсизлик нафақаси бериш.

Японияда пенсия таъминоти тизими. Японияда миллий пенсия тизими ва ишлаётганларнинг пенсия суғуртаси орал пенсия таъминоти тизими фаолият кўрсатади.

Пенсия ёши миллий пенсия таъминоти тизими орқали пенсия тайинлашда -65 ёш, ишловчилар учун ижтимоий суғурта пенсиясида-60 ёшдир. Аммо, ижтимоий суғурта пенсияларида ҳам пенсия ёшини 65 ёш қилиб белгилашга ҳаракат қилиноқда.

Германияда ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимоя тизими такомиллашган бўлиб, бу соҳада ўнлаб қонунлар амал қилб турибти⁸⁶. Давлат пенсиялари билан бир қаторда нодавлат пенсия тизимлари ҳам амал қилади ва ишловчиларнинг ўзлари томонидан олдиндан тўлаб турилган бадаллар ҳисобига жамғариб бориладиган пенсиялар тайинланади ва тўланади.

Бу мамлакатда яшовчи ота-оналар болалари учун нафақа олишга ҳақли бўладилар (Kindergeld). Нафақанинг миқдори оиладаги болалар сонига боғлиқ бўлиб, биринчи ва иккинчи бола учун ойига 250 ДМ, учинчи фарзанд

⁸⁵ Қаранг: Цунэо Инако. Современная право Японии.М., 1981.

⁸⁶ Масалан, ўнган китобдан иборат Ижтимоий таъминот кодекси, “ижтимоий таъминот тўғрисида”ги, Болаларга федерал нафақалар тўғрисида”ги, Ижтимоий ёрдам тўғрисида”ги ва бошқа қонунлар мавжуд.

учун 300 ДМ ва тўртинчи ҳамда кейинги фарзандлар учун 300 ДМ миқдорда нафақа тўланади. Болаларга тайинланган нафақа улар 18 ёшга киргунларига қадар, агар улар ўқишни давом эттираётган, касб ўрганаётган бўлсалар нафақа уларга 27 ёшга етгунларига қадар тўланши мумкин⁸⁷.

Франция Республикаси. Бу мамлакатда ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ҳимоя аҳолининг тобора кенг қатламларини қамраб олаётгани билан эътиборга лойиқ. Пенсия таъминоти маблағлари тадбиркорлар ва ходимлар тўлайдиган бадаллардан, қисман давлат ажратадиган маблағлардан ташкил топади⁸⁸.

Пенсия таъминоти билан боғлиқ бўлган муносабатлар 1956 йилда қабул қилмган Ижтимоий ҳимоя кодекси билан тартибга солинади. Ушбу қонунда пенсиялар, ишлаб чиқаришда жароҳат олиши, касб касаллигига чалиниши туфайли ногирон бўлган, боқувчисин йўқотган шахсларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш назарда тутилган. Пенсия ёши 65 ёш, аммо 37,5 йил суғурта бадали тўланган ҳолда пенсия ёши эркаклар учун ғҳам, аёллар учун ҳам 60 ёшгатушурилади.

Болаларга ва ёш болалаик оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш 1986 йилиги “Болаларга тўланадиган нафақалар тўғрисида”ги қонун билан тартибга солинади.

Америка қўшма штатлари. Ижтимоий ҳимоя асосан тадбиркорлар ва ёлланиб ишловчи ходимлар томонидан тўланадиган бадаллар ҳисобига ташкил топадиган маблағлардан амалга оширилади. Айни пайтда камбағал оилаларга, ногиронларга, беваларга, ёлғиз оналарга федерал бюджет ҳисобдан бепул овқат учун талонлар, нафақалар бериш кўзда тутилган.

Ижтимоий ҳимоя тўғрисидаги қонун 1935 йилда қабул қилинган. Кейинчалик ижтимоий таъминот масалаларида ирқчиликка йўл қўймасликка

⁸⁷ Шапп ян. Основк гражданского право Германии. М., 1996.

⁸⁸ Люшер Ф. Конституционная заўита прав и свобод личности. М., 1993; Франция. Конституция и законодательные акты. М., 1989.

қаратилган, имтиёзли тиббий хизмат кўрсатишга оид, ногиронлар тўғрисидаги ва бошқа қонунлар қабул қилинган⁸⁹.

11.3. Ўзбекистон Республикасининг пенсия ислоҳотларида хорижий давлатлар тажрибасидан фойдаланиш муаммолари

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги аъзоси бўлган ҳамкорларимиздаги ижтимоий ҳимоя қонунчилик тизимлари ва бу соҳада фаолият юритувчи давлат бошқарув органлари бир-бирига яқин бўлиб, собиқ иттифок давлати давридаги асосий шаклий жиҳатларини сақлаб қолмоқда. Айни пайтда бу соҳада табақаланиш яққол кўзга ташланмоқда ва бугунги кунда давлат пенсия таъминоти тизимлари билан бир қаторда нодавлат пенсиялари ҳам тез ривожланиб бормоқда. Бозор муносабатларининг чуқурлашиб бораётгани ва бу мамлакатларда пенсия қонунчилик тизимларини ислоҳ қилиш амалга оширилиши туфайли боқимандалик кайфиятларига аста-секин барҳам берилиб, ҳар бир фуқаронинг давлат ва жамият бойликларига кўпроқ ҳисса қўшишига қараб ҳимояни амалга ошириш йўлига ўтилмоқда.

9.4. Ўзбекистон Республикасининг пенсия ислоҳотларида хорижий давлатлар тажрибасидан фойдаланиш муаммолари

Ўзбекистондаги иқтисодий ислоҳотлар ижтимоий сиёсат билан уйғун тарзда олиб борилди. Ижтимоий сиёсат эса, аввал бошдан адолатлилик тамойилларига, ҳамда Республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг «Ўзгалардан фарқли ўлароқ, жамиятимизда ўта бойлар ва ўта қашшоқлар бўлиши маъқул эмаслигини эълон қилганмиз ва бизнинг бугунги амалий ҳаётимиз айнан шу мақсадга қаратилган»¹¹², деган кўрсатмаларига таянади.

⁸⁹ Қаранг: Боботов С.В. Введение в правовую систему США. М., 1997.

¹¹² Қаранг: Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродангизга боғлиқ. Асарлар тўплами, 12-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2004 йил, 110-бет.

Жамиятдаги табақалашув аҳоли даромад миқдорига қараб, белгиланган ўлчовлар асосида амалга ошади. Бунда итальян иқтисодчиси А.Джиннинг коэффициенти қўлланилади. Ушбу назарияга кўра, даромад жамиятнинг барча аъзолари ўртасида тенг тақсимланса Джинни коэффициенти «0» кўрсаткичга тенг бўлади. Даромаднинг ҳаммасини бир киши ёки бир гуруҳ олса, бу кўрсаткич 1,0 га тенг бўлади. Энг маъқул Джинни кўрсаткичи 0,25-0,35. Масалан, бу коэффициент Японияда 0,249, Германияда 0,300, Францияда 0,327 бўлгани ҳолда МДХ мамлакатларида бу кўрсаткич одатдагидан бошқачароқдир. Масалан, Қирғизистонда у 0,513 ни ташкил қилади. Ўзбекистонда эса Джинни коэффициентининг оқилона кўрсаткичи сақлаб турилибди.

Шунингдек, Республикамизда бойлар ва камбағаллар даромадларининг ўзаро нисбати ҳам унча катта эмас ва у 11,5, яъни 12 баробардан юқори чегарага чиқмаган. Ваҳоланки, бу кўрсаткич Никарагуада 70, Бразилияда 68,5, Мексикада 32,3, Нигерияда 25, Россияда 23 марта юқоридир¹¹³.

Мамлакатимизда турли аҳоли табақалари (энг бой ва энг камбағаллар) даромадлари ўртасидаги фарқни жуда катта бўлишига йўл қўймаслик сабабларидан бири оқилона ижтимоий сиёсат юритилганлиги, бир тоифага тўла эркинлик берилгани ҳолда бошқа тоифага тўсиқ қўйилмаганлиги, ижтимоий адолат тамойилларига оғишмай амал қилинганлиги бўлди.

Ижтимоий сиёсат орқали амалга ошириладиган вазифалардан яна бири-энг бойларнинг даромадларини энг камбағаллар ўртасида қайта тақсимланишига эришиш (революцион йўл билан эмас, балки оқилона иқтисодий сиёсат юритилиши орқали)дан иборат. Чунки жаҳондаги кўплаб

¹¹³ Қаранг: Ўтбосаров И. Уйғунлик иқтисод ва ижтимоий тараққиётга хос. /Халқ сўзи, 2003 йил 28 октябр.

мамлакатларда англаб етилганидек, жамиятдаги зиддиятлар, ижтимоий танглик ҳамда тўқнашувлар юз беришини олдини олишнинг энг маъқул йўли «ўрта табақани» кенгайтириш, ишлаб чиқариш ва тақсимлашни демократлаштириш йўли билан ижтимоий шерикчилик авж олдириш саналади. Шу сабабли ҳар қандай давлат даромадларни жамият манфаатлари йўлида қайта тақсимлаш чоғида гуруҳлар ўртасидаги зиддиятларни бартараф этилишига алоҳида эътибор берилмоғи лозим.

Ижтимоий сиёсатда ва аҳолини ижтимоий ҳимояланишда маъқул солиқ сиёсати юритилиши муҳим аҳамият касб этади. Жаҳондаги кўплаб ривожланган мамлакатларда солиқлар оғирлиги корхоналар зиммасига эмас, балки жисмоний шахсларга юкланади. Жисмоний шахслар даромадларидан олинadиган солиқлар жами даромадларнинг эллик фоизи ва ундан ортиқ қисмини ташкил қилади⁹⁸. Бундай сиёсат ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ривожланишига, корхоналар томонидан ўз ходимлари, ҳамда уларнинг оила аъзолари ижтимоий ҳимояси йўлида жиддий харажатлар қилинишига олиб келади ва бу ҳолат ҳам ўз навбатида унумли ва самарали меҳнат қилишга қаратилган кучли рағбатлантирувчи омил бўлиб хизмат қилади. Бугунги кунда Ўзбекистонда юритилаётган солиқ сиёсати солиқ тушумларини юридик шахслардан олишга йўналтирилган ва шу туфайли ишлаб чиқариш кўнгилдагидек ривожлана олмаяпти, иқтисодий ўсиш суръатлари кўнгилдагидек эмас¹¹⁴.

Бизнинг ушбу мулоҳазамиз жисмоний шахслардан олинadиган солиқ ставкаларини ҳозиргидан ҳам кескин кўтариш керак экан деган мазмунда талқин этилмаслиги ва корхоналар тўлайдиган солиқларни камайтира борилиши тарзида англолмоғи лозим. Аслида ҳам йилдан йилга корхоналар даромадига солинадиган солиқ ставкалари мунтазам пасайтириб борилмоқда

⁹⁸ Қаранг: Н.Ю.Ерпилевнинг қайд этилишича АҚШда жисмоний шахслардан олинadиган солиқлар давлат бюджети тушумларини ярмидан кўп қисмини ташкил қилади. Ерпилев Н.Ю. Международное банковкое право. –М.: Форум-Инфра, 2000. с.18-23.

¹¹⁴ Қаранг: 2002 йилда солиқ тушумлари 1296,1 милдр. Сўмни ташкил этган бўлса, шундан 80% га яқин олиқ тушумлари юридик шахслар ҳисобига тўғри келади ва жисмоний шахслардан олинadиган солиқлар нисбатан унча кўп эмас. Қаранг: «Халқ сўзи» газетаси, 2003 йил 26 апрел.

ва бизнингча, бу тенденция корхоналардан олинадиган ўнлаб бошқа турдаги солиқлар ҳамда бошқа мажбурий тўловларга нисбатан ҳам жорий этилмоғи зарур.

Ўзбекистон Республикаси бозор иқтисодига ўтишнинг ўзига хос моделини ишлаб чиқар экан, унинг бош тамойиллари Республика Президенти томонидан атрофлича таърифланиб ҳамда илмий асосланиб берилган.

Бозор иқтисодига ўтишнинг ушбу тамойиллари орасида ўтиш даврида аҳолини кучли ижтимоий ҳимоялаш, етакчи қоидалардан бири эканлиги белгиланган. Ўзбекистонда аҳолисини ижтимоий ҳимоялаш сиёсати ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши чоғида бу соҳадаги жаҳон тажрибаси, ривожланган мамлакатлар қонунчилик амалиёти асос қилиб олинди.

Бунда Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоялаш соҳасидаги энг мукамал бўлган Европанинг ва Осиёнинг қатор мамлакатларидаги ижтимоий ҳимоялаш моделларидан тўлиқ фойдаланишга, уларнинг ижобий ва самарали жиҳатларини ўзлаштиришга алоҳида эътибор берилди.

Кўпчилик Европа мамлакатларида фуқароларни ижтимоий ҳимоялаш масалалари давлат ва жамиятнинг диққат марказида саналади.

Аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш соҳасида Швеция, Бельгия, Швейцария каби мамлакатларда изчил ва самарали ижтимоий сиёсат юритилаётганлиги диққатга сазовордир.

Ушбу мамлакатлар томонидан амалга ошириб келинаётган ижтимоий ҳимоялашнинг узок йиллик бой тажрибаси, турли мамлакатларда шакллантирилган ўзига хос ижтимоий ҳимоялаш моделлари ўз тараққиётининг дастлабки босқичларини бошидан кечираётган ҳамда ибратли тажрибага муҳтож бўлган Ўзбекистон Республикаси учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Шу сабабли жаҳондаги тараққий топган ва ўз аҳолиси учун муносиб моддий турмуш кўрсаткичларини таъминлаб бера олган, муҳтожлар учун таъсирчан, адолатли ва самарали ижтимоий муҳофаза тизимлари, ўзига хос моделларини ярата олган, уларни муваффақият билан кундалик турмушга татбиқ этиб келаётган мамлакатлар амалий тажрибасини, назарий карашларини ўрганиш, улар асосида бозор муносабатлари талабларига жавоб берадиган, миллий менталитетимизга мос ижтимоий ҳимоя тизимларини яратилиши, мавжудларини такомиллаштирилиши долзарб вазифалардан бўлиб саналиши аниқ.

Ижтимоий ҳимоянинг замонавий конвенциясини ишлаб чиқиш, ижтимоий ҳимоя тамойиллари амалга оширилиш механизмлари ҳамда шакллари ишлаб чиқилиши Ўзбекистон учун жамиятни ислоҳ этишнинг муҳим шартларидан бўлиб саналади. Унинг воситасида ижтимоий муносабатлар тартибга солинади.

Мукамал ва самарали ижтимоий ҳимоя тизими жамиятда барқарорлик ўрнатилишига, ҳар бир кишининг эртанги кунга ишончи ортишига, ижтимоий зиддиятларни юмшатилишига, аҳоли қатламлари эҳтиёжлари қондирилишига кўмак беради.

Паст даражада ижтимоий ҳимояланган жамият, ўз фуқароларига муносиб турмуш шароити ярата олмаган мамлакат тараққиётда турғунликка маҳкум. бундан ташқари, жамиятдаги демократия ҳам кўп жиҳатдан одамлар турмуш даражасига боғлиқдир.

Барча мамлакатлар учун универсал бўлган “ҳаммабоп” ижтимоий ҳимоя модели мавжуд эмас. Аксинча, ҳар бир жамият ижтимоий, иқтисодий, сиёсий тузуми, тарихий, маданий ўзига хослиги, миллий анъаналарига асослангани ҳолда ижтимоий ҳимоянинг ўзига хос моделини ишлаб чиқади ва қўллайди.

Назарий жиҳатдан ижтимоий ҳимоя тизимлари юзага келишига қуйидаги омиллар сабаб бўлади:

- а). жамиятдаги иқтисодий нобарқарорлик;
- б). аҳолининг мулкӣ нотенг қатламларга ажралиши;
- в). энг ночор табақаларни ижтимоий ҳимоялашнинг объектив зарур бўлиб қолиши;
- г). жамият тараққиётининг салбий оқибатларидан аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан концепция ишлаб чиқилиши эҳтиёжи юзага келгани кабилар.

Бозор муносабатларига ўтиш даврида Ўзбекистон дуч келаётган муаммолар биз учун янги ва номаълум эканлиги ижтимоий ҳимоялаш соҳасида жаҳон тажрибасига мурожаат қилишга ундамоқда.

Европада ижтимоий муаммолар ва ижтимоий ҳимоя масалаларига кучли эътибор қаратилиши XIX аср охири, XX асрнинг бошларида бошланган.

Социал сиёсатнинг асослари XIX аср охирларида В.Замборт, А.Ватнер, Л.Бренато каби иқтисодчиларнинг илмий мақолаларида баён этилган эди ва улар “Социал сиёсатчилар иттифоқи” дея номланган ғоявий қарашларни илгари сурганлар.

XX асрга келиб ижтимоий муаммоларни ҳал этилишида давлатнинг ўрни ва аҳамиятига эътибор қаратила бошланди.

Собиқ иттифоқ даврида социал масалаларга XX асрнинг 20 йилларидан бошлаб эътибор берила бошланди. Бунда П.Соркил, А.Чаяков, С.Булгаков каби олимлар илмий қарашлари муҳим аҳамият касб этди. Бироқ, тоталитар давлат учун социал сиёсат, унинг реалликлари ҳақидаги назарий қарашлар ортиқча ва ҳатто хавфли эди.

XX асрнинг 90 йилларидан бошлаб юзага келган илмий тадқиқотлар бозор муносабатларига ўтиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг реал чоралари ҳақидаги масалалар комплексини яхлит ўрганишга ҳаракат қилина бошланганини кўрсатади.

Кўпгина илмий тадқиқотларда ижтимоий ҳимоянинг хорижий тажрибасига эътибор кучайтирилди. Хусусан, ижтимоий ҳимоянинг швед модели, Англиянинг «Ижтимоий ҳимоя» модели, АҚШнинг «Позитив социал сиёсат» модели, Германиянинг «Социал бозор хўжалиги» модели кабилар эътибор билан ўрганила бошланди.

Ушбу моделнинг барча ижтимоий ҳимоянинг миллий механизмлари ўзига хос иқтисодий, сиёсий, демографик шароитда ишлашини тақозо қилади. Улар муайян вақт ва ҳудуд доирасида, миллий ва бошқа хусусиятлар мавжуд ўлганда етарли самара беради ва бошқача шароитларда ноҳуш ижтимоий-иқтисодий оқибатларга сабаб бўлиши мумкин.

Швециянинг аҳолига барча ижтимоий шароит ва қулайликларни яратиб бериш, бойликларга эга бўлиш имкониятини ҳар томонлама кафолатланиши, тўқ-фаровон ҳаётни таъминлаб берилишидан иборат миллий модели ижобий жиҳатлари билан бирга салбий хусусиятларини ҳам кенг намоён қила бошлади. Хусусан давлат томонидан фаровонликни таъминланиши натижасида ташаббускорликни сўниши, тадбиркорлар ва ишловчи фуқароларга солиқ юкни ортиши, оиланинг таназзулга учраши, сунъий тенглик юз бериши кабилар ана шундай салбий оқибатлар жумласига киритилиши мумкин.

Европа мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоялаш давлат маблағлари ҳисобидан ҳамда турли суғурта компаниялари, жумладан хусусий суғурта компаниялари маблағлари ҳисобидан амалга оширилиши ва бунда ишлаб чиқилган давлат дастурлари асос қилиб олинishi диққатга сазовордир.

Давлат томонидан амалга ошириладиган ижтимоий сиёсат ва ижтимоий ҳимоя чора-тадбирлари мазмунини турли иқтисодчилар томонидан турлича талқин этиб келинади, айрим иқтисодчиларнинг ижтимоий бозор хўжалиги моделида давлат томонидан муҳтож аҳоли қатламларини давлат бевосита моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш

лозимлиги ҳақидаги қарашларини танқид қилиб, таниқли иқтисодчи В.Ойкан таъкидлайдики, ижтимоий муаммоларни тақсимлаш принципларини жорий этиш орқали ҳал қилишга уриниш кам самарали ва мақсадга мувофиқ эмас. Унинг ўрнига хўжалик тартиботини мустаҳкамлаш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ҳамда шу орқали қўшимча иш жойларини яратиш йўли билан одамлар моддий турмуш шароитларини юксалтириш лозим”¹¹⁵.

Ушбу фикрга қўшилган ҳолда Ғарбий Европада XX асрнинг 40 йилларида ўтказилган радикал иқтисодий ислоҳотлар асосида ҳам аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг бош йўли сифатида ишлаб чиқаришни ривожлантириш, кенг миқёсда қўшимча иш жойларини жорий этишга оид чора-тадбирлар ётади¹¹⁶.

Ғарб мамлакатларида ижтимоий ҳимоя сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш билан боғлиқ социал масъулиятини ўзаро тақсимланиши одатий тусга айланган. Бунда ижтимоий сиёсат ва ижтимоий ҳимоя учун нафақат давлатнинг ўзи балки шу билан биргаликда иқтисодий иштирокчилар хусусан иш берувчилар, ходимлар, жамиятнинг бошқа аъзолари ҳам жавобгар эканлиги назарда тутилади.

Мажбуриятларнинг бундай тақсимланиши юз йиллар мобайнида шаклланган бўлиб ижтимоий шерикчиликни ташкил қилади.

Швеция, Германия, Австрия каби ривожланган мамлакатлар тажрибаси ижтимоий ҳимоянинг таъсирчан механизмлари мавжуд бўлган шароитдагина бозор муносабатларида узлуксиз ривожланишни, ишлаб чиқариш муносабатларини тубдан ислоҳ қилишни таъминлайди. Бунда ижтимоий сиёсий барқарорликка эришилиши муҳим аҳамиятга эга.

Ривожланган Европа мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ўзига хос шакл ва воситалари тизимлари таркиб топган бўлиб,

¹¹⁵ Қаранг: Ойкан В. Основные принципы экономической политики. //Российский экономический журнал. 1993. №4. –С.9.

¹¹⁶ Қаранг: Эрхард Л. Благополучие для всех. –М.: 1991.; Хансен Э. Послевоенное экономика в США. –М.: 1996.

улар ўзаро қўшилгани ҳолда айрим мамлакатлардаги ижтимоий ҳимоялашга оид бўлган ўзига хос моделларни ташкил қилади. Бундай ижтимоий ҳимоя моделларининг ўзига хос хусусиятлари ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлар доирасини белгиланишидаги, ижтимоий ҳимоя турлари ва шаклларидаги, ёрдам кўрсатишнинг молиявий манбаларидаги ва бошқа жиҳатларидаги ўзига хосликда ифодаланади. Қуйида Европадаги айрим ривожланган мамлакатларда ижтимоий ҳимоя моделларининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат эканлигини кўриб чиқишга ва таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз.

Европа иттифоқи мамлакатларида “Беверидже” модели деб номланувчи ижтимоий ҳимоялаш тизими ҳар бир инсон, аҳолининг қайси табақасига мансублигидан қатъий назар касалликлардан қариликдан, моддий ресурсларнинг камайишидан, энг кам даражада ҳимояланиш ҳуқуқига эга деган принципга таянади.

Ижтимоий ҳимоянинг ушбу моделига амал қилувчи мамлакатларда касалликдан суғурталаниш тизими ўз-ўзидан амал қилади, пенсия тизимлари эса пенсионерларга олдинги даромадларидан қатъий назар минимал даромад олишни кафолатлайди.

Ушбу модел тарафдорларидан бўлиб Англия-Скандинавия социализми мамлакатлари ҳисобланади. Улар ўртасида Швеция алоҳида ажралиб туради ва камбағаллик муаммоларини анча муваффақиятли ҳал этган.

Титмусс томонидан “ютуқлар” модели деб номланувчи ижтимоий ҳимоя модели континентал европа мамлакатлари томонидан амалга оширилмоқда. Ушбу модел концепцияси Б.Р. Андерсон томонидан ривожлантирилган.

Европанинг Либерал режими амал қилувчи мамлакатларига ижтимоий дастурларини энг камбағалларга йўналтиради. Консерватив режимдаги мамлакатлар эса социал гуруҳлар мақомидаги фарқларни сақлаган ҳолда ижтимоий аҳолининг анъанавий гуруҳларга энг аввало оилага, аёлларнинг

жамиятдаги ролини оширишга қаратади. Социал-демократик режимдаги мамлакатлар хусусан Скандинавия мамлакатлари ижтимоий ҳуқуқларини кафолатлашга яъни даромад топишнинг эркинлиги ва бунда ташаббусни кўллаб-қувватланишига индивидуал автономияга эътибор беради.

Консерватив модел энг кўп кўзга ташланадиган мамлакат Германия бўлиб, у ерда жаҳонда биринчи марта ижтимоий суғурта тизимлари жорий қилинган.

Ижтимоий ҳимоянинг “немисча модели” ишга ёлланувчи ва ишга ёлланувчининг ўзаро мажбуриятлари, меҳнатда қатнашиш даражаси принципига асосланган бўлиб, унга кўра кўп ишлаган, кўп иш ҳақи олган, кўп ижтимоий тўловлар тўлаган шахс кўп ижтимоий ёрдам ҳам олади. Ушбу модел кам таъминланган шахсларга қўшимча ёрдамлар уюштириш қоидалари билан тўлдирилган.

Швецияда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда фойда ва иш ҳақи миқдорини чеклашга қаратилган фискал сиёсат олиб борилади ҳамда уларнинг воситасида асосий истеъмол товарлари, хизматлар нархи бир хил даражада сақлаб турилади. Инфляциянинг олди олинади ва шу йўл билан аҳолининг юксак моддий турмуш даражасига эришилади.

Иш ҳақи тўлаш соҳасида бир хил иш учун унинг миқдор ва сифат кўрсаткичлари бир хил бўлгани ҳолларда тенг иш ҳақи тўланишига аҳамият берилади, шу йўл билан ишлаб чиқариладиган товарлар ҳажми ва тўланадиган иш ҳақи ўртасидаги мутаносиблик таъминланади, пулнинг кўпайиб кетишига йўл қўйилмайди.

Ижтимоий ҳимоялаш шаклларида бири сифатида жамият учун аҳамияти катта бўлган касб ва вазифаларда ишловчи ҳамда кам иш ҳақи оладиган ходимлар тоифаларига кам иш ҳақи олишлари туфайли кўрадиган зарарлари қўшимча товон пули шаклида қоплаб борилади.

Қўшимча иш жойлари барпо этиш ҳамда шу йўл билан аҳолини иш билан таъминланганлигига эришиш, бу мамлакатда ҳам ижтимоий ҳимоялашнинг асосий шакллари билан бўлиб саналади.

Швециядаги аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг асосий хусусиятларидан бири сифатида шуни қайд этиш керакки, бу мамлакатда ижтимоий ҳимоялаш учун ажратилган маблағларнинг салмоқли қисми, одамларга нафақа тўлаш учун эмас, балки уларга касб ўргатиш, малакасини ошириш мақсадларига сарфланади, яъни бу ерда одамлар асосан “балиқ ейишга эмас, балки балиқни ўзи тутиб ейишга” ўргатилади.

Швецияда ижтимоий ҳимоя мақсадида нафақалар тайинлаш ва тўлаш ҳам ўзига хос хусусиятга эга ва бу хусусият у ердаги демографик аҳвол, аҳолининг ўсиш даражаси билан боғлиқдир.

Тиббий суғурта учун сарфланадиган маблағларнинг асосий қисми хусусий ташкилотлар томонидан қопланиши белгилаб қўйилган.

Ҳомиладорлик ва бола туғиш таътили 16 ҳафтадан иборат бўлиб, бундай таътил даврида ўртача ойлик иш ҳақи $\frac{3}{4}$ қисми миқдорида нафақа тўлаб борилади¹¹⁷.

Ишсиз деб эътироф этилган шахсларга уларнинг охириги иш жойидаги ўртача иш ҳақларининг 60% миқдорида бир йил давомида ишсизлик нафақаси тўлаб борилади.

Қариялар ва ногиронлар уйлари давлат бюджети маблағлари ҳисобидан таъминланиб, у ерга 55 ёшдан ошган эркаклар, 50 ёшдан ошган аёллар, 16 ёшдан ошган 1, 2-гурух ногиронлари қабул қилинадилар. 3 ёшдан 16 ёшгача бўлган сурункали касал ёки жисмоний етук бўлмаган болалар руҳий-асаб интернатларига жойлаштирилади.

Швецияда ижтимоий қўллаб-қувватлаш мақсадида бир қатор имтиёзлар бериш ҳам кўзда тутилган.

¹¹⁷ Қаранг: По материалам сервера: <http://www.advokat-miller.ru/sale belgia/html>

Швецияда амалга оширилаётган ижтимоий ҳимоялаш моделининг бир қатор афзал жиҳатлари мамлакатимизда ҳам ўзлаштирилиши ва амалга оширилиши фойдадан ҳоли бўлмайди деб ҳисоблаймиз.

II. Япония мамлакатада аҳолини ижтимоий ҳимоялаш у ердаги қадимий анъаналар, тарихий қадриятлар ҳамда миллий урф-одатлар, япон оилаларининг ўзига хослиги, қариндошлик алоқаларининг барқарор ва мустақкамлиги каби жиҳатлар ҳисобга олинган ҳолда амалга оширилади.

У ерда ходимлар ва иш берувчи ўртасидаги муносабатлар барқарор бўлиб, бир корхонада умрининг охиригача ишлаш, ҳар томонлама рағбатлантирилади. Ижтимоий ҳимоялашнинг асосий манбаларидан бўлиб, корхоналар томонидан кўрсатиладиган ёрдамлар саналиши туфайли бундай ижтимоий кўмакнинг хилма-хиллиги, ҳажми, давомийлиги ходимнинг узоқ ва турғун бир корхонада меҳнат фаолияти билан шуғулланганлигига боғлиқдир.

Японияда ходимларга тўланадиган иш ҳақи ва бошқа қўшимча тўловлар уларнинг корхонада узлуксиз ишлашлари ва иш стажлари миқдorigа тўғри мутаносиб равишда кўпайиб бориши кўзда тутилган.

Бу ерда ҳам Швециядаги сингари ижтимоий ҳимоялашнинг асосий шаклларида бири сифатида ходимларни касбга ўргатиш, малакасини ошириш, шу йўл билан улар оладиган иш ҳақини кўпайтириш орқали ижтимоий ҳимоялаш кенг қўлланилади.

Ходимларни корхоналарда узоқ вақт самарали ишлашлари билан бир қаторда уларнинг бир неча касбларни эгаллашлари ва айна бир пайтда бир неча меҳнат вазифаларини бажаришлари ҳам рағбатлантирилади.

III. АҚШда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тамомила ўзига хос бўлиб, айтиш мумкинки, Япониядагидан мутлақ ўзгачадир.

У ерда иш кучи марказлашмаган бўлиб, давлат томонидан ягона бандлик сиёсати жуда заиф олиб борилади. Ҳар бир штатнинг аҳоли

бандлигига оид ўз қонунчилиги ва ўзига хос ижтимоий суғурта тизимлари мавжуд бўлиб, бир-биридан кескин фарқ қилади.

Мамлакатда ёки унинг айрим минтақаларида иқтисодий тангликлар юз берган ҳолларда ижтимоий ҳимоялаш соҳасида муайян чекинишлар йўл қўйилади ҳамда ходимлар етарли ижтимоий ҳимояланмаганлари ҳолда ишдан бўшатиб юборилишлари кўзда тутилган. АҚШда ёлланиб ишловчи ходимларнинг бор-йўғи 20 фоизинигина меҳнат шартномаси асосида йўллайдилар ҳамда белгиланган кафолатлардан фойдаланадилар ҳолос, қолган 80% билан эса контрактлар тузилади ва бу контрактларда стандарт ижтимоий ҳимоялаш чоралари эмас, балки унинг томонлари ўзаро келишиб белгилайдиган индивидуал ҳимоя чоралари етакчи ўрин тутди.

У ерда Швеция ёки Япониядагига ўхшаш ходимларни оммавий тарзда касбга ўргатиш малакасини ошириш амалга оширилмайди ва бу соҳадаги ишлар фақат иш берувчилар ўзлари учун зарур бўлган касблар бўйичагина амалга оширилади.

IV. Бельгияда ижтимоий ҳимоядан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган фуқаролар тоифалари доираси бошқа мамлакатлардагига нисбатан бирмунча кенг бўлиб, ижтимоий аҳамияти юксак бўлган касб ва вазифаларда ишловчи ходимларни, бошқа шахсларни ҳам қамраб олади. Шунингдек ижтимоий ёрдам ва имтиёзлар объектлари ҳам хилма-хил бўлиб, коммунал хизмат, турар-жой, фармацевтика таъминоти, транспорт ва алоқа хизмати, солиқ ва бож тўловлари кабиларни қамраб олади.

У ерда ягона ижтимоий тўловлар тўғрисидаги қонун мавжуд бўлиб, ходимлар ижтимоий суғуртаси учун барча корхоналар ягона ижтимоий тўлов тўлашлари лозим бўлади.

Хуллас, ижтимоий ҳимоянинг юқорида кўриб ўтилган турли моделлари ижобий жиҳатларини мамлакатимизнинг иқтисодий демографик, миллий, маънавий-ахлоқий хусусиятлари, анъаналари эътиборга олингани ҳолда жорий этилиши бозор муносабатлари шароитларига ва талабларига жавоб

берадиган ижтимоий ҳимоя тизимларини ишлаб чиқилишига, жорий этилишига ва самарали тарзда амалга оширилишига ёрдам беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. *Ижтимоий ҳимоя соҳасидаги халқаро ҳамкорлик моҳиятини тушунтириб беринг.*
2. *Ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимояга оид қайси халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни биласиз?*
3. *Бирлашган Миллатлар Ташиқлотининг томонидан қабул қилинган қайси халқаро ҳужжатларда ижтимоий ҳимояга тааллуқли қоидалар мавжуд ?*
4. *Халқаро меҳнат ташиқлотининг пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимояга доир Конвенция ва тавсиялари ҳақида сўзлаб беринг.*
5. *Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган қайси халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни биласиз ?*
6. *Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) доирасида пенсия таъминоти ва ижтимоий ҳимоя соҳасидаги халқаро ҳамкорлик қандай хусусиятларга эга ?*
7. *МДХнинг Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган қандай Битимларини биласиз ?*
8. *Ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимоя соҳасидаги халқаро ҳамкорлик қандай самаралар бериши мумкинлигини сўзлаб беринг.*

КУРСНИ ЎРГАНИШ УЧУН ТАВСИЯ ЭТИЛАЁТГАН АДАБИЁТЛАР

1. РАҲБАРИЙ АДАБИЁТЛАР.

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Тошкент: Ўзбекистон, 1996. –364 б.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. –Тошкент: Ўзбекистон, 1996. –380 б.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Тошкент: Ўзбекистон, 1996. –366 б.
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. – Т: Ўзбекистон, 1996. –394 б.
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т.5. –Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 384 б.
6. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – 429 б.
7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Тошкент: Ўзбекистон, 1999. –413 б.
8. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т.8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. –525 б.
9. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т.9. –Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 439 б.
10. Каримов И. А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – 432 б.
11. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. –Тошкент: Ўзбекистон, 2003. –320 б.
12. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12. –Тошкент: Ўзбекистон, 2004. –400 б.
13. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. –Тошкент: Ўзбекистон, 2005. –448 б.
14. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият. Т.14. –Тошкент: Ўзбекистон, 2006. –280 б.

15. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т.15. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. -320 б.
16. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодийтимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 368 б.
17. Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор риожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Т.17. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009.– 280 б.
18. Каримов И.А. Жаҳон инқирозининг оқибатларини енгиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ва тараққий топган давлатлар даражасига кўтарилиш сари. Т. 18. – Ўзбекистон, 2010. 280 б.
19. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза, 2010 йил 27 январь. // Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлиги янада юксалтиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010.
20. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлиги янада юксалтиришдир. 2009 йилнинг асосий якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза, 2010 йил 29 январь. // Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлиги янада юксалтиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010.
21. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепсияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида қилинган маъруза. «Халқ сўзи». 2010 йил 12 ноябрь.

2. **ЎҚУВ ВА МАХСУС АДАБИЁТЛАР**

1. Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи. Муаллифлар жамоаси. – Тошкент, ТДЮИ, 2005
2. Андреев В.С. “Право социального обеспечения М., “Юридическая литература” 1997 й.
3. Турсунов Й. Шайимхонов З. Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи. Дарслик. ТДЮИ, 2003 й.
4. М.А.Усманова, Й.Турсунов, Ш.Газиев. Аҳолини йўналтирилган ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва унинг ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. Т., ТДЮИ, 2006, 158 б.
5. М.А.Усманова. Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя: фуқаролик-ҳуқуқий жиҳатлари. Т., ТДЮИ, 2006 й. 198 б.
6. Аҳмедов Д. Қ. Бозор муносабатлари шароитида давлат ижтимоий ҳимоя сиёсатининг ҳуқуқий жиҳатлари. Т., ТДЮИ, 2006 й. 209 бет.
7. М.А.Усманова. Аҳолини йўналтирилган ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва унинг ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. Т., ТДЮИ, 2009 й. 210 б.
8. Леонов А.С. Социальные права: Россия и Европа. - М.: Социальная защита,1998,- С.127
9. Мачульская Е.Е. Практикум по праву социального обеспечения. - М.: Норма, 1998. - 252 с.
10. Питерс Д. Введение в законодательство о социальной защите в странах членах Европейского сообщества. - Лёвен: Институт Центральной и Восточной Европы, 1994. - №2. - 170 с.
11. Содиков Х.М., Бобожонов П.Р., Қўчқоров Б.Т. Оналик ва болаликни ҳимоя қилиш масалалари бўйича қонун ҳужжатлари тўплами. - Тошкент: ЎЗР Адлия вазирлиги, 2004. - 656 б.
12. Усманова М., Турсунов Й., Газиев Ш. Аҳолини йўналтирилган ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва унинг ҳуқуқий муаммолари. Ўқув қўлланма. - Тошкент: ТДЮИ, 2006. - 109 б.

13. Ҳолбеков А., Матибоев Т.Б. Ижтимоий адолат ва демократия: барқарор тараққиёт йўлида. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. - 156 б.
14. Ғуломов М. Маҳалла - фуқаролик жамияти асоси. - Тошкент: Адолат, 2003. - 302 б.
15. Тучкова Е.Г., Захаров М.Л. “Социальное обеспечение и обслуживание пенсионеров”. М.: “Наука”, 1992 г.
16. Сулейманова Г.В. Социальное обеспечение и социальное страхование. М.: Экспертное бюро, 1998.
17. Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения: Нормативные акты о пособиях и компенсационных выплатах. – М., 1995.-235.
18. Муродова Г. М. Ижтимоий ҳимоя нима? Т.: ТДЮИ. 2009., 2,5 б.т.
19. “Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи” ўқув қўлланма. жамоа ҳаммуаллифлиги Т. “Молия” 2000 й.
20. “Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи” ўқув қўлланма. Турсунов Й., Усманова М.А. Т. ТДЮИ., 2004 й.
21. Ш. Исмоилов. Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи. Т., Тошкент давлат юридик институти, 2006й.
22. Турсунов Й., Усманова М. А. “Ижтимоий ҳимоя ҳуқуқи” 2-мутахассислик талабалари учун услубий қўлланма. Т.: Тошкент тезкор босмахонаси. Т., ТДЮИ, 2003.,
23. Саттарова Г. Д., Каримов Х. А. Пенсия таъминоти ва унинг ҳуқуқий муаммолари. Ўқув услубий мажмуа. Т., ТДЮИ, 2010.,
24. 4.4. Усманова М.А., Исраилов Б.А. Аҳолини йўналтирилган ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва унинг ҳуқуқий муаммолари. Ўқув-услубий мажмуа. Т., ТДЮИ, 2010 .
25. Леонов А.С. Социальные права: Россия и Европа. - М.: Социальная защита, 1998.
26. Мачульская Е.Е. Практикум по праву социального обеспечения.- М.: Норма, 1998.
27. Питерс Д. Введение в законодательство о социальной защите в странах членах Европейского сообщества. - Лёвен: Институт Центральной и Восточной Европы, 1994. - №2. - 170 с.
28. Содиков Х.М., Бобожонов П.Р., Қўчқоров Б.Т. Оналик ва болаликни ҳимоя қилиш масалалари бўйича қонун ҳужжатлари тўплами. - Тошкент: ЎзР Адлия вазирлиги, 2004. - 656 б.
29. Усманова М., Турсунов Й., Газиёв Ш. Аҳолини йўналтирилган ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва унинг ҳуқуқий муаммолари. Ўқув қўлланма. - Тошкент: ТДЮИ, 2006. - 109 б.
30. Ҳолбеков А., Матибоев Т.Б. Ижтимоий адолат ва демократия: барқарор тараққиёт йўлида. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. - 156 б.
31. Ғуломов М. Маҳалла - фуқаролик жамияти асоси. - Тошкент: Адолат, 2003. - 302 б.
32. Тучкова Е.Г., Захаров М.Л. “Социальное обеспечение и обслуживание пенсионеров”. М.: “Наука”, 1992 г.
33. Сулейманова Г.В. Социальное обеспечение и социальное страхование. М.: Экспертное бюро, 1998.
34. Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения: Нормативные акты о пособиях и компенсационных выплатах. – М., 1995.-235.

НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.Т.: “Ўзбекистон”, 2010.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси.1993., 9-сон, 338-модда.(Мазкур Қонунга қуйидагиларга мувофиқ ўзгартиришлар киритилган: ЎзР 22.12.1995 й. 179-І-сон Қонуни,ЎзР 25.04.1997 й. 421-І-сон Қонуни, ЎзР 29.08.1998 й. 681-І-сон Қонуни,ЎзР 14.04.1999 й. 760-І-сон Қонуни,ЎзР 12.05.2001 й. 220-ІІ-сон Қонуни,ЎзР 05.04.2002 й. 364-ІІ-сон Қонуни,ЎзР 23.05.2005 й. ЎРҚ-2-сон Қонуни, ЎзР 07.12.2007 й. ЎРҚ-119-сон Қонуни, ЎзР

- 28.12.2007 й. ЎРҚ-138-сон Қонуни, ЎзР 31.12.2008 й. ЎРҚ-197-сон Қонуни, ЎзР 20.05.2010 й. ЎРҚ-247-сон Қонуни, ЎзР 09.09.2010 й. ЎРҚ-254-сон Қонуни, ЎзР 22.12.2010 й. ЎРҚ-272-сон Қонуни
3. “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 29.08.1996 й. 265-I-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 1999 й. 5-сон, 124-модда, 2001 й. 5-сон, 89-модда.
 4. Ўзбекистон Республикасининг “Ноғиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни (Янги тахрирда). 2008 йил 11 июль.
 5. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида”ги қонуни.
 6. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳомийлик тўғрисида”ги қонуни 2007 йил 2 майда қабул қилинган
 7. Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 16 апрелдаги қонуни
 8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 30 декабрдаги ПФ-4161-сонли “Фуқароларнинг пенсия таъминоти тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон.
 9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 11 майдаги ““Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонунини рўёбга чиқариш учун зарур бўлган норматив ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида”ги 249-сонли қарори
 10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 8 майдаги 95-сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида”ги қарори
 11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 август 434-сон қарори билан тасдиқланган “Кам таъминланган оилаларни ҳисобга олиш, уларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низом. ҚТ, 1994 йил, 8-сон.
 12. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси, 1999 йил, 5-сон, 110-модда.
 13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 10 декабрдаги “Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида” 1657-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 1997 йил, 1-сон.
 14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январдаги “Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида”ги Фармони. ҚТ, 1999 йил, 1-сон.
 15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 25 январдаги “Аҳолини ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб қувватлашни кучайтириш тўғрисида”ги 3017-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 йил, 2-сон, 15-модда.
 16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1991 йил 27 май “Ўзгалар парваришига муҳтож ёлғиз пенсионерларни ижтимоий ҳимоялаш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 212-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1991 йил, 7-сон, 134-модда.
 17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 10 декабрдаги “Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида” 1657-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 1997 йил, 1-сон.
 18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январдаги “Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида”ги Фармони. ҚТ, 1999 йил, 1-сон.
 19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майдаги “Ядро полигонларида ва бошқа ядровий радиация объектларида ҳарбий хизматни ўтаган пенсия ёшидаги шахсларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги 1657-сон Фармони. ҚТ, 2002 йил, 4-5-сон.
 20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 мартдаги “2003 йилнинг 1 апрелидан бошлаб уй-жой коммунал хизматлар ҳақини тўлаш бўйича бериладиган имтиёзлар ўрнига компенсация пул тўловларини жорий этиш тўғрисида”ги 3227-сон Фармони. ҚТ, 2003 йил, 3-4-сон.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 19 август “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларини ижтимоий муҳофаза қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 йил, 32-33-сон.
22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 22 декабрдаги ПҚ-1245 сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида” ги Қарори.
23. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 6 апрел “Чернобиль ҳалокатидан зиён кўрган Ўзбекистон Республикасида истиқомат қилувчи фуқароларни ижтимоий ҳимоялаш ҳақида”ги 17-сонли қарори. ҚТ, 1992- йил, 4-сон, 13-модда.
24. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 20 июн “Болалик оилаларга давлат ижтимоий ёрдам тизимини такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”ги 308-сонли қарори. ҚТ, 1994 йил, 6-сон.
25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 24 апрелдаги 107-сонли ““Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунини амалга ошириш учун зарур бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида” қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011., 14-сон, 142-модда..
26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 24 апрелдаги 107-сонли қарор билан тасдиқланган “Болаликдан ногиронларга нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низом.
27. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 август “Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишни ташкил этиш масалалари тўғрисида”ги 434-сонли қарори, ҚТ, 1994 йил, 8-сон, 40-модда.
28. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 август 434-сон “Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишни ташкил этиш масалалари тўғрисида”ги қарори, ҚТ, 1994 йил, 8-сон.
29. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 август 434-сон қарори билан тасдиқланган “Кам таъминланган оилаларни ҳисобга олиш, уларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низом. ҚТ, 1994 йил, 8-сон.
30. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 2 декабр “Даволаш, профилактика муассасаларини маблағ билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги 532-сонли қарори. (Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 5 сентябрдаги 344-сонли қарори асосида янги таҳрирда) Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2000 йил, 5-сон, 90-модда.
31. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 7 декабр “2000-2005 йилда ёлғиз кексаларни, пенсионерларни ва ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида” 520-сонли қарори. ҚТ, 1999 йил, 12-сон, 19-модда.
32. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 25 январдаги 33-сонли қарори тасдиқланган “Вояга етмаган болалари бўлган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида”ги Низом. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 йил 2-сон, 22-модда.
33. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 25 январ “Аёллар ва ўсиб келаётган авлод соғлиғини мустаҳкамлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 32-сонли қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2-сон, 21-модда.
34. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 29 март “Ўзгалар парваришига муҳтож ёлғиз кексалар, пенсионерлар ва ногиронларга ижтимоий ёрдам кўрсатишни кучайтириш тўғрисида”ги 106-сонли қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 йил, 5-6-сонлар, 46-модда.
35. Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг 2002 йил 1 апрелдаги 21-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақалар тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги Низом. Адлия Вазирлигининг 2002 йил 14 майда 1136 рақам билан рўйхатдан ўтган. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг норматив ҳужжатлар Ахборотномаси, 2002 йил, 4-5- сон
36. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 1 май 149-сон қарорига илова “Кексалар ва меҳнатга қобилиятсиз фуқаролар, ногирон болалар ва болаликдан

- ногиронларнинг дафн маросими учун бир йўла бериладиган нафақалар тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида Низом”. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 йил, 9-сон, 65-модда.
37. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 31 май “Ядро полигонларида ва бошқа радиация ядро объектларида ҳарбий хизматни ўтаган пенсия ёшидаги шахсларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 188-сонли қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 йил, 10-сон, 83-модда.
 38. Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги ҳамда Молия Вазирлигининг 2002 йил 12 август 31,96-сонли қарори билан тасдиқланган “Меҳнат бўлимларида рўйхатга олинган ишсиз шахсларни ўзгалар парваришига муҳтож ёлғиз кексалар, пенсионерлар ва ногиронларнинг уйларида ижтимоий хизмат бўйича ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб қилиш Қоидалари”. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари Ахборотномаси, 2002 йил, 15-16-сон.
 39. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, Молия вазирлиги, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2002 йил 12 октябрь “Тўлиқ давлат таъминотидаги етим болаларни ва ота-она қаровисиз қолган болаларни пул нафақалари ҳамда кийим-бош, пойабзал ва анжомлар сотиб олиш учун нафақалар, шунингдек транспортда юриш карточкалари билан таъминлаш тартиби тўғрисида Низом”. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг норматив ҳужжатлар Ахборотномаси, 2002 йил, 1-сон.
 40. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, Молия вазирлигининг 2002 йил 21 октябрдаги 87,121-сонли “Тарбиялаш (патронат) учун оилаларга бериладиган етим болаларни кийим-бош, пойабзал билан таъминлаш ҳамда болани ўз тарбиясига олган тутинган ота-оналарга ҳар ойлик нафақа тўлаш тартиби тўғрисида Низом”. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг норматив ҳужжатлар Ахборотномаси, 2002 йил, 1-сон.
 41. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 2 апрелдаги 173-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси иш билан таъминлашга қўмаклашиш давлат жамғармаси маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисида”ги Низом. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 йил, 7-8-сонли 59-модда.
 42. Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирининг 2002 йил 1 апрелдаги 21-сон буйруғи билан тасдиқланган “Давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақаларни тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида” Низом. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари Ахборотномаси, 2002 йил, 9-сон.
 43. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 22 май “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг оддий аскарлар ва сержантлар таркибида муддатли ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчиларга қўшимча имтиёзлар бериш тўғрисида” қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 йил, 9-10-сон.
 44. Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги ҳамда Молия Вазирлигининг 2002 йил 22 июнь 70,11/2001-сонли “Вояга етмаган болалари бўлган оилаларга нафақа тўлашни молиялаш тартиби тўғрисида Қоидалар”. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари Ахборотномаси, 2002 йил, 13-сон.
 45. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2008 йил 8 августда “Тиббий-меҳнат экспертиза хизмати бошқариш тузилмасини ва фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 175-сонли қарори
 46. Молия вазирлигининг 2002 йил 26 июнь 71-сонли “ Бюджет ва бюджетдан ташқари воситалардан маблағ ажратиш ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тўлаш ва мақсадли фойдаланиш устидан назорат қилиш Қоидалари”. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари Ахборотномаси, 2002 йил, 13-сон.
 47. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси, Марказий банк Бошқарувининг “Ягона ижтимоий тўловни ҳамда давлат ижтимоий суғуртасига мажбурий бадаллар ва ажратмаларни ҳисоблаш, тўлаш ва тақсимлаш тартиби тўғрисида” Низом. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 1333-сон.

48. 2005 йил 24 май 99, 44-сонли “Ногиронлар ва пенсионерларни санатория-курорт сихатгоҳ йўлланмалари билан бепул таъминлаш тартиби тўғрисида Йўриқномани тасдиқлаш ҳақида” қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 йил, 27-сон.
49. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 12 декабр 744-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2008 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги қарори. ОМ палаталари Ахборотномаси. 2007 йил, 12-сон. 649-модда.
50. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, Молия вазирлигининг 2008 йил 1 февралдаги 2, 5-сонли “Ишлаётган оналарга болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича ҳар ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги низом”ни тасдиқлаш ҳақидаги қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қарори.
51. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 24 апрелдаги 107-сонли “”Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунини амалга ошириш учун зарур бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида” қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011., 14-сон, 142-модда.
52. Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни.Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2010., 51-сон,483-модда.
53. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 1 июлдаги 195-сонли “Тиббий-меҳнат эксперт комиссиялари томонидан фуқароларни тиббий кўрикдан ўтказиш тартибини янада такомиллаштиришга, ногиронликни ва касбий меҳнатга лаёқат йўқотилиши даражасини аниқлашга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 йил, 27-сон, 283-модда.
54. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 8 сентябрдаги 252-сонли “Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартибини янада такомиллаштиришга йўналтирилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 йил,,37-сон, 377-модда.
55. Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги Низом. . Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 йил,,37-сон, 377-модда.
56. “Фуқароларни тиббий-меҳнат эксперт комиссияларида тиббий кўрикдан ўтказиш тартиби тўғрисида НИЗОМ”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011йил 1 июлдаги 195-сонли қарори билан тасдиқланган. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2011 йил, 27-сон, 283-модда.
57. Меҳнатда майиб бўлган ёки касб касаллигига чалинган шахсларнинг касбий меҳнат лаёқати йўқотилиши градусини аниқлаш тартиби тўғрисида НИЗОМ”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011йил 1 июлдаги 195-сонли қарори билан тасдиқланган. "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2011 йил, 27-сон, 283-модда

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР

1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси..
2. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакти”.
3. Халқаро меҳнат ташкилотининг 1964 йилги “Ишлаб жиқариш жароҳатлари юз берганида нафақа тўлаш тўғрисида”ги 121-Конвенцияси.
4. Халқаро меҳнат ташкилотининг 1982 йилги “Ижтимоий ҳимоя соҳасида ҳуқуқларни сақланиши ҳақида”ги 157-Конвенция.
5. Халқаро меҳнат ташкилотининг 1952 йилги “Ижтимоий ҳимоянинг минимал нормалари тўғрисида”ги 102-Конвенцияси. Конвенция 1952 года о минимальных нормах социального обеспечения
6. Халқаро меҳнат ташкилотининг 1967 йилги “Ногиронлик, қариллик ва боқувчисини йўқотганлик нафақалари тўғрисида”ги 128-Конвенцияси.
7. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги доирасидаги “Меҳнат миграцияси ва мигрант меҳнаткашлар ижтимоий ҳимояси тўғрисидаги Битим”. 1994 йил 15 апрелда Москва шаҳрида имзоланган. Ўзбекистон Республикаси учун 1995 йил 18 сентябрдан кучга кирган.
8. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги доирасидаги “Социал нафақаларни, болалик оилаларга компенсацион тўловлар ва алиментларни тўлаш кафолатлари тўғрисида”ги Битим. 1994 йил 9 сентябрда Москва шаҳрида имзоланган. Ўзбекистон учун 1995 йил 12 апрелдан кучга кирган.
9. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги доирасидаги “Хизмат вазифаларини бажариш билан боғлиқ ҳолдаги жароҳатланиш, касб касаллигига чалиниш ёхуд бошқа тарза шикаст етиши туфайли юз берган зарар ўрнини қоплашга бўлган ҳуқуқларни ўзаро тан олиш тўғрисидаги Битим”. 1994 йил 9 сентябрда Москва шаҳрида имзоланган. Ўзбекистон Республикаси учун 1995 йил 12 октябрдан бошлаб кучга кирган.

Техник муҳаррир: Ю.И.Садыков
Компьютерда саҳифаловчи: Ю.И.Садыков

Босишга рухсат этилди:
Қоғоз бичими 60x84. 1/16. Босма табағи 9,8
Адади: 500. Буюртма: № 28
ТДЮИ нашриёти,
100071, Тошкент, Сайлгоҳ кўчаси, 35